

La guerra i els cavallers. Els Centelles, el Comtat d'Oliva i la defensa del Regne de València

JUAN FRANCISCO PARDO MOLERO

La guerra i els cavallers
Els Centelles, el comtat d'Oliva
i la defensa del Regne de València

La guerra i els cavallers. Els Centelles, el comtat d'Oliva i la defensa del Regne de València

Juan Francisco Pardo Molero

Gandia, 2011

INTRODUCCIÓ

La història consisteix a recuperar fragments de la memòria. D'alguna manera aspira a col·locar l'home, i les societats, en el seu temps, en continuïtat amb el seu passat. Però el passat no està absent de l'entorn present. Subsisteix no sols en vestigis materials, sinó també en pràctiques socials, com l'ocupació de l'espai o les relacions entre comunitats. La història local té davant seu el desafiament d'omplir el buit entre les pràctiques, els vestigis i la identitat cultural de la localitat i els seus habitants. La història d'Oliva i del seu antic comtat ofereix un marc estimulant per a aquesta tasca. La voluntat de la ciutat per recuperar la seua història mai no ha faltat, encara que potser els instruments necessaris per aconseguir-ho, particularment les fonts, no han sigut còmodes. A més, la posició de la ciutat en el passat, dins del territori valencià, la converteixen en un observatori ideal, a escala local, de la història valenciana.

Aquests dos han sigut els objectius del treball. La construcció d'una parcel·la del passat d'Oliva i l'examen, a la seua llum, del passat valencià. Per a establir-ho he proposat un recorregut particular, a través de les institucions militars i de les vicissituds bèl·liques i defensives del comtat d'Oliva en el segle XVI. No per casualitat. Un argument central en la història dels estats nobiliaris –i Oliva ho va ser fins a l'extinció dels senyorius– és l'exercici de la violència legal per part dels senyors i la seua relació amb el poder militar de la Corona. Igualment, les relacions militars entre la Corona i els seus vassalls són decisives per a la comprensió del desenvolupament de l'anomenat Estat modern. Analitzar

l'experiència del comtat d'Oliva en aquest procés, just en el trànsit entre la monarquia feudal i la suposada monarquia centralitzada (entre el segle xv i el xvii) podria dir-nos prou coses sobre la realitat del poder a la València senyorial de començaments de l'edat moderna.

Ha sigut prou freqüent admetre que el protagonisme quasi absolut de la cavalleria feudal, i per tant del servei armat de la noblesa, tant en la formació dels exèrcits reials com en els conflictes domèstics, va donar pas al llarg del segle xvi, a la creació de l'exèrcit permanent al servei de la Corona, deslligat de la prestació nobiliària de servei, i a l'oblit de la cavalleria. L'«Estat modern», amb les seues tropes d'infanteria professional, els seus costosos trens d'artilleria i les seues ciutadelles, edificades segons innovadors i caríssims principis arquitectònics, havia actuat de dissolvent del poder militar dels senyorius. La noblesa no va poder competir amb la reialesa en la carrera pel poder, ja que els reis, gràcies a la seua posició central dins d'un nou sistema de relacions socials i econòmiques, gestionaven recursos incomparablement majors, i van acabar fent-se amb el monopoli de l'exercici de la violència legal, mitjançant el monopoli de les forces armades.¹

Sense negar la validesa general del procés, caldria preguntar-se per les vies específiques per les quals travessà, i que ens permetran comprendre millor aquesta transferència de poder. I, més particularment, caldrà esbrinar les ruptures i continuïtats en l'ús de la força armada als senyorius. Caldrà comprovar fins a quin punt la noblesa va perdre

-
1. Els fonaments teòrics més sòlids del monopoli de la violència com a condició de l'estat, es deuen a Weber, M., *Economía y sociedad. Esbozo de sociología comprensiva*, México, 2a, 1964, p. 663; vegeu també l'anàlisi realitzada per Elias, N., *El proceso de civilización. Investigaciones sociogenéticas y psicogenéticas*, Madrid, 1987, p. 344-355, i Tilly, C., *Coerción, capital y los estados europeos, 990-1990*, Madrid, 1992, p. 109-148. Entre nosaltres la relació entre la guerra, la Corona i l'estat fou estudiada per Maravall, J.A., *Estado moderno y mentalidad social. Siglos xv al xvii*, Madrid, 1972, t. ii, p. 511-584. Una reelaboració, des de noves perspectives, del problema de les relacions entre les diferents instàncies del poder (reial, territorial, local) es deu a Ruiz Ibáñez, J. J., *Las dos caras de Jano. Monarquía, ciudad e individuo. Murcia, 1588-1648*, Murcia, 1995.

o va conservar la seua capacitat d'intervenció violenta en defensa dels seus territoris o dels seus drets i les formes que va prendre aquesta intervenció: si va haver-hi temptatives per modernitzar les tropes feudals o fins i tot les infraestructures defensives del senyoriu, i el seu èxit o el seu fracàs. I quina va ser la relació amb la Corona. He pretès que el recorregut que plantege per la història olivera conteste, ni que siga parcialment, a algunes d'aquestes preguntes. I algunes respostes no escaparan ja al lector.

La vila i el comtat d'Oliva van tenir durant el segle XVI una intensa vida militar, que s'insereix dins del complicat procés que porta des de la preeminència en el regne del comte En Serafi de Centelles a l'esgotament financer del comtat i a la seua incorporació a la casa dels Borja. Les lluites feudals i veïnals de començaments de segle van enllaçar amb la guerra de les Germanies, en la qual el comtat es va veure profundament afectat. Quasi sense solució de continuïtat, els senyorius dels Centelles d'Oliva es van veure immersos en el principal problema defensiu del regne de València en el segle XVI: la defensa de la costa enfront dels corsaris nord-africans. Un problema que es relacionava directament amb la potencial hostilitat de la comunitat morisca. La guerra i la defensa, com a assumptes de tot el regne, plantejaven una demanda doble als comtes: la participació en la defensa comuna i l'organització de la defensa pròpia del comtat. Ambdues demandes havien de formular-se i desenrotllar-se dins dels límits establerts pel dret foral, que consagrava la naturalesa local del servei militar.

El regne de València, com les entitats de l'Antic Règim, estava constituït per una sèrie de comunitats urbanes, eclesiàstiques o senyoriales, amb personalitat jurídica i independència jurisdiccional. El regne, com a conjunt de totes eixes comunitats, es manifestava en les reunions parlamentàries, sobretot (encara que no sols) en les Corts, convocades pel rei. I també es percebia en la Corona, cap del cos del regne, i vèrtex de totes les fidelitats. La justícia i els tribunals del rei eren la instància màxima d'apel·lació dels seus vassalls: la Corona, doncs, arbitrava en les relacions entre aquelles comunitats. I, de la mateixa manera, l'exèrcit del rei era la suma de les hosts i milícies dels seus vassalls. La *host i cavalcada*

era la principal institució militar del dret foral valencià. Constituïa l'expressió armada de la fidelitat dels vassalls cap al senyor, alhora que conformava un important element identificador dels grups dirigents, i, igual que ocorria en la resta d'Europa respecte a les obligacions militars de la població, es canalitzava a través de les entitats polítiques immediates: el municipi i, en el seu cas, l'administració senyorial.² En el seu desenvolupament inicial al regne de València (segles XIII i XIV) va ser un eficaç instrument, en mans de la Corona, per a mobilitzar les forces del regne i emprar-les en les empreses exteriors de la Monarquia. No obstant això, i a canvi de subsidis econòmics, els obligats al servei d'host van aconseguir diversos privilegis i exempcions que van limitar la seua actuació i van acabar prohibint la seua eixida del regne, excepte en casos molt concrets.³

Encara que d'aquesta forma perdia tota la seua capacitat ofensiva, de cara a l'exterior, la host es va configurar com a element central en la defensa, així com a instrument privilegiat dels poders de l'interior del regne. En efecte, al llarg de la baixa edat mitjana, municipis i senyors utilitzaren àmpliament el servei militar dels seus veïns i vassalls a l'hora de dirimir les seues querelles,⁴ encara que, en teoria, el dret de convocatòria general d'host i cavalcada requeia en el rei o el seu governador.

-
2. Una reflexió sobre el paper de les "milícies" o les hosts locals en diferents punts d'Europa, en RUIZ IBÁÑEZ, *Felipe II y Cambrai. El consenso del pueblo: la soberanía entre la práctica y la teoría política (1595-1677)*, Madrid, 1999, p. 38-42, i, del mateix autor, a partir de l'exemple de Múrcia, *Las dos caras de Jano, op. cit.*, p. 211-286, així com l'obra col·lectiva RUIZ IBÁÑEZ (coord.), *Las milicias del rey de España. Sociedad, política e identidad en las Monarquías ibéricas*, Madrid, 2009.
 3. TARAÇONA, P. J., *Instituciones dels furs y privilegis del regne de València*, València, 1580 (ed. facsímil, 1980), p. 331-332; vg. el més complet treball sobre les hosts valencianes de l'edat mitjana: QUEROL Y ROSSO, L., *Las milicias valencianas desde el siglo xiii al xv. Contribución al estudio de la organización militar del antiguo Reino de Valencia*, Castellón de la Plana, 1935, p. 21-31; vegeu també l'estudi de MARTÍNEZ, L. P., "La historia militar del reino medieval de Valencia: balance y perspectivas", en *Militaria. Revista de Cultura Militar*, 11 (1998), particularment p. 45-57.
 4. MARTÍNEZ, L. P., *op. cit.*, p. 57-60.

En la pràctica, només de vegades la Corona podia fer bo el seu dret i emprar les hosts valencianes per a pacificar revoltes o rebutjar invasions. De fet, el regne desconeixia la presència de tropes professionals o regulars al servei directe del rei, excepte en moments excepcionals. Així doncs, la host, amb el seu arrelament local i senyorial, era el referent central en matèria militar.

Amb l'altre element que completava l'estructura militar del regne, les fortaleses, ocorria alguna cosa semblant. En temps de Jaume I, la Corona havia reservat la facultat de construir castells o de murallar municipis als qui comptaren amb la seua llicència; les fortaleses concedides en feu pel Conqueridor estaven sotmeses al *Costum de Catalunya*, que concedia nombroses garanties a la Corona.⁵ Però a finals del segle xv, al marge d'un grapat de castells i viles reials escampats pel regne, la resta de les fortaleses estaven en mans de la noblesa o les ordres militars. En la pràctica constituïen reductes militars que escapaven a l'administració reial, i eren expressió del poder dels seus senyors, i, sovint, arsenals on s'emmagatzemaven tot tipus d'armes. Una cosa semblant ocorria amb les viles fortificades: les administracions locals controlaven el manteniment i renovació dels seus circuits murats; així mateix, per a la seua defensa, es dotaven de tota classe d'armes.

Dins d'aquest marc que regia la vida militar del regne i atorgava enormes parcel·les de poder a les instàncies locals, al llarg del segle xvi, els comtes d'Oliva van limitar clarament la seua participació en la defensa del regne a determinades condicions, i, sobretot, es van bolcar en la defensa dels seus estats, sense vacil·lar a adoptar algunes de les innovacions militars de l'època. La transformació de la host, la formació d'un arsenal i l'adquisició d'artilleria, així com la construcció de les muralles d'Oliva i de la fortalesa de Santa Anna (junt amb les fortificacions de Nules o Murla), evidencien aquest desig. Però les conseqüències econòmiques no devien ser escasses. La unió a la casa de Borja, com veurem, no va alterar de manera substancial la situació. Més encara, el paper de la mateixa vila d'Oliva, dins del comtat, va anar afermant-se

5. *Ib.*, p. 43; TARAÇONA, P. J., *Institucions...*, *op. cit.*, p. 337.

progressivament, alhora que les seues milícies guanyaven independència d'acció respecte al comte (facilitada primer per la malaltia d'En Pere i, després, per l'absentisme dels Borja) i pel fet que els jurats reclamaven el control de les muralles i de les armes. Però, al mateix temps, com a fruit d'aquells problemes defensius comuns i per la recerca de fórmules que permeteren superar les limitacions del servei de la host, l'organització dels poders centrals va anar donant pas a institucions militars igualment comunes, que també s'establiren a l'interior del comtat, sense que la relació fóra sempre harmònica.

Al capdavall, veurem l'organització de diferents instàncies de poder que desenvolupen els seus propis mitjans militars sense que es desplacen les unes a les altres, sinó que més aviat se superposen. Per això he elegit un esquema parcialment cronològic: la gradual organització militar de les instàncies de poder només es pot entendre com a conseqüència de l'evolució de la conjuntura política i bèl·lica. Però he volgut que la mera narració no fóra l'únic fil conductor del treball. Al contrari, aquest es guia per la reflexió sobre les diferents estructures més o menys estables, la seua constitució, les seues bases de poder, les seues relacions de força, etc. El pòrtic de l'estudi, que estudia els primers decennis del segle, ens il·lustra sobre les relacions de fidelitat i lideratge que centrava la casa d'Oliva al seu voltant; la segona part, analitza, des d'un sentit més cronològic, l'impacte de la guerra, al període en què més durament va colpejar els estats d'Oliva i el regne de València, el Renaixement (1521-1529); la tercera part del treball, per altra banda, s'ha volgut organitzar sobre la base d'una anàlisi per àrees dels elements defensius del comtat d'Oliva, sense atendre a la pura successió dels fets.

El problema d'aquest estudi consistia en el tractament de les fonts. L'escassetat de fonts directes i seriades sobre el comtat, i especialment en els períodes de més intensa activitat militar, ens ha condemnat a elaborar el treball sobre una col·lecció de notícies, sense més connexió moltes vegades que la del lloc de què ens parlen. A més de les referències que subministren les cròniques i dietaris de l'època, hem hagut de buscar en la Secció Noblesa de l'Arxiu Històric Nacional (els fons de la qual es troben dipositats a Toledo, a l'Hospital Tavera), entre els papers

de la Casa d'Osuna, on sens dubte es troba la més gran col·lecció de fonts manuscrites sobre el comtat d'Oliva. No obstant això, la seua conservació obeeix la majoria de les vegades al seu valor com a instrument d'administració dels estats senyorials que van conformar el patrimoni dels Centelles, per la qual cosa la rellevància per al nostre estudi ha sigut relativa.⁶ A l'Arxiu del regne de València s'han localitzat diversos documents reveladors sobre les estructures militars del comtat, i de l'activitat política dels comtes: en particular, els comptes dels governadors de l'estat en períodes de segrest regi (en els anys seixanta del segle XVI); també s'hi han trobat diversos plets, que han subministrat informació molt valuosa en determinats casos. A l'Arxiu Municipal de València s'han localitzat també algunes cartes dels jurats de la capital dirigides al comte d'Oliva, així com notícies de la participació d'aquest en la vida política valenciana. Finalment, a l'Arxiu de Simancas hi ha algunes cartes originals dels comtes d'Oliva al rei o a algun dels seus consellers. N'hem transcrit algunes a l'Apèndix. Reconstruir les estructures a través de fonts tan heterogènies no és problema senzill. Per això he optat per presentar les fonts de manera que facen intuir les estructures, i no a l'inrevés.

6. Actualment a l'Arxiu Municipal d'Oliva existeix còpia dels documents d'Osuna referents a la ciutat i el seu comtat.

I.
**EL SENYOR MÉS AMAT DEL POBLE. FIDELITAT,
PATRONATGE I INFLUÈNCIA EN L'ÈPOCA
DE SERAFÍ DE CENTELLES**

Al llarg dels dos primers decennis del segle XVI, la presència del comte d'Oliva en la vida política, social i militar valenciana va ser ben notòria. Si ho jutgem pels testimonis de l'època, el període va ser d'esplendor per a la casa comtal. El titular, En Serafí de Centelles, ostentava un lloc principal entre la noblesa valenciana, aglutinava al seu entorn nombroses voluntats i fidelitats, i, respectat per àmplies capes populars, participava de ple en la direcció del regne i de les seues activitats militars i defensives. Però també van ser els temps del progressiu allunyament entre la noblesa i el poble que va conduir a la guerra de les Germanies. I de l'arrancada de greus problemes econòmics per a la noblesa, afligida per un endeutament galopant, portada pel seu afany de mantenir, com el comte d'Oliva, un enlluernador tren de vida, que va acabar tensant les relacions amb els vassalls. Però, de sobte, en els començaments del cinc-cents, el comte d'Oliva gaudia d'una influència envejable a València. Podia dir-se que la meitat del regne l'hauria seguit sense vacillar en qualsevol de les seues querelles. Només els fermes llaços de la fidelitat ho feien possible. I la fidelitat se sostenia amb la llarguesa d'un noble que feia honor a la seua fama.

En Serafi de Centelles, que havia accedit a la direcció de la família en 1480,¹ era un dels principals suports polítics del regne de València. Encara que el comtat era relativament recent, el progrés de la Casa de Centelles no havia pogut ser més notable. El servei a la Corona, en particular la brillant actuació de Francesc Gilabert de Centelles en les campanyes italianes d'Alfons el Magnànim, que ja havia procurat a la família unes quantes possessions a Sardenya,² va portar a l'obtenció del títol de comte d'Oliva en 1449,³ així com a la consolidació d'una àmplia sèrie d'estats senyoriais, estesos per bona part del regne. Al nord, la baronia de Nules; a l'interior, cap al centre del regne, el senyoriu de Cofrents; a la costa de la governació de València, entre el ducat de Gandia i el marquesat de Dénia, el comtat d'Oliva, centre principal dels dominis dels Centelles valencians; i, al sud, prop de les indòmites terres de la governació d'Oriola, i a l'interior de la Marina, la baronia de Murla. Encara que a principis del segle XVI Cofrents estava en mans del germà menor del comte, Querubí de Centelles, la branca major, representada per En Serafi, retenia la millor part, amb Nules, Oliva i Murla. Les rendes dels tres estats eren abundants i, últimament, el cultiu de la canyamel en les terres de la Safor ocasionava uns beneficis molt estimables.⁴

En aquestes condicions, la influència i el patronatge dels Centelles abastaven directament gran part del territori valencià. Però, a més, el

-
1. CAMARENA I MAHIQUES, J., "De la historia de Oliva y Rebollet", en *Iniciación a la historia de Oliva*, València, 1978, p. 169-170. La data ve confirmada en una referència al document de presa de possessió del comtat per En Serafi, l'any indicat, concretament el 21 de febrer: AHN, Secc. Nobleza, Osuna, 597, 2-16.
 2. SENDRA I MOLIÓ, J., *Els comtes d'Oliva a Sardenya*, Oliva, 1998, p. 29-64.
 3. Veg. MESTRE I PONS, F., "Apunts biogràfics dels Centelles", en A. ESTEVE I BLAY (dir.), *El Palau dels Centelles d'Oliva. Recull gràfic i documental*, Oliva, 1997, p. 53-55; una síntesi de l'ascens de Francesc Gilabert de Centelles de F. PONS FUSTER, en "Les inquietuds literàries de la família Centelles-Riu Sec", en *Actes de les Ieres Jornades Internacionals sobre la història dels Centelles i el Comtat d'Oliva*, Oliva, 1999, p. 18.
 4. PONS MONCHO, F., *Trapig. La producción de azúcar en la Safor (siglos xiv-xviii)*, Gandia, 1979.

comte En Serafí va estendre l'autoritat més enllà de les fronteres dels seus senyorijs. La munificència en la recompensa de la lleialtat, el suport en els seus problemes a altres nobles o a viles reials, i la participació en els negocis del regne el van portar a una posició de quasi preponderància a principis del segle XVI, amb la qual només podien rivalitzar aristòcrates de la talla de l'infant N'Enric, titulat duc de Sogorb, o del duc de Gandia. Una preponderància que En Serafí va portar fins a les capes populars del regne, i que encara un segle més tard faria que fóra recordat com *el señor más amado del pueblo*.⁵

Conflictes veïnals

Ostentar un poder així només era possible dins del cercle social i polític del règim estamental. A l'interior de cada una de les comunitats municipals o senyoriales que constituïen el regne, l'autonomia era gran i, de la mateixa manera, també ho era el marge de maniobra en les relacions entre cada comunitat. L'ús que un aristòcrata com el comte d'Oliva podia fer d'aquestes condicions no era escàs. Podia prestar el suport i els recursos a nobles o viles més dèbils i, al seu torn, obtenir la col·laboració d'aquests en els seus assumptes. Així va estendre En Serafí una atapeïda xarxa de fidelitats que el convertí en protagonista de la vida política valenciana en els dos primers decennis del segle XVI. En realitat, no podia actuar d'una altra manera, ja que, atesa l'extensió dels seus senyorijs, els conflictes veïnals no paraven d'aparèixer. I el comte havia d'estar preparat per a fer-los front.

La Corona es mostrava enormement inquieta davant d'aquestes demostracions de poder nobiliari. Sense mitjans materials per a imposar a la força l'ordre en els seus territoris, només podia fomentar la negociació i l'arbitratge per a fer que les aigües tornaren al seu curs. Ferran el Catòlic era especialment conscient d'aquesta situació, després d'haver viscut les guerres civils de Catalunya i de Castella. Per això

5. ESCOLANO, G., *Década primera de la historia de Valencia*. Libro X, t. VI de l'edició facsimil de València, 1972 (sobre l'ed. de 1611), col. 1.766.

va decidir reafirmar l'autoritat de la Monarquia sobre totes les forces armades dels seus regnes, amb independència del seu origen. A través de determinades ordenances sobre les circumstàncies de la convocatòria d'host, va deixar clar el seu dret de controlar qualsevol moviment militar que tinguera lloc en els seus estats.⁶ A València ja existien disposicions que posaven el poder militar de la noblesa dins de l'autoritat reial,⁷ a pesar que les dificultats per a aplicar aquest ordenament i limitar la bel·licositat de la noblesa eren incomputables. En la pràctica no sols els nobles sinó també les ciutats i viles reials feien freqüent ús dels seus recursos militars per a resoldre les seues disputes.⁸ I la Corona a penes podia impedir-ho, sobretot quan apareixia algun conflicte entre les grans cases feudals.

Al maig de 1500 va esclatar una d'aquelles discòrdies. Entre En Joan Francesc de Próxima, comte d'Almenara, i En Serafí es van plantejar greus diferències sobre els límits entre la baronia de Nules i el comtat d'Almenara. La querella es va agrir de tal manera que en poc de temps es va amenaçar per l'un i l'altre costat a resoldre-la per la força. Com va escriure el dietarista Gaspar Mascó, aquests dos nobles “feren molts grans ajustos, axí de gent de peu com de cavall”. Mentre Próxima concentrava les seues forces a Almenara, En Serafí reunia les seues a Nules. Amenaces d'aquest tipus eren habituals per a inclinar favorablement la balança en un conflicte de qualsevol naturalesa. La lluita armada, tanmateix, no n'era generalment la conseqüència: més aviat cada part feia ostensió del seu poder i els seus suports com a mitjà d'influir en el resultat final.⁹ Però, en aquest cas, l'enfrontament va parèixer més que

6. R. QUATREFAGES, R., *La Revolución militar moderna. El crisol español*, Madrid, 1996.

7. v. n. 3.I

8. L. P. MARTÍNEZ, “La historia militar...”, art. cit., p. 58-60.

9. En general, sobre les lluites dels bàndols a la València baixmedieval, *vid.* S. CARRERES ZACARÉS, *Notes per a la història dels bandos de València*, 2 vol., València, 1930; R. FERRERO MICÓ, “Bandosidades nobiliarias en Valencia durante la época foral”, en *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història*, XXXV (1985); un cas concret, V. TEROL I REIG, “Bàndols, bandositats i

pròxim. L'articulació del regne en grans xarxes de fidelitats va portar que cada u dels aristòcrates aplegara al seu voltant una meitat de tot el cos polític valencià.

La importància de les dues cases nobiliàries implicades en la querrel·la, els Próxita i els Centelles, i l'amplitud de les seues relacions, feia que els qui se sentien obligats a cada u d'ells donaren suport a la seua demanda. Els nobles i les viles reials van tancar files entorn de qui consideraven més pròxim. Era l'hora de cobrar vells favors o de comprometre'ls per al futur. Fins i tot aquells grans nobles del rang d'En Serafi o d'En Joan Francesc van optar per recolzar a qui incloïen entre els seus. Amb aquest tipus de vincles s'ajuntaven en poc de temps grans contingents de genets i de soldats de peu disposats a batre's. La complexitat de la polèmica i la magnitud dels suports reunits va posar en greu perill la pau del regne. Així ho va reflectir Mascó, que va viure el conflicte molt de prop: “foren tan grans los justs, que no y restà ningun en tot lo regne, que fosen persones de alguna estima, axí de senyors com de pobles, que no fosen de la una part o de l'altra”. La simple querrel·la limítrof s'havia convertit en el disparador d'un enfrontament general.

Només la ciutat de València va procurar mantenir-se fora de la disputa. La capital havia d'esquivar la influència dels grans senyors, a fi de conservar el seu propi prestigi en el regne. Alhora, aspirava a mantenir la direcció sobre les viles reials, com a cap de l'estament reial. Encara que ni l'una ni l'altra temptativa eren fàcils en l'època, el Consell de València va poder evitar que el conflicte entre Próxitas i Centelles acabara en guerra civil. Els jurats de la capital van entaular intenses conversacions amb aquests dos nobles, a fi de portar-los a una entesa, o, almenys, per tal de convèncer-los que cessaren en els seus preparatius bèl·lics. El resultat va ser la firma entre el senyor Serafi i el senyor Joan Francesc d'una *pau i treva*, un acord que suspenia l'enfrontament, encara que no resolía la polèmica.

bandolerisme a la Vall d'Albaida (segles xv-xvi)”, en *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història*, número extraordinari, *Homenatge a la dra. Milagro Gil-Mascarell* (1996).

La intervenció dels jurats havia allunyat el perill d'una lluita feudal que, gràcies als llaços d'aliança, hauria afectat tot el regne. El mateix Ferran el Catòlic va comprendre l'amenaça que havia pesat sobre València. Per això, encara que desitjós de sotmetre la independència militar de la noblesa a l'autoritat de la Corona, va donar per bo l'acord obtingut pels jurats i va renunciar a castigar els implicats en els rebomboris. Com a mínim, reconeixia de manera tàcita la capacitat de convocatòria militar de la noblesa valenciana, i també la seua falta de mitjans per a aplicar amb tot rigor la seua política i la seua justícia.¹⁰ La potència de la noblesa valenciana va quedar continguda però no anul·lada.

Just un any després, hi hauria ocasió de tornar a emprar-la. En el mes de maig de 1501, la tensió, llargament covada, que existia entre la vila de Villena –llavors englobada en la Corona de Castella– i les poblacions pròximes del regne de València, va esclatar amb violència. La qüestió era, en l'origen, per termes i límits municipals. Les equívokes fronteres entre terres valencianes i castellanen en l'àrea, sobretot la complicada definició de la ubicació de Capdet, portaven una infinitat de disputes per partides reclamades des d'aquests dos costats. Les ocupacions del terreny per la força, els exercicis d'autoritat desmesurats en el territori en lliça, i les represàlies en forma de tales i saqueig eren moneda corrent en aquesta agitada frontera. I la unió dinàstica dels regnes peninsulars sota els Reis Catòlics no havia suavitzat gens la querella.

El pes de les reclamacions solien portar-lo les viles reials. Particularment la de Capdet, que insistia que certa partida formava part del seu terme, contra la voluntat de Villena. Capdet comptava amb el suport de tot el braç reial valencià que, lògicament, considerava assumpte propi la minva física dels seus membres. La ciutat de València, i, més encara,

10. Gaspar Mascó, que era jurat de la ciutat i que de segur es devia trobar a prop dels fets, conclou així la seua narració de l'episodi: "Nostre Senyor Déu, avent pietat de aquest regne, per intersació dels molt magnífics senyors de jurats de la present ciutat, racional, síndich e advocats, feren pau e tregua, restant que puguen valer a sos parents e amichs. E lo senyor Rey los feu gràcia e ls remeté totes les penes en que eren cayguts, per supplicatió de la ciutat. A Déu ne sien fetes infinites gràcies. Amen" (*Fastos consulares*, manuscrit M-255, de la BUV, f 83r).

les viles reials pròximes, com la d'Ontinyent, participaven amb entusiasme en la rivalitat amb Villena. Però també es buscaven suports en els sectors més poderosos del regne, com la noblesa. Les relacions de dependència i de fidelitat que tan bé havien funcionat en 1500, van tornar a fer-ho un any després, ara en favor d'Ontinyent, la vila que es va embranchar en la polèmica amb Villena. Per a dirimir-la, aquests dos municipis van reunir els hòmens armats que van poder. Com va escriure Gaspar Mascó, “los uns e los altres feren grans ajusts de molta gent de cavall e de peu”. Responent a aquesta convocatòria, el comte d'Oliva va enviar “en valència de la vila de Ontinent, quaranta de cavall e sinch-sents hòmens de peu”. El poder social d'En Serafí es manifestava així millor que de cap altra manera: amb l'enviament d'una lluïda host en socors d'un amic que es preparava pel combat.

Amb els nombrosos reforços del comte d'Oliva, la tropa reunida per Ontinyent va eixir aquell any a combatre els de Villena. Al capdavant anava el bel·licós En Francesc Malferit, senyor de la baronia d'Aielo, habitant de Xàtiva, i, possiblement, llavors en bona relació amb els Centelles (si no, és inexplicable que el comte l'acceptara al comandament de l'exèrcit). Els valencians van tenir la gosadia de traspasar la frontera amb Castella i arribar fins als voltants de Villena. Allí, quasi als peus de les muralles, els esperaven les milícies castellanès. Els valencians s'hi van llançar contra ells. Alguns villenans hi van caure, i entre aquests el seu capità, amb la qual cosa la resta hagué de retirar-se a l'abric de les muralles. Els valencians van quedar amos del camp, i es van dedicar a talar-lo. Amb especial acarnissament van destrossar uns tallers en què es fabricava sabó. Hi van romandre, al costat de la vila, durant uns dies, en actitud desafiadora, esperant alguna eixida de la milícia de Villena. Però, com que aquesta no va tenir lloc, els valencians van tornar al regne amb el botí i la sensació d'haver ajustat vells comptes.¹¹

11. “Han hagut gran palea los de una part e los de l'altra. E los de Ontinent, ab ses valènties, plegaren prop de la vila de Bilena, pasada la sèquia major, e prop de la murala pelearen. E són morts lo capità de la gent de Vilena y altres morts e molt nafrats. E an-los derocat y cremat les saboneries de Vilena, e los an fet molt gran mal. E los de la vila (de) Ontinent, com a valents hòmens, an mes la bandera ab

Si en aquesta ocasió havia sigut En Serafi el que va prestar el socors, en realitat el nexa de fidelitat era el mateix que el de l'any anterior, només que en sentit invers. Per a mantenir la posició dins del regne, el comte havia d'implicar-se en la vida política, fer valer els seus amics i comprometre's a fons en les seues querelles. Només així un noble del rang del comte d'Oliva podia mantenir tant el prestigi com la col·laboració dels seus fidels, i conservar també el paper dirigent que venia exercint en la política valenciana.

Baralles urbanes

Perquè, en efecte, el comte d'Oliva va ocupar, durant els dos primers decennis del segle XVI, un lloc destacat en la vida política del regne. Ateses les condicions socials de la València de principis de l'edat moderna, el govern dels oficials reials s'hauria vist completament impotent per a portar a terme qualsevol acció sense el suport de l'aristocràcia senyorial i del patriciat urbà. El rei Ferran ho sabia, i per això va reforçar la posició

tot lo camp al prop de la dita vila, sperant alguns dies si volien tornar a pelear. E era capità de la vila de Ontinent lo noble don Francesch Malferit, de la ciutat de Xàtiva, lo qual provà valentment”: *Fastos consulares*, ms. cit. de la BUV, f 88r-v. Contrasta aquesta visió favorable de Gaspar Mascó de les destructives proeses valencianes, front al temor a la guerra entre els clans nobiliaris de sols un any enrere. Per altra banda, destaca l'afany destructiu de la indústria sabonera de Villena, la qual cosa apunta probablement a una competència de la mateixa activitat amb Ontinyent, com a causa de la rivalitat. Sobre les disputes entre Villena i la frontera valenciana, vegeu GARCIA MARTÍNEZ, S., “Intervención del reino de Valencia en la disputa señorial por los Alhorines”, *Villena*, XVIII (1968); J. SOLER GARCÍA, “Aportación al estudio del pleito de los Alhorines”, en *I Congrés d'Història del País Valencià*, t. I, València, 1976; TEROL I REIG, V., *Un regne sense cavallers? La Germania en la sotsgovernació de Xàtiva*, tesi doctoral, Universitat de València, 2002, p. 120-130. Els ontinyentins tindrien molt present l'auxili proporcionat en ocasions com aquesta pel comte, de manera que anys després estaven disposats a tornar-li el favor, amb el socors de les terres del comtat contra atacs dels corsaris barbarescos (BERNABEU SANCHIS, A., *Ontinyent, vila reial. De les Germanies a la Nova Planta*, Ontinyent, 1992, p. 126). Així funcionaven les relacions de fidelitat.

dels magistrats de la ciutat de València, al mateix temps que n'aconseguia la col·laboració econòmica per a la política exterior.¹² Encara que no coneixem massa la política d'aquest rei cap a la noblesa valenciana, sí que sabem que no va poder equiparar-se a la que va portar a terme a Castella. Allí, els Reis Catòlics van actuar amb rigor enfront dels que se'ls van oposar en la guerra de Successió, però van afavorir els seus aliats de llavors. No obstant això, en general, van tractar d'evitar l'excessiu influx dels grans sobre la vida política. També a Catalunya s'eixia d'una guerra civil, al començament del regnat de Ferran II. Però a València no era així, i la noblesa no podia ser apartada amb facilitat del poder que ostentava.

Si bé Ferran II va triar la ciutat de València com a interlocutora principal, no pot dir-se que aquesta aglutinara per si mateixa, i en les seues institucions, totes les forces del regne. Però, de fet, la ciutat era també la residència de la noblesa, de molts dels grans senyors. El comte d'Oliva hi residia sovint, en el seu palau del carrer de Cavallers. Des d'allí exercia la seua autoritat i influència sobre els seus pròxims i sobre els assumptes del regne. Els mateixos jurats de la ciutat es compliïen de la presència del noble entre els seus murs, així com de la de molts altres aristòcrates.¹³ Però, per residir en la ciutat, ni En Serafí ni els seus

12. Vegeu BELENGUER CEBRIÀ, E., *València en la crisi del segle xv*, Barcelona, 1976; FELIPE ORTS, A., *Autoritarismo monárquico y reacción municipal. La oligarquía urbana de Valencia desde Fernando el Católico a las Germanías*, València, 2004; v. també CARIÑENA BALAGUER, R., DÍAZ BORRÁS, A., "El gobierno comunal valenciano y la financiación de la guerra: el Socorro de Bugía en 1511", en ENCISO RECIO, L. M. (coord.), *La burguesía española en la Edad Moderna. Actas del Congreso Internacional celebrado en Madrid y Soria los días 16 a 18 de diciembre de 1991*, Madrid, 1996, t. III.

13. I així ho inserien a les cartes que donaven fe de la sanitat de la ciutat: per exemple, una de 28 de juliol de 1515, en què anotaven que "lo spectable loctinent general e governador, regent la Cancelleria, e altres doctors del Real Consell del present regne, e molts bisbes e tots los altres oficials, axí reals com de la dita ciutat, lo spectable comte de Oliva e molts altres barons, cavallers, magnats e grans senyors stan e habiten [a la ciutat] ab molt plaher e alegria" (AMV, Lletres Missives, g³-39; la fórmula es repeteix en altres cartes). Vegeu també CAMARENA MAHIQUES, J., *Iniciación a la historia de Oliva...*, op. cit., p. 170-171.

hòmens anaven a sotmetre's a les regles del rei. Bé ho va demostrar en un incident ocorregut al maig de 1502.

Hi havia en la capital un clima de descontent contra la justícia règia. Uns quants mesos abans, al setembre, havia arribat a la ciutat el jurista català misser Joan Ribalter, nomenat pel rei per a exercir l'ofici de vicescanceller, segons Mascó, "en gran perjudí dels furs e libertats del present regne".¹⁴ De tal manera que la susceptibilitat cap als tribunals de la Corona estava a flor de pell. Qualsevol incident podia degenerar en un greu conflicte. I així va succeir en aquells dies de maig de 1502.

El primer dia del mes, al voltant de les nou del matí, el senyor Serafi dormia ben plàcid en la seua cambra, però en la porta de sa casa anava a desenrotllar-se un terrible drama. A cavall sobre una mula, l'alguatzir reial, mossén Miquel Setina, feia la ronda pel carrer de Cavallers. Just davant del palau dels Centelles va abordar tres hòmens que, contra les ordenances vigents, anaven armats. Va voler llevar-los les armes. Però allí es trobava el mosso d'esperons del senyor Querubí, el baró de Cofrents i germà del comte. El jovençà, al veure l'alguatzir, va comentar, en to burleta a un vergueta que anava en companyia de Setina:

«—Per cor de tal! Si a mi volgueseu levar la espasa, axí com aqueixos, jo us rompia be lo cap ab aquella.»

Setina va endevinar el comentari, i va cridar al vergueta perquè li repetira les paraules del mosso. El vergueta ho va fer així, i Setina va creure que no havia de deixar la insolència sense càstic.

«—Pren-lo —va dir Setina al vergueta— e leva-li les armes; e porta'l a la presó perquè a parlat deshonestament.»

Llavors, el mosso va entrar corrent a casa del comte, a la recerca de refugi. El vergueta l'agarrà, i mossén Setina, sense baixar de la seua mula, va irrompre en el palau d'En Serafi cridant:

«—Tí'll fort! Que no t'escape!»

14. *Fastos consulares*, ms. cit. f 90v. L'oposició a Ribalter va venir donada per la seua condició de no valencià.

Però en eixe moment s'havia mogut baralla fora, davant de la porta del palau. Setina va sentir les veus i els cops dels avalotadors i va haver de tornar al carrer. Aprofitant la confusió, el mosso es va desprendre dels braços del vergueta, va desembeinar la seua espasa “e li tirà una escotada que li feu nafra de mort”. Setina, al veure el seu subordinat ferit, va comprendre que l'assumpte se li escapava de les mans, i va començar a cridar “resistència!”. Els crits de l'alguetir denunciant la resistència a l'autoritat reial van haver d'assabentar de l'escàndol a tot el que encara no en tinguera notícies. Almenys el comte es va despertar davant de l'aldarull. Va botar del llit i va eixir molt de pressa de la seua cambra. Però, segons Gaspar Mascó, tot havia succeït quan va arribar a la porta de la casa on va trobar l'alguetir i el vergueta malferit. A Setina li bullia la sang. Amb o sense el permís del comte va escorcollar a consciència el palau a la recerca del mosso d'esperons. No el pogué trobar i se'n va anar d'allí amb el ferit mentre jurava venjança.

Al cap d'uns dies, el ferit va estar en condicions de declarar, i ell i Setina contaren la seua versió d'allò ocorregut a Ribalter. El jutge va considerar que s'havia atacat la justícia règia, i que el comte d'Oliva no podia estar al marge del que havia ocorregut. Va formular una denúncia contra En Serafí, això sí, segons Gaspar Mascó, “ab poqua rahó e sens causa alguna”. Sens dubte Ribalter va creure que només amb l'ajuda del comte o dels seus criats el joveçà havia pogut fugir. A més, la jactanciosa i buscabregues actitud d'aquest era molt significativa. El jurista havia de comprendre el perill que, per a la pau urbana, suposaven els seguicis armats dels grans senyors. De fet, tot havia començat quan Setina i l'infortunat vergueta tractaven d'aplicar les normes sobre la possessió d'armes. Era l'ocasió per fer un escarment. Per a un jutge nomenat pel Rei Catòlic, era prou lògic pensar així, però en la ciutat molt pocs van compartir la seua opinió.

En efecte, nombrosos amics del comte el van instar perquè menyspreara les citacions del tribunal de Ribalter i que s'oblidara del procés. Sens dubte el cas era delicat. D'haver pres aquest partit, En Serafí haguera pogut comptar amb molts suports i desafiar de debò l'administració de justícia de la Corona. Però aquesta opció era greu.

A l'afició del poble i de part de la noblesa i els patricis valencians a la casa de Centelles, se sumava l'antipatia a l'autoritari Ribalter. Potser alguns van veure l'ocasió de forçar la remoció de l'antipàtic jutge. I, a més, estava el fons de l'assumpte. Ribalter es dirigia contra la pràctica dels senyors d'envoltar-se de servidors armats, que podia convertir les seues cases en xicotetes forteses i els seus passeigs en parades militars. De fet, la pretensió de Ribalter, a més d'obeir la política del rei Ferran, connectava amb una aspiració que ben bé podia fer seua una part de la ciutat.

La va expressar amb claredat anys després el procurador fiscal, Ferran Bonavida, quan llançava dures denúncies contra Don Rodrigo Hurtado de Mendoza, marqués de Cenete, el qual, entre altres coses, es feia acompanyar en la ciutat de València per una guàrdia de cinquanta alabarders. Deia Bonavida que “lo poble de la present ciutat ha acostumat de ésser regit e governat per reys naturals, e no tirans, (i) se altera molt de la manera de anar tant ultrajosament”; i afegia que “en lo present regne ningun ha acostumat anar ab semblant guarda, per gran persona que sia, ne per necessitat que tinga de guardar aquella, com basten los officials de Sa Maiestat e la temor de la justícia a tenir guardat a cada hu”.¹⁵ A l'altura de 1514, quan eixes paraules van ser escrites, tal argument no podia ser més que una aspiració: la justícia, afligida de greu corrupció i dedicada a flagrants prevaricacions, havia caigut en un descrèdit notori.¹⁶ I, de fet, els nobles valencians donaren suport al marqués a la vista de les acusacions de Bonavida.¹⁷ Encara que com

15. AHN., Secc. Noblesa, Osuna, llig. 1.934, capítols contra don Rodrigo Hurtado de Mendoza, a València, 29 de juliol de 1514.

16. El mateix que la justícia municipal. *Vid.* els treballs de PÉREZ GARCÍA, P. sobre el descrèdit que pesava sobre els oficials de justícia: *La comparsa de los malhechores. Un ensayo sobre la criminalidad y la justicia urbana en la Valencia preagermanada*, València, 1990, i “Conflicto y represión: la justicia penal ante la Germanía de Valencia”, en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 22 (1996); veg. també VALLÉS I BORRÀS, V., *La Germanía*, València, 2000, p. 65-69 .

17. Vegeu la gran quantitat de testimonis favorables a don Rodrigo Hurtado de Mendoza, marqués de Cenete, AHN., Secc. Noblesa, Osuna, llig. 1.934, llig. 1.909.

quasi bucòlicament al·legara aquest fiscal, sí bé és molt probable que els nobles valencians no portaren escortes d'aquell calibre, ja no ho és tant que renunciaren al fet que els seus criats, en la ciutat de València, portaren les armes que ells els autoritzaren a portar. I això podia explicar la insolència d'aquell mosso d'esperons.

En Serafí havia de sospesar tot açò. I també el que significava la seua posició en la ciutat i el regne. No podia encapçalar una protesta tan contundent i enfrontar-se tan obertament a la Corona. Així que va acudir davant de la cort de Ribalter i es va sotmetre al seu judici. Amb habilitat, el comte havia capgirat la situació. Ara era el jutge qui havia d'actuar, però les seues armes s'havien tornat contra ell: havia pogut comprovar que els Centelles comptaven amb grans aliats en la ciutat i el regne; una condemna del comte, que pacíficament es pres-tava a judici, o de qualsevol dels seus hòmens, l'hauria posat en una situació molt perillosa. Al cap d'un mes de procés, el comte d'Oliva i tots els altres denunciats van ser absolts. Només es va condemnar al mosso d'esperons, que, probablement, seguia en un lloc desconegut.¹⁸ El senyor Serafí havia eludit l'acusació, però el procés encara tenia més conseqüències. Havien quedat incòlumes les facultats dels nobles per a armar els seus hòmens en la mateixa ciutat de València. El mosso d'esperons havia pagat per tots, però a ningú no escapava que, sense el suport del comte o dels seus hòmens, no hauria pogut fugir de la justícia. No és rar, doncs, que al cap d'uns anys, en 1514, com hem vist, s'insistira en l'ideal d'una ciutat, i fins i tot d'un regne, lliure de forces armades diferents de les auxiliars de la justícia règia. Però el mateix desig prova la seua irrealitat.

18. Hem seguit la narració de Mascó en el ms. cit. de *Fastos consulares*, f 92r-v. Mascó és netament favorable al comte; més encara, s'afanya per exculpar-lo, subratllant que estava en el llit quan tot va ocórrer, i conclou que en tot aquest assumpte ni En Serafí “ni los seus no tingueren culpa nenguna”; clar que, en plantejar-se així els fets, eludeix pronunciar-se sobre la qüestió: la força armada de la noblesa en la ciutat, en el territori del rei; tot seguint la que presumiblement és la tàctica del comte.

Autoritat política i militar

A poc a poc, la falta de mecanismes de manteniment de l'ordre anava fent-se més notòria. A principis del cinc-cents, en una conjuntura econòmica complicada i un clima social viciat per la corrupció governativa, sobretot en la ciutat de València, el descontentament popular anava creixent i ocasions com les caresties o les amenaces militars exteriors podien provocar el seu esclat. En aquest ambient només l'autoritat que les institucions i les classes dirigents mantingueren sobre el poble podia desactivar el perill per a l'ordre social. Així va ocórrer en 1503 quan, primer, l'escassetat de blat i, després, el perill corsari, desfermaren la ira popular.

La falta de cereals amb què abastir la població de València va arribar a ser dramàtica en els mesos de primavera de 1503. A principis de maig la tensió arribà al seu punt més alt i el dia 6 va esclatar un motí dirigit contra el govern municipal. Certament, els maneigs dels consellers municipals amb les quantitats destinades a adquirir subministraments de gra, imprescindibles per a l'abastiment de la ciutat, despertaven enormes recels entre la població. La bretxa de desconfiança popular cap a les institucions començava a ser gran, i aplacar el motí no va resultar gens fàcil. Segons Escolano, només el comte d'Oliva va ser capaç de calmar la protesta.¹⁹ Arran de la carestia i del motí, els membres del Reial Consell acudien a diari a la Sala de la ciutat per a debatre amb els jurats sobre les vies d'eixida de la greu crisi. El comte d'Oliva assistia a les reunions i, segons sembla, el seu prestigi i influència van ajudar a pacificar la ciutat.²⁰ Naturalment, l'autoritat de què aleshores va fer gala era totalment inseparable del seu poder militar, o siga, de la seua capacitat per a canalitzar i dirigir el potencial violent de gran part de la població. Com hem vist, podia reunir considerables cossos armats per a defensar

19. *Década...*, *op. cit.*, col. 1.766.

20. GASPAR MASCÓ, *Fastos consulares*, ms. cit., f 96r. Sobre el motí pot veure's BELENGUER, E., *València en la crisi del segle xv*, *op. cit.*, p. 247-248 i 335-336, i GARCÍA CÁRCEL, R., *Las Germanías de Valencia*, Barcelona, 2a edició, 1981, p. 74-77.

la causa de qualsevol amic, i per això mateix gaudia del suport d'amplis sectors del regne, tant aristocràtics com urbans. Açò el col·locava en una elevada posició per a dirigir-se al poble.

Al cap d'un temps aquesta condició va tornar a fer-se visible, quan un greu atac musulmà va sorprendre el regne. El 30 d'agost de 1503, setze fustes musulmanes van assaltar la vila de Cullera. El desastre va ser complet per als cullerans: la vila va ser arrasada i molts veïns van ser capturats. Poca cosa s'hi va poder fer per socórrer-la.²¹ La notícia va arribar a València, però l'alarma era tal que va arribar-hi molt exagerada. Es deia que els corsaris havien arribat fins als voltants de la ciutat, que els musulmans del regne s'havien alçat, que havien degollat els cristians de Catarroja i que ja estaven a Russafa. Novament es va moure el motí en la ciutat de València. El poble clamava contra els musulmans, i pareixia disposat a arrasar les moreries del regne. Aleshores el governador, molt de pressa, va organitzar una tropa d'emergència per a fer front tant als corsaris desembarcats com als rebels. Però, sobretot, per a aplacar el furor popular. Al poc d'eixir de València la companyia reunida pel governador, formada sobretot pels cavallers, va comprovar, d'una banda, la irrealitat del motí musulmà, i, per una altra, que ja era tard per a auxiliar a Cullera. Llavors, la tropa va tornar a València.

Tanmateix, no tot havia conclòs. La desconfiança del poble no havia desaparegut de cap de les maneres. Prompte es va poder apreciar, amb tota la seua intensitat, el mal fet pels corsaris a Cullera, i el perill que, com a represàlia, el poble cristià atacara els mudèjars valencians. Tampoc no s'havia esvaït ni el temor dels cullerans a sofrir nous atacs ni la possibilitat que aquests s'hi produïren. Així el Reial Consell va determinar enviar un socors a Cullera, perquè hi residira, i va posar com a cap el comte d'Oliva. Era, una vegada més, un reconeixement tàcit del pes polític i social del comte, com també de la seua capacitat com a militar. La proximitat de la seua principal base de poder, en les terres del

21. El treball més complet sobre aquest assalt és el de DÍAZ BORRÁS, A., "El asalto berberisco a Cullera en 1503 y Alzira en la defensa de la Ribera", *Al-Gezira*, 4-5 (1988).

seu comtat, també devien fer aconsellable la seua elecció. La missió del senyor Serafi abraçava des de reunir les tropes necessàries, fins a dirigir les tasques de vigilància en la vila i organitzar la seua defensa i la de la comarca.²²

Aquestes mateixes consideracions van tornar a pesar al cap d'uns anys, quan des de la capital del regne es va haver d'organitzar una expedició militar. En efecte, en 1515 el corsari turc Horuc Barba-rossa va posar setge a la plaça espanyola de Bugia, en el nord d'Àfrica, no molt lluny d'Alger. En aquells anys, diverses forces, locals o foranes, començaven a rebutjar la presència espanyola en la costa magribina: entre 1504 i 1511 les tropes espanyoles hi havien establert un cinturó de seguretat, i havien ocupat els principals ports des d'on se solien llançar atacs corsaris contra Espanya (Mers-el-Kebir, Orà, Trípoli, la pròpia Bugia...). Ara, aquella incòmoda tutela començava a ser protestada. Els germans Barba-rossa (els més famosos Horuc, el major, i el seu germà Hairedín), corsaris procedents del Mediterrani oriental, a la recerca de nous ports i noves preses, es van beneficiar d'aquesta actitud per a fer la seua pròpia carrera.²³ Així el setge de Bugia era tant una amenaça per al circuit espanyol de seguretat com una prova de la puixança dels elements que havien reunit al seu entorn els Barba-rossa.

El governador militar de Bugia era el noble valencià Ramon Car-ròs. A fi de resistir l'atac musulmà va enviar sengles peticions de socors a Mallorca i a València. Va demanar a les institucions valencianes (a

22. GASPAS MASCÓ, *Fastos consulares*, ms. cit., f 99r-v, i ESCOLANO, *Década...*, loc. cit., que conclou de forma expressiva: *Este señor (En Serafi) partió a Cullera con mucha gente de a pie y a cavallo; y se estuvo algunos días en ella, assí para defenderla de los cossarios, como para sossegar los ánimos de los plebeyos, que trahían movida la sangre contra los moros de la tierra, y se aguardava de cada punto que saldrían a degollarlos, por quitárselos de sobre sí.* Sobre la missió del Comte, i d'altres nobles, en la custòdia de la costa, vegeu també DÍAZ BORRÁS, "El asalto berberisco a Cullera...", o. c., p. 163-164.

23. Vegeu sobre tot això, la síntesi de M. GARCÍA ARENAL i M. A. DE BUNES, *Los españoles y el norte de África. Siglos xv-xviii*, Madrid, 1992 i l'excel·lent monografia de B. ALONSO ACERO, *Cisneros y la conquista española del norte de África: cruzada, política y arte de la guerra*, Madrid, 2006.

l'administració reial, a la Diputació de la Generalitat i a la ciutat) que reuniren els diners necessaris i organitzaren una expedició de socors. La ciutat es va bolcar en l'empresa. Es van acordar els termes de l'auxili econòmic, es van reclutar soldats, es va reunir tot l'armament possible i es van equipar les naus que havien de transportar el socors. Aquestes operacions implicaven la participació de bona part del cos polític del regne: els oficials reials, els jurats i representants dels braços i la Diputació. Precisament en nom d'aquesta van ser elegits el mestre de Montesa i el comte d'Oliva.

Des dels últims dies d'agost de 1515 van sovintejar les reunions dels encarregats de l'expedició, a les quals acudia invariablement En Serafi.²⁴ Els treballs es van intensificar. A última hora tot es va complicar, perquè als delegats de les institucions (entre ells, el comte d'Oliva) els va semblar que no hi havia ni prou queviures ni prou artilleria. Es va reunir tota la farina possible, que no era molta. Segons sembla, el riu baixava amb poca aigua perquè funcionaren els molins, de manera que es van donar ordres per a canalitzar tota l'aigua cap als molins i posar-los a treballar a destall. Quant a l'artilleria, es va poder convèncer a la ciutat de València que prestara les millors peces a la flota de socors. Per fi, el 12 de setembre els comissaris es van desplaçar al Grau per a dirigir les operacions d'embarcament. Des de les cinc de la matinada, hi van romandre tot el dia dirigint i vigilant el treball, en nom de la Corona, l'oficial reial mossèn Lluís Joan, amb el governador, el regent de la Cancelleria i el batle general; en nom de la ciutat, el racional i el jurat Joan Pasqual; “y lo mestre de Muntesa ab lo comte de Oliva per la Diputació”.²⁵ Els treballs no van concloure fins ben entrada la nit. Al cap i a la fi, el socors va poder partir.

24. Veg. per exemple, AMV, Manuals de Consells, A-56, f 357 r-v. Sobre l'aportació econòmica de la Generalitat, *vid.* J. M. CASTILLO DEL CARPIO, *La Diputación de la Generalidad valenciana en un período de crisis*, tesi de llicenciatura, Universitat de València, 1993, p. 150-151, amb referències documentals d'aquesta institució i de l'AMV.

25. De la carta dels jurats de València al rey, de 15 de setembre de 1515: AMV, Lletres Missives, g³ 39, f 126r.

A pesar dels problemes i les presses d'última hora, els reforços van arribar a temps, i van ser decisius perquè Ramon Carròs rebutjara l'ofensiva de Barba-rossa fins a forçar-lo a alçar el setge. Els afanys valencians, en els quals havia pres part assenyalada el comte d'Oliva, no havien resultat vans, i havien contribuït a mantenir, de moment, el predomini hispànic en la costa del nord d'Àfrica.

* * *

L'actuació política i militar del comte d'Oliva en les primeres dècades del segle XVI es mostra, com hem vist, amb múltiples cares. Des del noble orgullós i buscabregues que desafia els seus veïns i no vacil·la a mobilitzar mig regne per a dirimir les seues querelles o les dels seus amics, i que es veu embolicat en baralles ciutadanes amb els oficials de la justícia reial, fins a l'actiu col·laborador de la Corona en la defensa i custòdia del regne i, fins i tot, en l'organització de campanyes dirigides a l'exterior. No hi ha contradicció. Totes elles són les diferents facetes del poder aristocràtic en la València del Renaixement.²⁶ El poder sobre els hòmens, les recíproques obligacions de fidelitat i els compromisos de mutu auxili, fonamentaven el prestigi del noble. I aquest mateix prestigi el feia imprescindible per a la Corona quan calia mobilitzar recursos, contenir les ires populars o protegir les fronteres. En Serafí va saber jugar les seues cartes en aquells anys i va aconseguir una influència que el va mantenir en el centre de la vida política valenciana de l'època. Durant aquell temps, a més, va participar molt de ple en empreses d'índole militar. Però llavors estava a punt d'obrir-se una enorme bretxa entre el poble i les classes dirigents. La influència política i l'experiència militar d'En Serafí anaven a sotmetre's a una duríssima prova.

26. Una útil reflexió sobre els valors nobiliaris a les primeries de l'edat moderna a F. BOUZA ÀLVAREZ, "F. Cultura nobiliaria y ejercicios de guerra", dins C. HERNANDO SÁNCHEZ (coord.), *Las fortificaciones de Carlos V*, Madrid, 2000, p. 95-115.

II. EL COMTAT EN GUERRA

Si alguna cosa va caracteritzar els anys que van de 1519 a 1529 en el regne de València va ser, sens dubte, l'estat quasi permanent d'alarma militar que es va viure. Es travessaren dues duríssimes guerres civils: la de les Germanies i la de la serra d'Espadà; i el regne, particularment en 1519 i des de 1525, va viure en constant vigília pel perill de les incursions dels corsaris nord-africans. Per al comtat d'Oliva va ser una època sense precedents. Va participar, a través dels seus recursos humans i materials, en la formació d'exèrcits, va sofrir directament els efectes de la guerra, i es va veure forçat a reformar les seues infraestructures militars i defensives. En contrast amb els primers anys del segle, per al comte van ser temps de replegament sobre el seu propi senyoriu. Els colps rebuts en aquells deu anys el van obligar a greus decisions. La guerra anava a canviar la faç dels seus estats.

La revolta de les Germanies va obligar el comte a col·laborar amb el Govern reial en la formació d'exèrcits, a organitzar la seua pròpia host i a soterrar en això bona part dels seus recursos. La trajectòria de les operacions militars va ser una dura prova per al comte i el comtat, i les conseqüències es van fer sentir per a llarg. Herència, en part, de la guerra van ser les rebel·lions dels musulmans valencians en 1525 i 1526. Els estats dels Centelles d'Oliva es van veure directament afectats per elles, tant per la seua població, parcialment musulmana, com per la col·laboració política, militar i econòmica que, de bell nou, va ser

demanada al comte. I just llavors va començar a ser més preocupant que mai el problema de la defensa de la costa.

La guerra de la noblesa contra la Germania i la dels cristians contra els musulmans va paréixer enfrontar successivament al comte amb les dos parts del poble valencià. Al mateix temps, profundament afectat en els seus recursos, En Serafi de Centelles es va apartar cada vegada més de la vida tan activa que havia portat en els primers anys del segle. Els problemes militars, especialment des de 1525, li van fer tornar la vista als seus propis senyorijs, per la defensa dels quals devia mirar més que res des d'aleshores. Del luxe i el malbaratament dels primers temps es va passar a la guerra i a la defensa. L'època de l'or va portar a la del ferro.

La guerra de les Germanies

La revolta de les Germanies va ser un complex moviment de protesta popular que va desafiar tant l'ordre institucional dels municipis del patrimoni reial com el poder de la noblesa i el govern dels oficials reials. Era, doncs, un atac en tota regla contra la base política del regne de València i els seus fonaments socials. El malestar que s'havia anat estenent pel regne durant els primers anys de segle contra les arbitrarietats del poder, sumat a les dificultats econòmiques d'amplis sectors artesans i llauradors, va culminar en 1519, coincidint amb una ofensiva corsària sobre la costa i una epidèmia de pesta. Les ordres donades per a l'armament dels gremis en la ciutat de València, i l'abandó d'aquesta per part de les capes dirigents, per temor al contagi, van ser l'ocasió perquè el poble s'organitzara i planejara el seu assalt al poder. Va ser el naixement de la Germania.¹

1. Els títols moderns de referència sobre aquesta revolta són: R. GARCÍA CÁRCCEL, *Las Germanías de Valencia*, Barcelona, 2^a ed., 1981; E. DURAN, *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona, 1982; V. VALLÉS I BORRÀS, *Bases ideològiques y programa reivindicativo de la Germania*, Borriana, 1990; ÍD., *La Germania*, València, 2000; una encertada i suggerent síntesi en V. TEROL I REIG, "Contra cavallers i en defensa del Reial Patrimoni. Temps de Germania", en *Carolus Rex Valentiae. Els valencians i l'imperi*, Catàleg de l'exposició, València, 2000.

La ruptura amb el poble

L'actitud que el comte d'Oliva anà prenent davant del moviment agermanat va venir donada, primer, per la seua presència en la ciutat de València i el seu seguiment personal de les actuacions i reivindicacions dels rebels, i, segon, pel risc que les protestes antisenyorials arribaren als seus estats. Amb tota seguretat, En Serafí va abandonar amb el seu seguici la capital quan, en l'estiu de 1519, la pesta s'hi va escampar. Degué romandre a Oliva mentre va durar l'epidèmia. Així no va presenciar els primers temps de la revolta. És possible que encara no estiguera de tornada quan el braç militar va iniciar una sèrie de reunions per a ocupar-se, inquiet, de les innovacions populars. De fet, a finals d'any els nobles van haver de cridar-lo expressament perquè acudira a una de les assemblees. Llavors, va ser l'ocasió que el comte va triar per a tornar a intervenir en els assumptes públics. I la situació era greu, perquè a les protestes populars s'afegia el descontentament de la noblesa per l'aparent desdeny del rei Carles I cap al regne. En efecte, encara no havia acudit a València a jurar els furs des que havia estat elegit emperador. Aquesta circumstància va forçar el jove rei a posposar-ho tot en raó del seu viatge a Alemanya a prendre possessió de l'Imperi. El jurament a València quedava ajornat així com també la celebració de Corts, la qual hauria pogut resoldre part dels problemes del regne.

Ja al febrer de 1520, En Serafí, amb altres nobles, es va encarregar de respondre al vicescancerler Antonio Agustín, que havia vingut a València per a tractar d'atenuar els efectes de l'absència del monarca.² A partir d'aleshores, no obstant això, el comte va tornar a retraure's un tant de la vida política, i del tens ambient que estava adquirint, fins al punt que és possible que no acudira a rebre el virrei que Carles V havia nomenat per al regne, Don Diego Hurtado de Mendoza, arribat

2. M. DE VICIANA, *Crónica de la inclita y coronada ciudad de Valencia*, t. IV, València, 1972 (ed. facsimil de la de Barcelona de 1964), p. 27b-28a i 38a i b; citarem per aquesta edició, encara que hui comptem també amb l'acurada edició a càrrec de J. IBORRA (València, 2005).

al maig a València.³ En qualsevol cas, va seguir recolzant les accions del seu estament, com les ambaixades a la Corona, a les despeses de la qual contribuïa.⁴ En general l'estament estava potser més descontent per la política reial que amb el propi poble. Com havia de pensar el mateix comte, el menyspreu del rei cap a València, no venint a jurar i celebrar Corts, era l'origen dels mals.

Malgrat tot, els nobles seguien reunint-se per a coordinar les seues accions, encara que En Serafí no va tardar a comprovar la profunditat de la ferida amb el poble. La vinguda del nou virrei no va solucionar cap problema, més aviat els va agreujar. Amb la missió de neutralitzar la Germania, Mendoza es va veure prompte enfrontat al poble i va haver d'abandonar la ciutat de pressa i corrents (juny de 1520). La fugida del virrei va marcar el punt culminant de la primera fase de les Germanies i va deixar la ciutat en les mans dels rebels.⁵ Però dins de la ciutat, i notòriament al si de la Junta dels Tretze, que dirigia el moviment, hi havia els que advocaven per esquivar la ruptura frontal amb la noblesa i eludir la seua responsabilitat en els rebomboris. Així, la Junta va apel·lar als principals senyors del regne perquè els auxiliaren en el govern de la ciutat: oferta que, si s'haguera acceptat, hauria implicat un reconeixement de la seua posició per part dels aristòcrates. Al comte d'Oliva, com a *persona tan preheminent en este reyno, de la mucha virtud y gran prudencia del qual este pueblo mucho confia*, els Tretze li van demanar que *empare la propia patria, constituhida en tanta necesidad, pues con la presencia de vuestra senyoria se podrán concordar muchas voluntades que hoy se hallan diferentes y reduzirlas a pacífico y tranquilo estado*. En Serafí va ser aparentment esquiú en la seua resposta a demanda tan compromesa, però, en realitat, amb hàbils paraules va aconseguir pressionar vivament els membres de la Junta perquè explicaren obertament

-
3. Almenys sols de forma vaga fa referència Viciàna al fet que anaren a rebre'l els barons i cavallers *que en la ciudad había*, i és estrany que no esmente els grans nobles (*ib.*, p. 77b).
 4. Veg. G. R. CATALÀ, *Breu relació de la Germania de València*, ed. d'E. DURAN, en *Cròniques de les Germanies*, València, 1984, p. 103.
 5. GARCÍA CÁRCCEL, *Las Germanías de Valencia*, *op. cit.*, p. 103-108.

quins eren els seus objectius. Encara que els va fer saber que no creia que els Tretze o els seus seguidors hagueren participat en els rebomboris que van conduir a la fugida del virrei, amb això, en realitat, donava a entendre la gravetat que veia en els incidents, la responsabilitat última dels quals, encara que no ho diguera, no devia trobar-se molt lluny de la Germania. I, en segon lloc, tot i que deia alegrar-se de les disposicions dels Tretze, en veritat els instava a mostrar amb obres les seues intencions de pacificació. Els agermanats, al contestar-li, van haver de posar les cartes sobre la taula. El 15 de juny van insistir en la vinguda del comte a València, i, endevinant els reptxes encoberts en les paraules d'En Serafi, li van assegurar que no pensaven haver fet res indegut, tot i que van haver de reconèixer les diferències que tenien amb la noblesa. Era el que el comte esperava. En Serafi va ser fi, però punxant, en la seua resposta, dos dies després.

Yo, señores –va escriure–, ignoro que con el brazo militar tenga el pueblo diferencia alguna, sino sólo aquel apellido que algunos desmandados tomaron el dia del alboroto, y que muchos de los que se han acogido a vuestra compañía, que no tienen qué perder y dessean enriquecer con ropa agena, pues la hay en las casas de los cavalleros, buscan rodeo cómo rebolver el pueblo con los cavalleros, y no porque otra causa ni ocasión haya para dezir que hay diferencias algunas, por donde creo yo que mi presencia muy poco aprovecharía, porque creo que el brazo militar no hará cosa alguna sin el decreto y parecer del señor virrey.⁶

Els Tretze quedaven així associats als que clamaven contra els cavallers, i els nobles al virrei. Qualsevol reconciliació passava per un abandonó total de la postura rebel. Els llaços amb el poble estaven trencats; la guerra començava a endevinar-se.

6. Aquesta correspondència entre el comte i els Tretze la porta Viciana, a les p. 113a-115b, de la *Crónica de la ínclita...*, *op. cit.*, t. IV.

La guerra

El virrei s'havia refugiat a Dénia, en el cor de l'àmplia regió de titularitat senyorial que s'estenia des de Gandia fins a Benidorm i Guadalest. Des d'allí cridà en armes al regne, però sense cap resultat.⁷ De moment, tal convocatòria era una quimera. Aïllat del Tresor reial i de les institucions que controlaven les finances del regne, només va poder fer una convocatòria general, però bona part del regne ja anava abraçant la Germania, i, d'altra banda, alguns nobles, com el mestre de Montesa, encara seguien confiant en la negociació amb els agermanats. Ja a finals de l'estiu de 1520, amb tot, els nobles van reconèixer que calia començar els preparatius militars.⁸ No obstant això, van romandre a l'espera fins que la Germania els va desafiar obertament.

L'agermanament de vint-i-dos gandians, i el suport que van rebre per part dels Tretze de València, va ser el senyal per a la mobilització, especialment en el ducat de Gandia i en el comtat d'Oliva.⁹ Davant de les mesures del duc En Joan de Borja contra els seus vassalls agermanats, els de València van decidir formar un exèrcit i eixir contra aquell.¹⁰ El virrei va veure aleshores arribada l'ocasió. Cridà al duc de Gandia i al comte d'Oliva i els va comunicar els seus plans de guerra. Havia començat a reclamar reforços de Catalunya i Aragó. Però, abans que arribaren, calia començar la mobilització de les forces lleials del regne. Entre els tres van discutir el que calia fer, i van acordar reunir en el monestir de Sant Jeroni de Gandia als cavallers que s'havien anat ajuntant en la comarca de la Safor. Allí es va decidir una convocatòria de tot l'estament militar a la Valldigna. I, aleshores, en els primers dies de juny, van començar

7. VICIANA, *Crònica...*, p. 152a-156a.

8. *Ib.*, p. 175b-178b.

9. G. R. CATALÀ, *Breu relació de la Germania de València*, op. cit., p. 170-171. Vegeu el llibre de FRANCESC PONS FUSTER, *La Germania a Gandia i el duc Joan de Borja*, Gandia, 2008, p. 111-198, amb l'evolució dels fets des de la perspectiva gandiana, paral·lela a la perspectiva olivera.

10. VICIANA, *Crònica...*, p. 281a-283a.

els preparatius de la campanya.¹¹ Campanya que va resultar breu, però desastrosa per al virrei i els nobles. I traginà l'arribada de la Germania als estats d'Oliva.

Encara que Mendoza havia aprofitat el temor de Borges i Centelles a la protesta agermanada, prompte es va trobar enfrontat amb els caps d'ambdues cases per la manera de conduir la guerra. Mentre l'exèrcit de València anava ocupant places (assenyaladament el castell de Xàtiva), el virrei podia reunir un exèrcit a bacs i rebolcons. Amb la cavalleria no hi havia massa problemes: a mitjans juliol ja s'havien reunit uns quatre-cents cinquanta genets, proporcionats per la noblesa. Un bon nombre de barons i cavallers van acudir a servir personalment, i altres, van portar a més la seua gent. El comte d'Oliva va aportar quaranta genets: només el superava el duc de Gandia amb cinquanta.¹² Pel que fa a la infanteria, en part es va formar amb els vassalls de la noblesa. Els infants que van aportar els nobles van ser, en bona mesura, encara que no tots, musulmans. Segons Escolano, quan es comptaren els soldats portats pel duc de Gandia i el comte d'Oliva, *fueron hallados dos mil infantes entre christianos y moros vassallos de señores*.¹³ Aquesta infanteria, almenys una part, tenia l'avantatge per a les arque de l'exèrcit reial, que no cobrava sou, encara que calia pagar-ne la manutenció mentre estigueren en campanya. El pagador de l'exèrcit va haver de lliurar sis mil tres-cents sous “al espectable compte d'Oliva, los quals lo dit senyor virrey manà donar per a pagar la gent de peu lo que despenen en menjar los que no són asentats a sou”.¹⁴

11. VICIANA, *Crónica...*, p. 286b-288b; CATALÀ, *Breu relació...*, p. 172-173.

12. VICIANA, *Crónica...*, p. 320a; CATALÀ, *Breu relació...*, p. 222.

13. *Década primera de la historia de Valencia*, t. VI, col. 1.549. *Vid.* també CATALÀ, *Breu relació...*, p. 207: “la demás gent de a peu, los més eren moros, vasalls del duch de Gandia y del conte de Oliva, y dels altres senyors y cavallers del regne”.

14. ARV, Maestre Racional, 10.156, f 13v. Que es tractava de tropes portades pel noble, ho confirma una partida quasi idèntica a nom del duc de Gandia, per la mateixa quantitat “per a pagar la gent de peu lo que gastan en menjar los que no són asentats a sou, que lo dit il·lustre duch avia fets venir” (*ib.*, f

Però, a més, el virrei esperava reforçar l'exèrcit amb algunes companyies a sou, professionals que devien donar major cohesió als esquadrons realistes. Naturalment, per a això necessitava diners, i només els nobles podien proporcionar-li'n. La noblesa va començar a aportar els seus recursos, no sols en diners comptants, sinó també en joies. El comte d'Oliva va prestar-li mil ducats "en tant argent".¹⁵ Però els diners reunits així no eren prou. En conseqüència, el virrei preferia esperar millor ocasió per a donar la batalla contra l'exèrcit de València, que venia xafant-li els talons. Contra el seu parer, els grans senyors de la comarca insistien en la urgència de barallar: en el consell que va tenir el virrei amb els nobles i caps del seu exèrcit, "lo conte de Oliva y lo duch de Gandia esforçaren que lo virrey devia lo endemà pelear, dient que era gran vergonya que los agermanats los fossen venguts darrere y los tinguessen encorralats en Gandia".¹⁶ A més, mentre l'exèrcit agermanat avançava per la Safor, les seues terres eren saquejades: com deien el duc i el comte, *si los dexavan* – als agermanats – *assentar por las huertas y tierras de Gandia i Oliva, harían daño en más de CC mil ducados*.¹⁷ Els nobles pràcticament van forçar al virrei a combatre. De manera que la batalla de Gandia, lliurada el 25 de juliol de 1521, va ser guiada pel desig de protegir els rics camps de la Safor.

Tal com el virrei es temia, les debilitats del seu exèrcit, especialment les financeres, van resultar gravíssimes. En el moment de donar la batalla, bona part de la infanteria reclutada a sou, davant de les poques perspectives de cobrar, va abandonar les files de l'exèrcit reial i es va llançar al saqueig. Els musulmans, segons el cronista Viciàna, van eixir darrere

14r); les últimes paraules d'aquest document, que aclareixen l'origen de les tropes, falten en el que fa referència al comte d'Oliva, però cal considerar-les implícites.

15. *Ib.*, f 2v; la quantitat es fixà, a 18 de juny de 1521, en els llibres de Baltasar Vives, nomenat receptor pel virrei, com a *préstec graciós*, la qual cosa indica per una banda que no devia reportar interès i per l'altra la teòrica voluntarietat del mateix per part d'En Serafi. El seu germà Querubí Centelles aportà, el mateix dia, poc menys de la meitat, també en argent (*ib.*).

16. CATALÀ, *Breu relació...*, p. 208-209.

17. VICIANA, *Crònica...*, p. 331a.

per a protegir les seues cases. L'exèrcit va quedar reduït a la cavalleria i poc més. A més, els agermanats, dirigits per Vicent Peris, van manio-
brar amb eficàcia, aguantant les càrregues de la cavalleria nobiliària, que
es va veure incapaç de penetrar en els esquadrons rebels. Alguns nobles,
entre ells En Serafí, anaren al virrei i li digueren el que significava con-
tinuar en aquestes condicions. Altiu, Don Diego els va etzibar: *Batalla
avéys querido, agora la tenéys*.¹⁸ Però, al capdavall, va haver d'ordenar la
retirada. Els agermanats van acabar amos del camp.¹⁹

El comte d'Oliva i els altres magnats derrotats es van reunir amb
el virrei i van acordar anar a Dénia. Llavors, En Serafí es va separar
del grup i va cavalcar apressat a Oliva. Allí va fer eixir de la vila tota la
seua família, com feien altres cavallers olivers. Va reunir la comtessa Na
Margarita, el seu germà Querubí, i els fills d'aquest: la seua neboda i el
seu nebot En Francesc, l'hereu del comtat. Els va fer escortar per alguns
cavallers fins a Dénia, on anaven arribant els fugits de Gandia. Abans
d'anar-se'n ell d'Oliva, va donar instruccions sobre el que havia de fer-
se quan arribara l'exèrcit agermanat. Conscient de les poques possibi-
litats defensives de la vila –ni tan sols comptava amb una muralla en
condicions–, és molt possible que donara llicència als seus vassalls per
a rendir-se a la Germania. A la fi, va abandonar a la seua sort la capital
dels seus estats. En el crepuscle, esgotat i amb la moral per terra, va arri-
bar a Dénia. El comte d'Oliva, com la noblesa valenciana, travessava
el seu moment més baix.²⁰ L'endemà, 26 de juliol, embarcà rumb a
Peníscola.²¹

18. CATALÀ, *Breu relació...*, p. 218.

19. VICIANA, *Crónica...*, p. 333a-336b.

20. CATALÀ, *Breu relació...*, p. 220-221: “lo conte de Oliva arrivà a sa cassa, y
entrant féu pujar a cavall a don Geroni (sic) Centelles y a don Francisco
Sentelles son fill y a donna Margarita Centelles, contessa, y a son (sic) nevoda.
Y en companyia de alguns caballers, féu que les portasen a Dénia. Y après de
ser partits, ell ordenà les coses que se avian de fer en Oliva. Y après partí ell
y arrivà a les oracions, més mort que viu”; de l'arribada dels nobles a Dénia,
comenta que “era llàstima veure'ls.

21. *Ib.*, p. 231; VICIANA, *Crónica...*, p. 337b-338a.

Però molts dels olivers que havien lluitat al costat del seu senyor i del virrei no van poder embarcar, per la qual cosa es van veure forçats a buscar refugi pels voltants de la seua vila. Així li va passar al donzell Lluís Ferrandis, que immediatament després de la batalla de Gandia va volar a Oliva, preocupat pel que poguera passar-li a la seua família. Arribat a la vila va demanar asil per a la seua dona i els seus fills en el monestir de la Mare de Déu del Pi i els hi va deixar.²² Derrotada i abatuda la noblesa, la comarca estava franca per a la invasió agermanada.

Gran va ser l'ocasió per al saqueig. Primer va caure Gandia i després Oliva. Segons sembla, als agermanats de l'exèrcit es van unir alguns olivers, que no van vacil·lar a desposseir els seus veïns i senyors: segons va anotar el notari Miquel Garcia, "los mateixos de Gandia e de Oliva furtaben millor que tots e robaren les cases de sos senyors e dels contraris a la Germania e dels feels al Rey".²³ És possible que en el comtat hi haguera alguns vassalls simpatitzants amb les reivindicacions antif feudals dels agermanats i desitjosos d'espolsar-se el jou dels Centelles. La batalla de Gandia devia ser l'ocasió de l'alliberament. El cas és que les possessions del comte i el mateix Palau comtal a Oliva van ser saquejats a consciència. I, a més, de forma no del tot arbitrària. En un gest habitual de les revoltes contra la noblesa, els agermanats van buscar i van destruir els títols de propietat d'En Serafí sobre el comtat d'Oliva.²⁴ Era

22. *Seguida la rota del campo de Gandia (...) vino a la presente villa de Oliva, por possar a su muger y fijos en cobro, recellando algún rebato de la gente del campo. E así vino y tomó su muger y fijos y llevólos al Monasterio del Pi (Informacio recepta super conversione sarracenorum ad fidem catholicam*, ms. de la Universitat de Pensilvània, que va pertànyer a l'historiador de la Inquisició Henry-Charles Lea, modernament utilitzat per R. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO; vegeu "El verano del miedo: conflictividad social en la Valencia agermanada y el bautismo de los mudéjares, 1521", en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, XXII [1996], al qual dec la còpia que faig servir).

23. M. GARCIA, *La Germania dels menestrals de València*, ed. d'E. DURAN, en *Cròniques de les Germanies*, op. cit., p. 348.

24. D'aquesta manera, dècades més tard, quan es realitzà un inventari dels papers del comtat, es va trobar un vell pergamí que va ser descrit com segueix: "Item, una carta en sa pública forma rebuda per en Anthoni Barreda, notari, a xxi

la instal·lació d'un nou règim, que de seguida es va plasmar en l'elecció de nous oficials per al govern dels estats i de la vila. Siga pel terror de l'exèrcit victoriós a Gandia, per l'ànim donat a alguns olivers proclius a la rebel·lió, o, com escriu l'àcid i coetani notari Miquel Garcia, pel desig del que és d'altri, la Germania es va imposar en el comtat d'Oliva.²⁵

Molt pocs dies després de la batalla de Gandia, una altra conseqüència del nou règim va arribar al comtat. Els membres de l'exèrcit agermanat i els que s'hi havien unit, forçaren els musulmans a batejar-se. Les amenaces i els baptismes col·lectius van seguir quasi sense solució de continuïtat a la batalla; en conseqüència, el pànic es va estendre entre la població musulmana. Alguns mudèjars d'Oliva, moguts per la por, es van avançar a batejar-se abans que els obligaren. Amb alguns d'aquests es va trobar el donzell Lluís Ferrandis. Després de deixar la seua família a bon recapte, en el monestir del Pi, va anar a Dénia; allí va haver de trobar el seu germà, que potser havia anat a buscar passatge. Possiblement no el va trobar. Aquests dos germans cavalcaven de tornada a Oliva, quan *toparon con quatro moros, los quales venían espantados por las cosas de la Germania*. Estaven tan aterrits, que només miraven per salvar la vida, i així els van garantir als Ferrandis que *si les diessen alguna seguridad, que se harían christianos*. Aleshores els germans els van conduir al monestir, i els van encomanar al pare Gabriel Farro *para que los fziessen christianos; e así hoyó dezir que los havían fecho christianos*. No els faltaven motius a aquells pobres neòfits per a buscar el baptisme ja que, com el mateix Lluís Ferrandis va comprovar al poc de temps,

de febrer, any MCCCCLXXX, ab la qual fonch liurada la possessió de Oliva y dels lochs y castell de Rebollet y de tot lo condat de Oliva, al molt Illustre senyor don Serafi, conte de Oliva, la qual carta eren quatre pergamins de moltes possessions de les altres terres del dit senyor comte de Oliva, y ara sols resta un pergami y hun trocet de hun altre, y los altres foren llevats y squeixats per los de la Jermania": del *Llibre de actes de Oliva*, conservat a AHN, Secc. Noblesa, Osuna, llig. 597, 2-16. Entre las escenes de saqueig que seguiren a la batalla de Gandia, Escolano subratlla que *sobre todo era maravilla la rabia con que despedaçavan las casas y archivos de los señores* (*Década...*, *op. cit.*, col. 1.581).

25. M. GARCIA, *La Germania dels menestrals de València*, *op. cit.*, p. 348, 350-351.

els soldats de la Germania els conduïen a la força a les piles: abans d'abandonar el convent, va veure com conduïen *a ramados a los moros a baptizarse*. I, anant del monestir a Oliva, *toparon otro ramado, que los soldados, con sus armas, trahían a la villa para baptizarlos, según dezían que los levavan a baptizar; e que los robavan; e que hoyó dezir que havían muerto hun moro i moro (sic)*.²⁶ I el mateix va presenciar un dels rectors d'Oliva, Jaume Sala: *en el tiempo que fue el campo de Gandia, este testigo hun día saliendo de su casa vido hunos hombres, soldados, que trahían delante ellos y con ellos huna flota de moros, que les hivan diziendo “Sancta Maria, Sancta Maria”, y que los trahían a baptizar; y después hoyó dezir que se habian baptizados*.²⁷

Tal com ha subratllat Rafael Benítez, la por davant de l'exaltació agermanada va ser el que va conduir els musulmans valencians al baptisme.²⁸ En part, una por semblant també va poder ser causa que molts cristians abraçaren la Germania. Fóra com fóra, allà per on es va dispersar l'exèrcit de Peris després de la batalla de Gandia, es va instal·lar la Germania, i no va tardar a arribar fins a la comarca de la Marina, i, allí, a la més meridional de les baronies del comte d'Oliva, al senyoriu de Murla.²⁹ I a Murla també van trobar suports els agermanats. Almenys cinc membres de la família Camacho, veïns de Murla, van ser denunciats, temps després, per haver pres part en la Germania i en tots els crims que es van imputar al moviment. Després de la guerra, en la Reial Audiència els procuradors fiscals van entaular procés contra Joan Camacho, la seua esposa, Elionor, i el seu fill Sebastià, i contra Sebastià Camacho (potser germà del primer), i la seua esposa, Genisa, tots de Murla. Després de formular contra ells els càrrecs habituals llançats contra els agermanats, van demanar que se'ls aplicaren totes les penes previstes pels furs “com a traydors, rebelles y sacrílegos”.³⁰ És possible

26. *Informacio super conversione*, doc. cit., f 109v.

27. *Ib.*, f 107r.

28. “El verano del miedo...”, *op. cit.*

29. M. GARCIA, *La Germania dels menestrals...*, *op. cit.*, p. 351.

30. ARV, Real Audiència, Processos Criminals, II Part, 10.

que, com els de Gandia, hagueren simpatitzat amb el moviment des dels seus orígens: això és el que donen a entendre els dotze capítols que els acusadors van fulminar contra ells. Però l'acusació no és més que una fórmula que havia de repetir-se una vegada i una altra amb tots els processats per la rebel·lió. En qualsevol cas, els Camacho eren pròfugs, i el procés només se'ls va poder fer en contumàcia. No en coneixem, doncs, les declaracions. Culpables o innocents, els fiscals es van afanyar a sol·licitar la confiscació dels seus béns.

Mentre la Germania triomfava en els estats de la casa de Centelles, En Serafi seguia travessant el seu calvari personal. La fugida a Peníscola va ser, per a l'aristocràcia valenciana, un dels episodis més lamentables de la guerra. Nobles famílies s'amuntegaven en el port de Dénia esperant l'ocasió de fugir de les ires populars. I aquestes pareixien haver arribat ja a la mateixa Dénia, com va poder experimentar En Serafi. Eixint per una portella, anant segons sembla a embarcar, un home li va arrabassar la capa, i un altre li va pispar una cadeneta d'or. El comte, indignat, es va girar als lladres i els va dir:

«– Pues tenéys mi capa, dexáme al menos la cadenilla.»

Afrontat, el lladre li va tornar la joia.³¹ Però eixes bones maneres, els nobles ho sabien, no anaven a durar. Així que tots els que van poder van embarcar.

Al comte li va tocar l'honor d'acompanyar, en la mateixa nau, el virrei. I, segons sembla, va ser providencial per al desenvolupament ulterior de la guerra. En efecte, entre el senyor Diego de Mendoza i el senyor Serafi va esclatar una viva discussió durant la travessia. El virrei desitjava posar rumb a Cartagena: la seua idea era buscar refugi a Castella. Però el comte va sostenir que era molt millor viatjar fins a Peníscola, i allí buscar el suport que podien donar Catalunya i Aragó. A més es trobarien prop de l'exèrcit que havia reunit el duc de Sogorb i que només una setmana abans havia derrotat els agermanats no lluny de Morvedre. La idea del virrei deixava oberta la perillosa possibilitat que s'estancara la situació, encara que tal vegada pensara reprendre la guerra des del sud (com després va fer el

31. Així, almenys, ho conta el fidedigne Viciano, *Crónica...*, p. 338a.

marqués de Los Vélez, a l'envair la governació d'Oriola). Però En Serafi va imposar el seu criteri, més compromés amb la reconquesta del regne des de les forces del propi regne, i, en tot cas, de la Corona d'Aragó.³²

Arribats a Peníscola, el comte d'Oliva va romandre, amb molts altres nobles, al costat del virrei, i amb ell va seguir la resta de la guerra. Els episodis restants de la campanya de 1521 són, en general, ben coneguts. El virrei es va reunir amb l'exèrcit del duc de Sogorb, que acabava de derrotar els agermanats prop de Sagunt, el 18 de juliol, i que estava acampat a Nules. Mentrestant, un exèrcit reunit pel marqués de Los Vélez va entrar en el regne des de la frontera murciana, i va prendre i va saquejar Oriola. Després, seguint instruccions del virrei, va anar en direcció a València. Als voltants de la capital, al llarg del mes d'octubre, es va reunir amb l'altre exèrcit. El virrei assumí el comandament de totes les tropes i aconseguí la capitulació dels agermanats de la capital. A les primeries de novembre va entrar triomfalment en la ciutat. Però va mantenir l'exèrcit acampat en l'horta, preservant la ciutat del saqueig. Tot seguit va anar fins a Alzira, una altra de les principals places de la Germania. Però encara que hi va posar setge i va intentar assaltar-la, la vila va resistir. Provà fortuna amb Xàtiva, amb idèntic resultat. A la fi, i després d'unes fosques i infructuoses negociacions amb els agermanats xativins, a principis de 1522 l'exèrcit es va dissoldre quasi per complet. El bàndol reial i nobiliari havia fet un esforç enorme per a mantenir pagat el seu exèrcit en els mesos de tardor. La concentració de catorze mil soldats entorn de València durant octubre de 1521 va costar una autèntica fortuna. Després dels estralls de la guerra, la tensió financera no es podia mantenir de manera indefinida. Per a la campanya de 1522, després dels fracassos d'Alzira i Xàtiva, el virrei va haver de plantejar la guerra de forma distinta: a llarg termini i amb menys mitjans; pràcticament una guerra de desgast.³³

32. La discussió la conta G. R. Català, que assegura que li la van contar diversos cavallers que anaven en la mateixa nau: *Breu relació...*, p. 232-233.

33. Un resum dels esdeveniments pot veure's en GARCÍA CÁRCCEL, *Las Germanías de Valencia*, op. cit., p. 126-139. Remetem també al segon capítol del meu llibre, *La defensa del imperio. Carlos V, Valencia y el Mediterráneo*, Madrid, 2001, dedicat a la guerra de les Germanies.

Durant tot aquell any, una noblesa arruïnada a penes va poder enviar subsidis a l'exèrcit. Van fer falta complexes operacions financeres i creditícies per a arrearar les sumes que el virrei demanava per al seu reduït exèrcit. I per a això el suport de la noblesa, si no directament econòmic, sí almenys polític, era essencial. El crèdit es va canalitzar sobretot a través d'institucions estamentals dirigides per les oligarquies valencianes, a mesura que recuperaven el control sobre les seues rendes. Així, la classe dirigent del regne va seguir tenint la clau del finançament de l'exèrcit.

En bona part de l'any En Serafi va mantenir el suport al virrei. En el mes de juny es trobava amb ell, i amb l'exèrcit, a Canals.³⁴ El tresorer reial, Alfonso Sánchez, que s'havia fet càrrec dels pagaments a les tropes, acabava de morir a principis de mes, i havia deixat una situació financera calamitosa. El seu fill Miquel, al poc d'heretar el càrrec, va comprovar que no hi havia un sol quinzet en caixa. El moment era fatal, ja que Don Diego planejava una operació tàctica, per a la qual necessitava comptar amb tot el seu exèrcit. Des de Canals havia estat mantenint sota pressió a la ciutat de Xàtiva; però a penes havia obtingut resultats. Ara pensava canviar de front, i traslladar l'exèrcit a la Ribera, per a tractar de sorprendre els agermanats d'Alzira. Don Diego sabia, per experiència, que abans d'una acció convenia pagar bé als soldats. Va iniciar, doncs, al costat del nou tresorer una campanya per a demanar fons, dirigint-se a les institucions i als nobles que encara tingueren un poc de metàl·lic. En particular van apel·lar al comte d'Oliva perquè els avançara dos-cents ducats "ab pacte que, avent-y dinés en la dita Tresoreria, lo dit mossén Miquel Sanchiz los tornàs al dit spectacle senyor conde (*sic*) d'Oliva". En Serafi va accedir-hi, i el 6 de juny va lliurar la suma al tresorer. Aquest i el virrei, satisfets de l'operació, van tornar a provar fortuna, i van renovar la seua petició quasi immediatament, però van augmentar-ne la suma, fins a treure al comte, el 9 de juny, un

34. Des d'allí li va escriure, el 15 de juny, al rei notificant-li la mort del batle general: AGS, Estado, Castilla, 10, 38 (vegeu l'Apèndix Documental, on incloem aquesta carta).

poc més de set-cents cinquanta ducats. Així, en només quatre dies En Serafi va lliurar al tresorer quasi mil ducats.³⁵ Va ser, si fa no fa, la sisena part del que va arreplegar Miquel Sanchis des que es va fer càrrec de la caixa fins al 20 de juny, i la devolució va tardar prou més del que s'havia promès per part de l'oficial. En qualsevol cas, l'aportació va ser essencial per als plans del virrei, que va poder pagar a les catorze companyies que el seguien.³⁶ Tanmateix, l'operació militar no va tenir èxit. Els agermanats d'Alzira, en assabentar-se de les intencions del virrei, van eixir de la vila en tropell i van lliurar batalla a l'exèrcit reial. La cavalleria va causar prou baixes entre els agermanats, però l'exèrcit reial va acabar refugiant-se a Alcocer.³⁷

I de semblant tenor van ser moltes de les accions d'aquell any, que es va passar en escaramusses i colps de sort alternativa, resistint sempre els agermanats a Xàtiva i Alzira. Només amb l'enviament de noves tropes per part del rei, ja a la tardor, es va poder sotmetre a ambdues ciutats. Però llavors es va reproduir el problema econòmic. Calia pagar als nouvinguts, i la noblesa que acompanyava al virrei, entre la qual estava el comte d'Oliva, es trobava pràcticament sense mitjans. Si l'exèrcit tornava a dissoldre's tot havia de començar de bell nou. Era necessari un nou esforç per a acabar d'una vegada amb la guerra, com va dir el virrei, *por cerrar y bolver la llave en todo*. Don Diego va convèncer els nobles de la urgència de l'hora, i va aconseguir la seua garantia per a demanar un préstec a la ciutat de València: *estos señores* –va escriure als jurats de la capital– *que están aquí conmigo, y oficiales reales, han sido contentos de vender todas sus haciendas y hacer las obligaciones que yo les dixere para que todo se remedie*. En Serafi, el comte de Cocentaina, l'almirall d'Aragó, el

35. ARV, Maestre Racional, 8.848, ff 27v-28r; en l'assentament del 6 de juny sols s'anoten tres mil tres-cents seixanta sous (cent seixanta ducats), segons indica el tresorer que més avant li va tornar al comte quaranta ducats; en el segon assentament se n'anoten quinze mil vuit-cents. La devolució d'ambdues sumes va quedar inclosa en la devolució de la resta de préstecs fets pel comte en la guerra, que, com veurem, va tardar prou.

36. ARV, Maestre Racional, 8.848, ff 329r-360r.

37. M. GARCIA, *La Germania...*, p. 369.

mestre racional, el regent Jerónimo de Santàngel, i el batle de Terol van avalar el préstec demanat pel virrei.³⁸ Així és com la noblesa, fins i tot amb la liquiditat exhaurida, podia aportar la seua influència i les sòlides garanties dels senyorijs, el control dels quals anava recuperant, per tal de sostenir la causa reial. La seua pròpia causa, al cap i a la fi.

El préstec va arribar a temps, les tropes van cobrar, i Alzira i Xàtiva es van rendir. Però aleshores va començar una difícil postguerra. A les temptatives dels agermanats irredempts, disposats a manifestar-se amb la marxa de l'exèrcit reial (que no va tardar a succeir), s'unia la ruïna del regne. Els senyorijs saquejats que calia tornar a explotar i els deutes enormes, contrets pel Reial Patrimoni amb la noblesa i les institucions estamentals, van llastar la vida política del regne en els anys següents.

Ruïna i reconstrucció

És cert que els comtes d'Oliva controlaven unes rendes enormement abundoses. Podem establir els seus ingressos anuals en unes desenes de milers de lliures, potser entre trenta mil i un poc menys de quaranta mil, suma realment considerable –encara que bona part solia estar reservada per endavant. Aquest cabal va facilitar la preeminència d'En Serafi en la vida valenciana del primer quart del segle XVI. Però la guerra de les Germanies va colpejar amb duresa aquestes rendes. No sols per les quantitats prestades directament pel comte a la Hisenda reial, que superaven les deu mil lliures,³⁹ sinó també per la despesa que féu En Serafi per a pagar la seua intervenció personal en la campanya (i la del seu seguici) i per les conseqüències de la guerra en saqueigs i destrucció de béns. A més, com hem vist que afirmava el virrei, En Serafi empenyorà la seua hisenda en garantia de les operacions financeres dels oficials del Reial Patrimoni, la qual cosa minvava les possibilitats futures de recuperació.

Però, sens dubte, la fidelitat a la Corona havia de trobar la seua paga, i els consellers de la Monarquia van trobar la forma de compensar

38. ARV, Maestre Racional, 10.159, el virrei als jurats de València, Canals, 26 de novembre de 1522.

39. Veg. infra, la quantitat per la qual se li va expedir la certificació.

als que havien lluitat per ella, o, almenys, de suavitzar l'impacte de les despeses. Per començar, la vila d'Oliva, el bé més preat del comte i, per tant, garantia principal de tots els seus deutes, va obtenir, encara abans que acabara la guerra, tracte de favor per part del virrei. Els nombrosos censals carregats sobre les arques municipals (molts dels quals devien derivar-se de les despeses del comte en la contesa) pesaven com una llosa sobre els jurats. Els creditors, per a rescabalar-se de la seua inversió, els apressaven al pagament. Però, com a conseqüència de la guerra, la vila mancava manifestament de liquiditat. Els rendistes, doncs, van recórrer a la justícia, que no va tardar a acaçar els olivers amb amenaces d'execució dels deutes en els béns de la universitat. La situació era realment delicada. La lògica impaciència dels creditors per veure la rendibilitat dels seus censals, contrastava amb la conveniència política. En un ambient extremadament tens, amb les rivalitats de la revolta encara vives, determinades exigències podien costar cares a la pau social del regne. Precisament l'opressió fiscal, producte de l'endeutament de les hisendes públiques, havia sigut una de les causes de la insurrecció. A Oliva el descontent davant d'aquesta pressa era preocupant. I, precisament, un cert Enric Centelles, potser membre de la família comtal, insistia a cobrar les seues pensions. El comte, a mesura que recuperava el control de la vila, devia refer als antics municipis. Per això, havia de comprendre que si els seus creditors, foren o no parents seus, començaven a executar els béns de la vila, els seus vassalls començarien a recelar d'ell. El cas és que els olivers van enviar al virrei el seu síndic, Pere Manyiques, perquè li'n sol·licitara una pròrroga. Don Diego va comprendre que no havia d'enervar més del necessari a la població, i, potser també a instàncies del comte, va concedir la moratòria, entenent que convenia *al servicio de la Cesària Cathòlica Majestat y al buen asiento deste reyno*.⁴⁰

Però tard o d'hora s'havien de fer front tots els deutes contrets. Molt prompte es va veure que es necessitava un arranjamant universal per a tot el regne. Entre deutors i creditors s'havia establert un embolic d'obligacions tan complex que, atesa la fallida general del regne, només

40. ARV, Bailía, 1.169, f 65r-v, Montesa, 6 de octubre de 1522.

per mitjà d'una solució global, que permetera la recuperació de la major part de les hisendes (principalment les senyorials i les institucionals), podia quedar garantida la gradual tornada a la normalitat. I, com era d'esperar, només podia fer-se a costa dels agermanats, els derrotats en la guerra.

El primer arbitri proposat per a la recuperació de les hisendes de la noblesa va ser la *composició*, la multa imposada als agermanats per la seua participació en la revolta. Atés l'estat de les rendes reials i que, de moment, el rei no convocava Corts (amb el consegüent servei econòmic del qual s'havien extret compensacions per als nobles), les expectatives de l'aristocràcia se centraven en la seua participació en el repartiment del pastís de les composicions. Ja al començament de 1523 una representació dels tres braços del regne va viatjar a la Cort de Carles V, a Valladolid, per a assegurar-se la seua part. El rei, davant dels arguments dels valencians, i aconsellat pel canceller Mercurino Gattinara i pel Consell d'Aragó, va prendre el compromís que els diners que s'aconseguien per via de multes imposades als rebels, foren destinats als damnificats de la guerra i als que havien avançat fons al Reial Patrimoni. Satisfeta, la legació va poder tornar a València.

Però l'assumpte anava per a llarg. Fins i tot conclosa la guerra, la repressió judicial dels agermanats es presentava com una tasca molt delicada que podia ocasionar alteracions per la precària pau aconseguida. Només amb l'arribada de Na Germana a finals de 1523, el procés es va accelerar notablement. En la Cort de Carles V hi havia grans expectatives sobre el benefici econòmic que s'havia d'aconseguir amb les multes als agermanats. Just llavors, al bell mig d'una esgotadora guerra amb França, el Govern imperial necessitava diners tant sí com no. Així que era lògic que l'emperador i els seus ministres posaren l'ull sobre les composicions. Sense tenir en compte les seues promeses als estaments valencians, Carles V va començar a consignar pagaments sobre les multes, posposant la satisfacció dels prestadors de la guerra de les Germanies. La noblesa va protestar amb vigor. Llavors Carles V va tornar a declarar que atendria les seues peticions però, al mateix temps, va seguir utilitzant les composicions per a altres despeses molt

distintes, com el pagament de les tropes acantonades en el comtat del Rosselló, que es va emportar més de quaranta mil ducats del regne. Els nobles tenien raons per a impacientar-se'n.⁴¹ En especial el comte d'Oliva, que no veia molt clares les possibilitats de refer la seua hisenda. Així, durant les últimes setmanes de 1524 va insistir, en l'oficina del mestre racional de València, perquè se li estenguera una certificació dels préstecs que havia fet al Tresor reial durant la guerra de les Germanies. El senyor Serafí sabia que la certificació era un document indispensable per a justificar els seus drets i obtenir la devolució dels diners prestats: era el reconeixement per l'administració reial del deute contret, d'acord amb el que constara en els llibres del tesorero. Les instàncies d'En Serafí van donar resultat, de manera que ja el 5 de gener de 1525 tenia en el seu poder el preat document. El comte havia aconseguit que el mestre racional reconeguera un deute del Reial Patrimoni a favor seu per quasi deu mil ducats.⁴² La seua influència havia tornat a servir-li, ja que era el primer noble que aconseguia el certificat dels préstecs de guerra.

Tanmateix aquell no era el final dels seus problemes. Per a començar, estava per veure's la forma de la devolució. Pareixia lògic extraure-la dels fons de les composicions imposades als agermanats. Una gran part d'aquestes multes ja havia sigut imposada; estava clar que el mos més suculent eren les multes col·lectives, sobre municipis i gremis. Però el pagament s'havia fixat en llargs terminis, que arribaven fins ben entrada la dècada de 1530. D'aquesta forma els nobles, encara que aconseguiren consignacions sobre aquests pagaments, no van poder amortitzar d'una vegada els seus deutes: tan sols pogueren ajudar-se en el pagament d'interessos i poc més. El comte d'Oliva no va poder aconseguir més que consignacions sobre aquests impopulars impostos. El 23 de juny de 1525 la reina Na Germana va ordenar que s'anara saldant el deute amb

41. Vaig examinar aquestes maniobres en el meu llibre, *La defensa del imperio*, op. cit., p. 170-173.

42. Exactament per dos-cents cinc mil cinc-cents noranta-un sous, onze diners: ARV, Maestre Racional, 9.424, ff 142r-v i 162v-163r; a aquesta suma cal afegir els huit-cents quaranta sous tornats durant la guerra (*vid.* n. 35).

En Serafí a partir de les composicions imposades sobre “diverses viles e lochs del present regne e oficis de la present ciutat de València”.⁴³ Al comte li esperava un llarg calvari de difícils cobraments, que a penes pogué redreçar les finances de sa casa.

A més, aquests deu mil ducats no eren més que una part del que el comte i el comtat d’Oliva van perdre en la guerra de les Germanies. El que En Serafí va gastar directament en el seu propi equip de guerra i en la seua host (no inclòs en eixa xifra), era una mínima part en comparació amb el que la vila i les terres oliveres van sofrir durant els anys de la rebel·lió: els saqueigs, les pèrdues humanes, etc., van deixar al comtat en una situació calamitosa, com tot el regne. I les possibilitats de recuperació van ser ben bé poques. Tant és així que en 1526 una nova guerra va sorprendre el comte sense haver redreçat les seues finances.

La segona guerra civil: les revoltes de Bèrnia i Espadà

Una altra de les conseqüències de la guerra de les Germanies llargament sentida en el regne, van ser les seqüeles d’aquells baptismes forçosos administrats pels agermanats als mudèjars d’àmplies zones del regne, i, entre elles, en el comtat d’Oliva. Carles V va aprofitar el dilema teològic que va plantejar la validesa d’aquells sagraments (fets amb violència) per a buscar la conversió dels musulmans de la Corona d’Aragó —els últims que encara quedaven en la Península amb el dret de practicar obertament la seua religió. Per a esbrinar les condicions d’aquells baptismes, durant la tardor de 1524 va arribar a València una comissió inquisitorial. Visitaren els llocs on s’havia forçat els musulmans a batejar-se, incloent el comtat d’Oliva. Amb els seus informes, una Junta reunida a Madrid a principis de 1525 va dictaminar que els baptismes eren vàlids: la finesa dels arguments teològics empleats (la violència de la qual es van servir els agermanats va ser *condicional* i no *absoluta*, açò és, no va haver-hi baptisme imposat, sinó «només» amenaces), va servir

43. *Ib.* Veg. a PONS FUSTER, *La Germania a Gandia*, p. 215-227, les dificultats del duc de Gandia per a rescabalar-se de les seues despeses fetes a la guerra.

per determinar una decisió ja presa. Carles V desitjava veure els seus regnes lliures de musulmans.⁴⁴

El 10 de maig estaven de tornada en el regne els comissaris imperials, ara amb la missió de tornar a la cleda de l'Església als musulmans batejats en 1521 (que no havien tardat a tornar a les pràctiques islàmiques), i, mesos més tard, van rebre l'ordre de batejar els altres: s'estimava que no convenia que en el mateix territori convisqueren els neòfits amb els seus antics coreligionaris. Com és lògic, els musulmans no es van resignar fàcilment a aquesta trista sort. Quan els comissaris van començar la seua tasca, en les comarques del centre geogràfic del regne on es concentraven els ja batejats, sobretot en el ducat de Gandia i el comtat d'Oliva, els musulmans van fugir a la serra de Bèrnia on van determinar resistir les pretensions imperials.

La campanya desenvolupada des d'aleshores per reduir els amotinats va ser d'allò més subtil. El Govern valencià i el mateix Carles V desitjaven evitar la formació d'un exèrcit. Calia persuadir els musulmans, amb una mescla de promeses i amenaces, que deixaren la serra. Una vegada més la col·laboració de la noblesa valenciana era necessària. Però ara es va mostrar problemàtica. Els musulmans fugits eren en la seua majoria de senyoriu, particularment vassalls del duc de Gandia i del comte d'Oliva. És possible que l'actitud dels dos nobles no fóra excessivament rigorosa davant de la marxa a Bèrnia dels seus vassalls.⁴⁵ El canvi de credo d'aquests no els resultava massa atractiu, especialment per a les seues rendes, algunes aparentment lligades a la condició religiosa de qui les satisfieia. A més, havien de preveure que, si es complien els desigs de Carles V, els nous cristians no estarien massa a gust en el regne, i molts

44. En aquest punt remetem especialment al llibre de R. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, *Heroicas decisiones. La Monarquía Católica y los moriscos valencianos*, València, 2001, cap. 1.

45. Comentant l'actitud cap a la predicació, Carles V li va escriure a la reina Germana sobre l'escàs suport rebut pels comissaris, la qual cosa evidentment feia referència a la noblesa i fins i tot a l'administració reial (el rei a Na Germana, Toledo, 5 d'agost de 1525, citat per BENÍTEZ, *Heroicas decisiones...*, *op. cit.*, p. 86-87 i 94).

d'ells podien aprofitar la primera ocasió per a emigrar a terra musulmana (com, de fet, ocorria en el regne de Granada).

El Govern imperial, conscient de tot això, va haver d'acabar per plantejar l'“evangelització” com una operació destinada a convertir formalment els musulmans, però també a mantenir-los de totes totes en el regne, amb l'esperança que el carisma sacramental i ulteriors predicacions actuaren en l'ànima dels forçats neòfits. Un projecte, fruit del compromís entre els desigs de Carles V i les necessitats de la noblesa, que va resultar nefast per al regne de València.

De moment, durant la rebel·lió de Bèrnia, va resultar factible evitar la marxa dels amotinats al nord d'Àfrica gràcies a la presència de l'armada imperial en aigües valencianes, que, justament, havia vingut a València portant al rei Francesc I de França, capturat en la batalla de Pavia.⁴⁶ Però va ser més difícil animar els moriscos a davallar. L'actitud nobiliària no era la més propícia. El rei, al saber que la situació entorn de la serra estava estancada, va ordenar a la reina Na Germana que hi enviara la seua guàrdia, formada per mig centenar de genets. Potser no es tractava del contingent més adequat, però seguia defugint-se la formació d'un exèrcit. A pesar d'això, es van mantenir les amenaces de prendre mesures més dràstiques contra els musulmans, i, sobretot, es va insistir a la noblesa perquè fera entrar en raó els seus vassalls. El comte d'Oliva seguia distant dels esdeveniments. Només quan el conflicte va estar prou avançat, es va decidir a enviar el batle del comtat perquè negociara amb els revoltats. Aquell oficial oliver va prendre seriosament el seu treball i col·laborà a fons amb els comissaris per a calmar els ànims dels musulmans refugiats a Bèrnia. Al conèixer personalment molts d'ells, el batle va poder influir prou en la seua actitud. De fet, no van tardar a sotmetre's. Just llavors, el comte s'havia decidit a acudir a la serra. Però quan va arribar ja tot havia acabat: la serra estava *desnuda y desamparada* dels musulmans, que s'havien donat a partit i havien tornat a les seues cases.

46. M. GARCIA, *La Germania dels menestrals...*, p. 387-388; P. BORONAT Y BARRACHINA, *Los moriscos españoles y su expulsión. Estudio histórico crítico*, 2 vol., València, 1901, t. I, p. 147.

El mateix emperador va reconèixer la transcendència de la tasca del batle d'Oliva. Informat sobre ella, va escriure satisfet al comte; però, al mateix temps, li va donar a entendre a En Serafí com estava de poc content per la seua reticent actitud i la seua tardana actuació, per més que diguera entendre les seues raons.⁴⁷ El comte, com els seus col·legues d'estament, no veia amb bons ulls la conversió imposada pel Govern imperial. Així i tot, per fidelitat a la Corona, es veia compel·lit a col·laborar-hi. És possible que considerara l'obra meritòria per a la religió, però, realista, sabia que havia d'ocasionar greus problemes. De fet, aquests no havien fet més que començar. I el comte i el comtat van seguir implicats en tot el que seguí.

Per a convèncer els musulmans de Bèrnia no va fer falta ni un tir. Però en el nord del regne les coses van ser molt distintes. Allí els agermanats no havien portat a terme baptismes forçosos, i encara va resultar més difícil de fer entendre als musulmans que se'ls conduïra a la força a l'Església catòlica. Els mudèjars s'hi van oposar. Quan van arribar els predicadors, molts d'ells es van alçar en armes i no van acceptar cap requeriment per a depositar la seua actitud.

La resistència es va concentrar primer en la vila de Benaguasil, i, molt prompte, també en la serra d'Espadà i la vall de Cortes. La determinació dels musulmans era tal que va forçar el Govern a canviar radicalment d'actitud. Ara es va apostar per la demostració de força. Al capdavant de l'administració reial valenciana estava llavors el

47. *Vimos vuestras letras y nuestro secretario nos mostró lo que le screvistes de vuestra subida a la sierra de Bernia y de cómo la hallastes ya desnuda y desamparada de todos los que en ella se habían recogido, por la buena diligencia de los comisarios y de vuestro bayle de Oliva, que nos dizen lo hizo muy bien, y plúgonos mucho saber por carta vuestra el buen progreso de aquella negociación y la diligencia que posistes en yr allá en persona, luego que recibistes nuestra postrera letra; hos agradecemos mucho y tenemos muy creýdo que con justo impedimento lo dilatastes tanto, el rei al comte d'Oliva, Segòvia, 13 de setembre de 1525, AHN, Inquisició, llibre 247, f 46r-v (dec aquesta referència a R. BENÍTEZ, al llibre del qual, *Heroicas decisiones...*, p. 59-61, remetem per a l'actitud del comte).*

governador Jeroni de Cabanilles,⁴⁸ que es va encarregar de la direcció política de la guerra. La ciutat de València, que posseïa el senyoriu de Benaguasil, va reunir les seues milícies per a anar contra la vila. I Cabanilles va triar el seu lloctinent, Luis Ferrer, perquè manara les tropes, al mateix temps que cridà a la noblesa perquè proporcionara la cavalleria. El comte d'Oliva va enviar dèsset genets. I molts altres nobles també van respondre a la crida en la mesura de les seues forces. Però el resultat va ser desesperant. Encara que en poc de temps s'havia ajuntat una molt lluïda host de cavallers, el partit que se'n va traure d'ella va ser escàs. Vint anys després encara ho recordava amb un poc d'amargor i molta ironia el governador Cabanilles:

La primera necesidad que se offrezio, que fue lo de Benaguazil, yo anpré al duque de Gandía que hera. Vino y inviome un gentilhombre suyo con veinte de cavallo, muy buenos. Y el conde de Oliva me invio otro hombre suyo con deziséys de cavallo. Y muchos otros cavalleros me inviaron quien dos, quien uno. Y fueron tantos que passaron en todos en ciento de cavallo, y buenos. Y diéronse ellos más prisa en bolverse de la que yo me avía dado a inviarlos. Yo les di por capitán a don Luis Ferrer, que sin duda lo hazía bien con ellos, pero a los diez dias ya no eran treinta de cavallo. Y gente desta arte, aunque fuessen mis hijos y mis hermanos, luego que turan dos o tres días no ay quien los tenga.⁴⁹

La cavalleria feudal, doncs, inclosa la d'Oliva, a jutjar pels records de Cabanilles, va tenir un comportament poc eficaç. Segons sembla podia servir per a breus accions, d'uns pocs dies, com les cavalcades llançades sobre incòmodes veïns, o, com veurem, les èpiques marxes

48. La reina Na Germana se n'havia anat a la Cort on va romandre bona part de 1526. Tornà en novembre, amb el seu nou marit (el tercer): don Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, amb qui va compartir el virregnat.

49. De la carta de Jeroni de Cabanilles al duc de Calàbria, de València, 23 de novembre de 1547, publicada i comentada per J. Martí Ferrando a J. Montesinos en J. MARTÍ, *Textos d'història valenciana*, València, 2000, p. 208-215.

contra els corsaris desembarcats en la costa. Però per a reduir Benaguasil calia un contundent assalt o un setge en tota regla. I açò últim era massa llarg per a la paciència de la florida i impetuosa cavalleria valenciana. I, possiblement, tampoc els milicians de la ciutat de València, aparcada la seua amada Germania, no van tindre excessiu desig de perseverar davant dels murs de la vila rebel. Cabanilles no va tardar a comprendre-ho, i va forçar les coses. Abans que l'exèrcit es dissolguera, a mitjan febrer va enviar un dur requeriment perquè fóra pregonat als de Benaguasil. Si no es rendien, les tropes havien d'assaltar la vila a sang i foc i sense cap treva. Els revoltats van considerar la seua posició i no van tardar a rendir-se.⁵⁰

Però llavors ja estava en peu l'altre focus de resistència musulmana, molt més greu, en la serra d'Espadà. Ací no van valer pregons ni negociacions. La guerra es va prolongar durant llargs mesos i va assolir una gran duresa. Les autoritats no van tardar a comprendre que calia comptar amb tropes més de fiar que les emprades davant de Benaguasil. El Govern valencià va organitzar l'exèrcit –que es posà sota el comandament del duc de Sogorb– a partir sobretot de tropes a sou. I per a garantir la continuïtat de les operacions, i la seua contundència en els moments decisius, feia falta, com uns pocs anys arrere, reunir diners, molts diners. I més per a un regne que havia espremut les seues finances en una guerra tan recent. Es van buscar expedients de tota classe, sobretot a través del préstec institucional. Però la col·laboració de la noblesa era necessària i el Govern reial va buscar tant el seu suport polític per a moure la maquinària institucional, com la seua aportació personal, en diners i en hòmens.

Per a això el governador Cabanilles va encarregar al senyor Guerau Fenollet que anara «a Gandia, Oliva, Xàtiva e altres parts per a amprar los cavallers del present regne de moneda e gent per a reduyr y castigar

50. Per a aquest episodi de la resistència mudèjar, remet al meu treball “Per salvar la sua Ley. Historia del levantamiento, juicio y castigo de Benaguacil contra Carlos V (1525-1526)”, en *Sharq al-Andalus*, XIV-XV (1997-1998).

los moros rebetles de la serra d'Espadan».⁵¹ El comte d'Oliva va autoritzar el reclutament de soldats en el seu territori, de forma que a finals de juny de 1526 es va unir a l'exèrcit reial un nombrós coronelat enviat per En Francesc Fenollet –parent d'En Serafí–, que va romandre en campanya fins al final de la guerra.⁵² Precisament quan aquest s'acostava, va ser requerit el comte perquè avançara diners amb què pagar a les tropes reials. L'estat de la hisenda comtal no va permetre un desemborsament major de tres-cents ducats, que el senyor Serafí va fer arribar a l'exèrcit el 10 de setembre de 1526,⁵³ només nou dies abans de l'assalt definitiu, que va agrandar la resistència musulmana, el 19 de setembre de 1526.⁵⁴

Així va ser la conversió dels musulmans valencians a la fe catòlica. Imposada a aquells –i també als seus senyors, que van acabar col·laborant-hi–, i per això rebutjada quan hi havia ocasió. I molt prompte eixa ocasió la van trobar els moriscos en les armades de corsaris del nord d'Àfrica, que visitaven el regne amb creixent assiduïtat. I més des que van comptar amb la complicitat de part dels descontents moriscos. Aquest va ser el vertader problema defensiu del comtat d'Oliva en la resta del segle XVI.

51. ARV, Maestre Racional, 8.851, f 91v. L'elecció d'En Guerau no és casual, doncs, igual que Francisco Fenollet, devien estar emparentats amb els Centelles d'Oliva.

52. *Ib.*, ff 119r-123r; En Francesc manava directament sobre tres-cents un infants; és possible que altres companyies completaren els efectius del seu coronelat.

53. *Ib.*, f 17v “Item pose en rebuda VI^m CCC sous dels dits reals de València, los quals a X del dit mes de setembre, dit any, MDXXXVI, rebí del comte d'Oliva, per mans de Miquel Viastrosa, los quals aquell prestà graciosament a la Régia Cort per la necessitat de la guerra que's tenia contra los dits rebetles moros retrets en la dita serra d'Espadà, de la qual quantitat li-n fermà àpoqua Anthon Roiz, sorrogat meu [del tresorer Miquel Sanchis], en poder de Guillem Ramon Florença, dit any”.

54. I per al qual les tropes valencianes, en nombre superior a tres mil soldats, van comptar amb el suport d'altres tants lansquenets enviats expressament per l'emperador. Aquesta rebel·lió l'estudie a la monografia *La guerra de Espadán (1526). Una cruzada en la Valencia del Renacimiento*, Sogorb, 2001.

La guerra exterior: els corsaris barbarescos

En Serafí va haver de veure entre 1527 i 1529 com els seus pitjors pressentiments sobre la conversió forçosa es feien realitat. Després de la sagnant revolta de 1526, el comtat d'Oliva i les baronies de Nules i Murla van quedar en primer pla de la frontera entre cristians i musulmans. La seua proximitat a la costa, a Nules i el comtat, i la seua població musulmana, a Oliva i Murla, els van fer figurar com a protagonistes dels difícils problemes de la defensa de la costa i de la inestabilitat morisca.⁵⁵

Tot just començar 1527, En Ferran d'Aragó, duc de Calàbria i nou virrei de València, es va enfrontar amb dos difícils problemes militars. Els dos van afectar directament el comtat d'Oliva. El primer consistia en la neutralització del perill de nous alçaments musulmans per mitjà del desarmament de la minoria. La tasca es va encomanar a les autoritats locals i senyoriales, però el virrei va despatxar diversos comissaris reials per a controlar l'execució de les seues ordres. A més, i per a evitar sorpreses desagradables, va enviar el capità Pedro Sanoguera a vigilar la serra de Bèrnia. Però les arquees reials estaven massa minvades, després de les extraordinàries despeses de l'any anterior, com per a pagar un cos de guàrdia. De manera que Sanoguera portava ordres d'organitzar una xicoteta tropa amb els efectius que subministraren els nobles i les viles d'aquella comarca. Mentrestant arribava al regne una vertadera allau de preocupants notícies sobre atacs i amenaces de corsaris nord-africans en la costa valenciana. La preocupació va créixer fins al punt que, una vegada conclòs el desarmament dels moriscos, el virrei va decidir renovar la guàrdia de Sanoguera, però ara amb la missió de custodiar la costa entre Calp i la Vila Joiosa, una de les més exposades del regne. Com que la situació financera no havia millorat, el senyor Ferran va tornar a demanar ajuda als nobles i a les universitats locals. Però aquesta vegada va ampliar el territori de les seues demandes, i va incloure-hi el comtat

55. Per als anys que analitzem tot seguit, remet al quart capítol del meu llibre *La defensa del imperio...*, ja citat, en el qual es trobaran totes les referències. Malgrat tot, indicaré aquelles que facen referència directament al comte o al comtat d'Oliva.

d'Oliva. El senyor Serafí, al rebre el requeriment viceregi, va disposar que part de la milícia del comtat partira a engrossir la guàrdia de Sanoguera.⁵⁶

Per la seua banda, el duc de Calàbria va seguir buscant mitjans per a pagar la guàrdia i alliberar-la de la dependència de les partides feudals. De moment no va tenir excessiva fortuna, i, a mitjan abril, mentre refermava el perill en la costa, va suplicar a la noblesa i als municipis que renovaren els enviaments de milicians. Però aquesta vegada el comte Serafí va reconsiderar la seua postura i va creure que no podia prescindir d'un sol home per a la defensa dels seus estats. El 22 d'abril, el comte va escriure al virrei una difícil carta en què li feia saber la seua impossibilitat de seguir col·laborant amb la guàrdia de Sanoguera. En Ferran va insistir-hi, i, fins i tot comprenent el temor del comte, li va demanar que reconsiderara la seua postura. Però no degué tenir molt d'èxit. El virrei argumentava que la vigilància que portava a terme la guàrdia entre la Vila Joiosa i Calp salvaguardava bona part del regne, però al comte aquests arguments no el degueren convèncer. És possible, a més, que desconfiara de l'eficàcia d'un cos tan heterogeni, basat en les milícies, tan poc inclinades a abandonar les seues localitats. En qualsevol cas va considerar que la millor defensa que podia donar als seus senyories era la que ell dirigira.⁵⁷

56. També van contestar positivament a la crida del virrei, el duc de Gandia, l'almirall, el comte de Cocentaina, don Pero Maça, don Gonzalo Dixter, la senyora de Pedreguer, la de Callosa i don Joan Coloma, així com els jurats de Dènia, Xàbia i Calp: ARV, Real Cancillería, Curiae Lugartenentiae, 1.315, f 62r (ho cita també R. PINILLA PÉREZ DE TUDELA, *El Virreinato conjunto de doña Germana de Foix y don Fernando de Aragón. Fin de una revuelta y principio de un conflicto [1526-1536]*, 2 vol., tesi doctoral, Universitat de València, 1982, t. I, p. 455).

57. ARV, Real Cancillería, Curiae Lugartenentiae, 1.315, ff 64r-v (també citat per PINILLA, *ib.*). Encara que no s'indica expressament el destinatari, l'encapçalament, de "spectable conde" ho fa suposar. A tenor dels nobles a qui el virrei dirigí la seua petició, podia ser també el comte de Cocentaina (vegeu la nota anterior) però difícilment aquest podia al·legar la protecció de les seues terres essent a l'interior el seu comtat. A més a més, per una altra font veurem que el comte d'Oliva experimentava el temor que el virrei intuïa.

De tota manera, és ben cert que En Serafi estava preocupat de debò per l'amenaça corsària i necessitava tots els hòmens disponibles per a defensar el seu comtat. Tant és així que no sols es negava a tornar a enviar hòmens més enllà del comtat, sinó que no va tardar a reclamar auxili exterior. Així, el notari de València Jeroni Sòria, home lleial al comte, es va assabentar de la preocupant situació en què el seu patró es trobava i no va vacil·lar a enviar-li a Oliva dos escopeters, armats i pagats pel temps que el comte determinara. Sòria, que es va excusar de no acudir ell en persona a la necessitat del senyor Serafi, va assegurar que els soldats eren de tota confiança, i, fins i tot, es va afanyar a reemplaçar-ne un d'ells que va emmalaltir.⁵⁸

58. Sòria va incloure al seu dietari les cartes que li va enviar al comte: "Letra de ofertes e socors fet al Spectable Compte de Oliva, per mi, Geroni Sori. Senyor molt Spectable: Yo, vista y entesa la neceçitat, que al present accorre a vostra senyoria per causa de aquestos moros que van per la mar, y e pensat de què'l poria servir, en aquesta necesitat, de ma sustància e poder. E per ço e del·liberat trametre en servey de sa spectable senyoria dos hòmens ab ses escopetes, los quals serviran a vostra senyoria en aquesta necesitat per tant temps quant ell manarà. Són persones molt fiades e honrades, en fi, als quals e pagat lo sou per a tant temps quant vostra spectable senyoria manarà. E sopleque-li me perdone, com no puch servir-lo jo en ma persona, a causa de molts negocis e ocupacions que tinch. E guart nostre Senyor la mol magnífica persona de vostra spectable senyoria, la vida y estat del qual, nostre Senyor guarde y augmente. De València, a vuyt de joliol, 1527. De Vostra Spectable Senyoria afectat servidor, que les mans li besa, Jeroni Sòria. Lo sobrescrit de la present lletra: Al Molt Spectable e Magnífich Senyor, don Serafi de Centelles, compte de Oliva, mon senyor, en Oliva". Al mes següent va tornar a escriure notificant el reemplaçament a què fa al·lusió en el text: "Estos dies passats, tenint notícia de la necessitat en que vostra senyoria estava, a causa del reçel que té dels moros de allende, li trametí dos escopeters per a que en loch meu resedisen en servey de vostra spectable senyoria. He sabut que la hu dels hòmens està malalt y no pot aprofitar per al que yo l'e tramés, e per ço e del·liberat trametre a vostra senyoria hun altre home en loch de aquell, lo qual se nomena Domingo Sart, lo qual de present estava en la sua vila de Holiva per Jaumot lo Poaler. Axí senyor manar-lis asantar en lo loch hon sia servit, que ell està pagat per mi per tot lo temps que vostra spectable senyoria manarà. E guart-ne nostre Senyor la mol magnífica e molt virtuosa persona de aquella, vida y estat del qual nostre Senyor aumente y prospere. De

Si els nobles, com el comte d'Oliva, necessitaven més ajuda de la que podien oferir, les autoritats centrals del regne havien d'enginyar-se-les per a organitzar una guàrdia mínimament desvinculada dels auxilis feudals. Però tampoc podia deixar-se de costat el poder i l'autoritat de la noblesa: es tractava de coordinar tots els recursos militars del regne sense guanyar-se oposicions. De moment, i al mig d'una onada de greus avisos d'arribades de fustes musulmans, el virrei va aconseguir que la Generalitat col·laborara en el sosteniment econòmic de la guàrdia de costa. Però, ni arran del devastador assalt de Xilxes, molt prop de la baronia de Nules –senyoriu d'En Serafí de Centelles–, va aconseguir embarcar els estaments en un projecte durador de defensa de la costa.

L'any següent es van organitzar dos cossos de guàrdia, un per a la costa al nord de la capital, i l'altre per a la costa meridional. Però, sense mitjans suficients, va caldre buscar l'ajuda de la noblesa, el que implicava escoltar el seu parer, per a no caure en l'error de 1527 amb el comte d'Oliva. Durant l'estiu de 1528, el governador Jeroni de Cabanilles va tornar a fer-se càrrec del virregnat, en anar el duc de Calàbria a les Corts de Montsó. A primers de juliol va tenir notícies confidencials sobre els plans que feien diverses comunitats morisques per a abandonar el regne. Segons sembla, els moriscos de Xaló, Ondara, Murla –senyoriu del senyor Serafí– i d'altres llocs, estaven en contacte amb una armada barbaresca; projectaven anar al nord d'Àfrica, però abans d'anar-se'n pensaven saquejar a consciència els seus pobles i els veïns. Cabanilles va decidir reforçar la guàrdia del capità Francesc Joan de Pertusa, encarregat d'aquella zona, amb les milícies dels municipis de l'àrea, però també va acceptar que el comte d'Oliva, particularment interessat a impedir la fuga dels seus vassalls de Murla, participara en la direcció de l'operació. Cabanilles va ordenar que les milícies hi anaren on indicara el capità Pertusa, o bé “al loch hon lo spectable conte d'Oliva

València, a 4 de agost, 1527. De vostra spectable senyoria, afectat servidor que les mans li besa, Jeroni Sòria” (*Dietari de Jeroni Sòria*, F. DE P. MOMBLANCH Y GONZÁLBEZ [ed.], València, 1930, p. 113-114).

senyalaria”.⁵⁹ D’aquesta manera, En Serafi va disposar d’un bon reforç per a les seues hosts. La col·laboració en la defensa entre l’administració reial i la noblesa no sols implicava l’aportació de contingents o diners per part d’aquesta, sinó que tenia la contrapartida d’atorgar a l’estament nobiliari àmplia participació en la direcció de la política militar. L’empresa conjunta de 1528, coordinada pel governador Cabanilles, i dirigida pel comte d’Oliva i el capità Pertusa, va ser un èxit. Almenys els moriscos van ser incapaços de portar a terme els seus projectes. Però es van limitar a esperar millor ocasió. I per als de Murla, aquesta va arribar a l’any següent.

Els esdeveniments de 1529 van superar totes les previsions. I un dels més afectats va ser el comte d’Oliva, que va haver d’encaixar la despoblació de la seua moreria de Murla. Paradoxalment, si en algun moment el clima polític pareixia l’adequat per a resoldre les greus carències de la defensa de la costa valenciana, era ben bé aquell. En les Corts valencianes celebrades en 1528 i 1529, a cavall de Montsó i València, es va discutir sobre l’organització defensiva del regne. Al final aquesta quedà a càrrec d’una comissió dels tres estaments, perquè desenvolupara la seua tasca després de les Corts. Tal Junta va començar les seues sessions en l’estiu de 1529, però molt prompte es va enfangar en estèrils discussions sobre la naturalesa de la defensa costanera, si havien de concentrar-se a pagar una armada, o bé fortificar el litoral. I mentre es desenvolupaven aquestes discussions, a primers d’agost va tornar a destapar-se una trama molt semblant a la de l’any anterior. Els corsaris barbarescos planejaven traure del regne, a través de la desprotegida platja de Benidorm, a tots els moriscos que pogueren. Els membres de la Junta, a falta d’altres mitjans, van suplicar a la reina Na Germana que els «prestara» quaranta genets de la seua guàrdia, que ells els pagarien. La reina va accedir-hi, i la Junta va convèncer la Generalitat perquè proporcionara la meitat de la paga. De moment, el remei d’urgència va funcionar. Però a l’octubre,

59. ARV, Real Cancillería, Communium Lugartenentiae, 738, f 163r (també fa referència a aquest document PINILLA, *El Virreinato conjunto de doña Germana de Foix y don Fernando de Aragón*, op. cit., t. I, p. 455-456).

quan es va presentar una nombrosa armada algeriana amb la intenció d'emportar-se als moriscos, les autoritats van comprendre que no hi havia prou soldats. Els oficials reials pressionaren la Junta i la Generalitat perquè hi enviaren reforços. S'havia nomenat un nou capità, En Joan Carròs. Els diputats van acceptar pagar cinquanta infants i deixaren en vint el nombre de genets. Els seus recursos no donaven per a molt més, però, de ben segur, allò no era prou per a parar el que els venia damunt.

Al comandament d'aquella flota algeriana anava Aidín Rais, conegut com Caçadiable (en italià, potser malnom original, Cacciadiàvolo; en castellà, Cachadiablo), un dels més temibles lloctinents del llegendari Hairedín Barba-rossa. Durant tot l'estiu havia estat a cor què vols en la costa espanyola, a l'aguait d'alguna presa. Carles V li ho havia posat fàcil, ja que havia reunit la seua armada a Barcelona perquè l'escortara en el seu viatge a Gènova. La costa espanyola, doncs, mancava de tota protecció naval. Així, Caçadiable va poder concertar ben a gust els plans de fuga amb els moriscos valencians. El 23 d'octubre (amb la intenció de portar els seus plans a la pràctica) va conduir la seua flota fins al riu d'Altea. Arribada la nit, va desembarcar junt amb sis-cents turcs, i va anar a Parcent, on va arribar sense que quasi ningú s'adonara de la seua presència. I sense que ningú li plantara cara, excepte el desgraciat senyor de Parcent, Pere de Perandreu, que va defensar enèrgicament sa casa fins que va acabar capturat. Caçadiable va traure aleshores als moriscos del lloc, i, amb ells, va arribar fins a Murla. Va arreplegar els d'allí i va tornar a les seues naus. Segons el cronista fra Prudencio de Sandoval, el comte d'Oliva va ser avisat del que passava i va enviar-hi un cos de setanta genets. Però no va servir de res. Pràcticament indemne, Caçadiable va arribar amb els seus hòmens fins a la costa i van embarcar tots, turcs i moriscos, en la seua armada: el corsari havia burlat les febles defenses valencianes i s'havia passejat impunement pel regne. Com va escriure el cronista Sandoval, *esta vez los turcos [van arribar] más dentro que nunca en España habían entrado por tierra, porque hay tres grandes leguas desde Murla hasta el río de Altea.*

El comte d'Oliva, que veia com li havien robat la substància d'un dels seus estats, sense que haguera pogut impedir-ho, va posar les seues

esperances en les Galeres d'Espanya. Conclòs el viatge imperial a Gènova, l'armada havia rebut la missió de custodiar la costa espanyola. Comandada pel biscaí Rodrigo de Portuondo, va tornar a Espanya i va atracar a Palamós. Llavors el marí es va assabentar del saqueig de Caçadiable i va anar molt de pressa rumb al sud. Encara era temps de tallar la retirada dels vaixells algerians. En efecte, el corsari havia fet escala a Formentera, i Portuondo va arribar a temps per a sorprendre'l. Davant de la fugida de Caciadiàvolo, el biscaí va llançar les seues galeres amb tot ímpetu contra les del turc. Però la maniobra va ser especialment perillosa, al quedar les galeres espanyoles massa separades entre si. Aïllades les unes de les altres, Caçadiable va poder anar caçant-les sense problemes. De les huit galeres de Portuondo, sis en van ser capturades i una destruïda. El mateix capità general va caure en la batalla. Caçadiable va arribar triomfador a Alger, portant en les seues naus els vassalls del comte d'Oliva. Per al cronista López de Gómara, *ésta fue la más señalada y notable victoria que Barbarroja ha habido de españoles en batalla de mar; aquélla fue la mayor pérdida que a España ha venido en armada de moros.*⁶⁰

La commoció que va viure el regne, en especial les seues classes dirigents, va ser terrible. El mateix virrei es va sumir en la desesperació. Els corsaris algerians havien donat tal ànim als moriscos que En Ferran, tal vegada exagerant la situació, ja els veia *destruyendo quanto delante les verná*, com en una nova guerra d'Espadà. I, més encara, el poble cristià vell *de todo este infortunio que passa parece alegrarse, creyendo que con ello se abre camino para algún bollicio y para haver de tomar las armas y hazer algo de lo pasado*. Davant del fantasma d'una guerra civil pitjor que les dos que acabava de sofrir el regne, i la gosadia dels corsaris,

60. Tornem a remetre, per a aquestes pàgines, al capítol quart de *La defensa del imperio...*; però, en particular, per a les peripècies de Caçadiable i el desastre de Portuondo, veg. P. DE SANDOVAL, *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V*, 3 vol., Madrid, 1955-1956, vol. II, p. 377a-378b, i F. LÓPEZ DE GÓMARA, *Crónica de los Barbarroja, Memorial Histórico Español*, VI (1853), p. 339. No hem pogut corroborar en les fonts manuscrites l'enviament de setanta genets fet pel comte d'Oliva.

al duc de Calàbria no se li va ocórrer més que demanar ajuda a Castella.⁶¹ Si havia de confiar en les seues pròpies forces, el regne, pareixia dir el virrei, estava perdut.

El comte d'Oliva, greument afectat per la fuga dels seus vassalls, va haver de recordar també els amargs dies de la Germania. També ell devia comprendre que la situació del regne era extremadament greu. I també ell, en algun instant, degué deixar-se portar per la desesperació. Però recordem que ni en els pitjors moments de la guerra de les Germanies es va mostrar partidari de buscar ajuda a Castella, ja que comprenia com era de negatiu per al regne una invasió de soldats *estrangers*. Molt prompte, doncs, va reaccionar i va començar a prendre mesures eficaces per a la defensa dels seus estats. Era hora de posar els pilars de la defensa.

61. Així ho va fer, amb les paraules citades, en la carta que el 12 de novembre de 1529 va escriure a l'emperadriu Isabel, que havia quedat com regent a Espanya, durant l'absència de Carles V. Es va publicar com apèndix a la crònica de López de Gómara que hem citat. Cita alguns paràgrafs M. FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, en *La España del emperador Carlos V. El hombre, la política española, la política europea*, Madrid, 1990, p. 444.

III. ELS PILARS DE LA DEFENSA

La reacció de les autoritats valencianes després dels desastres de la tardor de 1529 no es va fer esperar massa. Tal com va exposar el virrei després de consultar amb altres autoritats, els problemes defensius del regne es reduïen a tres; dos dels quals, de fons: primer, la doble frontera del regne: l'*exterior*, litoral, i la *interior*, és a dir, la tensa coexistència de cristians i moriscos; segon, la sequera dinerària per la qual travessaven les institucions valencianes, després de les desproporcionades despeses del decenni, situació que llastava qualsevol temptativa de reforma de la defensa de la costa. Aquests dos problemes eren també del comtat d'Oliva, on vivien junts cristians i moriscos, a poca distància del mar, ja que la hisenda s'havia vist forçada a notables despeses, a més d'haver estat directament colpejada per la guerra. El tercer problema era propi d'aquell any: el fracàs de la Junta de defensa de la costa.¹ Les conseqüències havien sigut tan funestes com hem vist per als estats d'Oliva. En conseqüència, la clau de les dificultats militars del regne estava en la falta de direcció política per a trobar remei als problemes permanents del país. Les institucions valencianes, aleshores, van girar els ulls a la Corona buscant que arbitrara una solució. El Govern de regència,

1. AGS, Guerra Antigua, 2, f 120, el virrei a l'emperadriu, València, 13 de novembre de 1529; veg. també l'informe, de to similar, dels jurats de València: AMV, Lletres Missives, g³-45, f 52v, València, 17 de novembre de 1529.

dirigit (en absència de Carles V) per l'emperadriu Isabel, va apostar per una solució global: la formació d'una armada que no sols servira per a la defensa, sinó que també facilitara una operació contra Alger, principal base dels corsaris turcobarbarescos. Es va sol·licitar l'ajuda de tots els regnes del litoral mediterrani espanyol per a organitzar l'armada. Però els estaments valencians recelaven d'aquests plans; sabien que comptaven amb molt poques possibilitats econòmiques, i potser per això no veien amb bons ulls jugar-les totes a una carta; la qüestió estava a triar el mode en què havien de gastar-se els escassos diners disponibles, d'ací que revisquera la polèmica entre els partidaris de la guàrdia naval i els partidaris de la guàrdia terrestre. Sota l'impacte de la incursió de Caçadiable i el desastre de Portuondo, la Junta va optar per la guàrdia terrestre, la qual cosa incloïa la dotació d'un cos armat i l'elaboració d'un programa de fortificació i construcció de torres de defensa. El comte d'Oliva no va poder romandre alié a aquestes discussions i a la decisió subsegüent, i va demostrar amb obres que compartia el sentir de la Junta. A finals de 1529 va decidir envoltar amb noves muralles la vila d'Oliva. En els anys següents, tant en les escaramusses per a defensar la costa com en la dotació d'infraestructures militars per al comtat, En Serafí va seguir optant per mesures terrestres, i el mateix va fer el comte En Francesc. L'organització de les hosts, l'acumulació d'armes i la construcció de fortificacions, que va culminar en l'edificació de la fortalesa de Santa Anna, van ser els pilars sobre els quals es va sustentar la defensa d'Oliva.

Les muralles d'Oliva

En lo dit temps e fi del dit any MDxxviii e o principi del any MD y trenta lo Il·lustre don Serafí Centelles, quondam comte de Oliva, estant la dita vila de Oliva sense muralla e emparo algú, feu e manà fer a dita vila muralla e circuir aquella de mur².

2. ARV, Governació, 4.622.

Així ho recordava encara trenta anys després l'oliver mossén Cosme Ferrandis de Mesa; així ho va exposar en un plet que el va enfrontar a l'administrador de l'estat d'Oliva; i així ho van corroborar diversos testimonis, ja que com va dir un antic majordom del comte, allò va ser “cosa pública i notòria en dita vila”. Ben notòria i sorollosa hagué de ser la construcció d'una de les principals obres públiques de la vila d'Oliva en el segle XVI. Com també eren evidents les raons que va tenir el comte per a portar-la a terme. Segons va subratllar Ferrandis de Mesa, la vila estava indefensa, “sense muralla e emparo algú”. El pas del temps no havia esborrat el record de la terrible situació d'indefensió en què es van veure els olivers aquell negre 1529.

A jutjar per les breus paraules del generós, la construcció de la muralla va arrancar en l'hivern de 1529-1530, i és possible que es perllongara durant prou mesos, si no anys. Ara bé, és probable que la vila no estiguera tan desproveïda de muralles com pareix desprendre's de les paraules de Mesa. Devia existir un circuit d'origen medieval,³ però el creixement de la vila l'hauria deixat inoperant. A això tal vegada es referia Mesa, i amb raó, perquè tenir les muralles embegudes en el nucli urbà era tant com mancar-ne. El traçat que es va plantejar a finals de 1529 passava per multitud de propietats particulars, “moltes cases, patis e solars de diversos vassalls e singulars de dita vila”, segons declararen els testimonis del plet que citem. El comte i els seus oficials van actuar amb tot rigor, executant les expropiacions necessàries, i, en nombroses ocasions, posposant el dret dels particulars a una justa compensació.

La descripció del traçat ja ha sigut realitzada, així com un bon plànol.⁴ Tenia cinc portals protegits per torres. Tal protecció, almenys, tenien els portals del Molí i el del Mar encara en el segle XVII. En 1620, l'obrer Gaspar Merino i el fuster Agostí Beser van inspeccionar les obres que feien falta en el senyoriu d'Oliva, i van anotar, d'una banda, el que feia falta “en la torre i Portal del Molí de dita vila”, i, per una altra, en el

3. Veg. el circuit plantejat per PONS MONCHO en *Iniciación a la historia de Oliva*, *op. cit.*

4. *Iniciación a la historia de Oliva*, *loc. cit.*

Portal del Mar. En el primer cas, “se ha de adobar un pany de paret de manposteria de cinch parades”. En el segon, “en la torre y Portal de la Mar, se han de fer sis parades de manposteria”. Les obres es van estimar en quinze i divuit lliures respectivament.⁵

A més d'aquestes proteccions de les portes, punts dèbils per excel·lència de tota muralla, el més destacat eren les torrasses dels cantons, com encara pot apreciar-se pels vestigis arribats fins a nosaltres. Pel que fa a la tècnica de construcció, si ho jutgem per les reparacions de 1620, que havien de seguir la tècnica originària, els murs eren de maçoneria, almenys en les parts principals, igual com les torres. Encara pot veure's en les que han subsistit els irregulars carreus alineats i units per argamassa. Potser la quantitat de pedra era menor en els llenços de muralla que unien unes torres amb altres, els quals podien estar realitzats amb tàpia.

El virrei Vespasià Gonzaga, expert en fortificacions, va visitar la vila quasi mig segle després de l'inici de la construcció de la muralla. Havia de realitzar un informe sobre les defenses litorals del regne i no es va esvalviar els qualificatius més durs. Va trobar la vila, en el seu conjunt, *mal cercada*, i va qualificar les torrasses dels cantons *de cubillos antiguos*.⁶ En realitat, aquestes paraules no han de portar-nos a engany sobre la qualitat de les defenses oliveres en la segona meitat del segle XVI i fins i tot durant el XVII. La vila, amb el seu circuit murat, estava millor defensada que molts altres llocs del regne, incloent alguns pròxims a la costa. Però Gonzaga era un crític sever que no sols es referia a l'eficàcia de les defenses, sinó també al seu estil. Des de mitjans del segle XVI havia començat a difondre's a Espanya l'anomenada fortificació baluardada, caracteritzada sobretot per la construcció de bastions angulars en els cantons dels recintes murats. S'hi afegia tot un conjunt de pràctiques orientades a adaptar les fortificacions a l'artilleria, tant per a minimitzar els efectes dels tirs rebuts com per a utilitzar-la en la defensa: la disminució de l'altura dels murs, l'augment de la seua grossor, l'edificació de plataformes

5. AHN, Secció Noblesa, Osuna, llig. 941, 9.

6. Citat en *Iniciación a la historia de Oliva, op. cit.*, p. 191.

per al foc artiller etc.⁷ Però aquestes últimes innovacions, que són la verdadera clau de la renovació de la fortificació, ja s'havien difós a València durant el regnat de Carles V. En bona mesura les fortificacions traçades a instàncies del comte d'Oliva devien incloure part d'aquests elements: els murs, rectes, no devien ser tan alts com els de les muralles medievals, i possiblement foren més grossos i terraplenats, amb camins de ronda prou amples com per a permetre la circulació i l'assentament d'artilleria; així mateix, en compte de matacans i estrets merlets, típics de les fortaleses medievals, les muralles devien estar coronades de merlets molt més amples, entre els quals es devien disposar troneres per a les boques de foc. I, sobretot, les torrasses dels cantons, de massissa factura, havien de ser punts de tir, com hui pot deduir-se, amb casamates en el seu interior i troneres aguantant a l'exterior, i molt possiblement amb la seua coberta preparada per a assentar-hi peces d'artilleria. Aquesta era la principal funció de les torrasses i la clau d'aquest estil de muralles. Amb les seues formes circulars oferien al foc enemic menys angle que les torres quadrangulars típiques de les muralles medievals. Atesa també la seua posició avançada, amb el seu foc, cobrien els seus flancs, protegint els rectes llenços de la muralla de l'aproximació dels assaltants.⁸

El comte, sense cap dubte, va buscar l'assessorament d'experts a l'hora d'edificar les seues muralles. I no havia d'anar molt lluny per a trobar-los, ja que en el regne hi havia alguns bons coneixedors de les noves tècniques de fortificació. Un d'ells era Don Diego de Cárceres, veterà de les guerres de les Germanies i Espadà –en les quals va combatre com a capità d'escopeters. En diverses ocasions el Govern reial li va encomanar la missió de dirigir, coincidint amb moments d'alerta, les operacions defensives de viles litorals tan exposades com la Vila Joiosa. I, particularment, en 1532 els jurats de València li van demanar, com a persona experta, que opinara sobre el disseny del baluard que havien

7. G. PARKER, *La Revolución militar. Las innovaciones militares y el apogeo de Occidente (1500-1800)*, Madrid, 1990.

8. J. HALE, "The development of bastion. An Italian chronology", en *Renaissance War Studies*, Hambledon, 1980.

decidit edificar en el Grau. El fet que Don Diego estiguera aleshores en Oliva, al servei del comte —a qui els jurats van sol·licitar que li donara llicència per a anar a València—, suggereix que tal vegada estava ocupat en la direcció de les obres de la muralla, que devien estar ja molt avançades.⁹ És molt possible que la fama de Càrceres haguera crescut arran de l'obra que, suposadament, planejà per al comte, i que per això el cridaren des de la capital. Tal com finalment va ser edificat, el baluard del Grau de València —hui completament desaparegut— presentava dues torrasses circulars en la seua part frontal, sobre les quals s'assentaven peces d'artilleria.¹⁰ És probable que ambdues construccions estiguen emparentades, encara que la prioritat en el temps correspon a les muralles d'Oliva.

Clar que en la segona meitat del segle XVI, als esperits més cultivats en les tècniques de fortificació, aquells cubs circulars podien semblar un poc desfasats. En efecte, com estava demostrat, les torrasses circulars permetien cobrir amb el seu foc bona part de les muralles, però deixaven alguns angles morts. Aquests angles podien eliminar-se completament amb la substitució de les torrasses per baluards acabats en angle. En conseqüència, el bastió angular es va imposar en la fortificació, en un estil que va començar a anomenar-se “modern”. D'ací que Gonzaga, en 1575, trobara “antigues” les torrasses d'Oliva, no per la seua edat (menys

9. Les cartes dels jurats al comte i a Càrceres estan registrades en els llibres de correspondència de la ciutat de València: AMV, Lletres Missives, g³-47, f 16r-v. R. PINILLA va transcriure part d'una d'elles, a la seua tesi *El Virreinato conjunto de doña Germana de Foix y don Fernando de Aragón*, op. cit., t. I, p. 451; tanmateix, hem optat per incloure-les íntegres a l'Apèndix a partir dels documents d'arxiu. La instal·lació de Càrceres a Oliva va ser duradora: en 1536 hi tenia casa (ARV, Generalitat, 2.986, f. 163r).

10. Pot veure's una esplèndida vista del baluard en els quadres sobre l'expulsió dels moriscos, propietat de Bancaixa, i una vista més propera a la data de la seua construcció és la que va realitzar el flamenc van den Wijngaerde, hui reproduïdes en *Les vistes valencianes de Anthonie van den Wijngaerde (1563)*, València, 1990.

de mig segle), sinó per l'estil que ell veia desfasat.¹¹ Però no per això cal menysprear les muralles d'Oliva. Tot el contrari. Els bastions angulars no es van imposar de forma automàtica en les fortificacions valencianes. Encara que en 1543-1544 es van dissenyar baluards angulars (en la seua majoria efímers, açò és, de terra, no de pedra) per a protegir portes i cantons de la ciutat de València, no molt després les muralles de la Vila Joiosa es van reformar amb torrasses circulars.¹² I, encara que un poc menor que la dels angulars, eren bastant eficaces.¹³ De l'estudi de Hale sobre aquest tipus de torrasses, que denomina torres-bastions circulars, se'n desprén la importància en l'evolució de les fortificacions, l'adaptació, defensiva i ofensiva, a l'artilleria, i la permanència en el temps.¹⁴

Cap a 1534, el duc de Gandia va emetre una opinió netament favorable de les fortificacions d'Oliva. Es temia llavors en el regne, i en tota la costa espanyola, una ofensiva de l'armada turca, comandada per Hairedín Barba-rossa. El perill va moure a considerar a fons l'estat de totes les fortificacions costaneres. El senyor Joan de Borja, poc content amb l'estat de Gandia, va tractar de convèncer la priora del convent de Santa Clara que ella i les monges havien d'abandonar la vila i refugiar-se en un altre lloc mentre durara l'alerta. El duc va enviar un memorial a un dels seus agents perquè enraonara amb la religiosa. Preveient les possibles raons que la monja podia oposar al trasllat, va témer que es comparara

-
11. No obstant això, els projectistes de les obres de la primera meitat del segle XVI, com Diego de Cárceres o Joan de Cervelló, consideraven «modernes» les seues obres.
 12. Encara poden admirar-se en part. Per a la difusió de les tècniques de fortificació a la València del Renaixement, vegeu *Luis Escrivá. Su Apología y la fortificación imperial*, edició a cura d'ANTONIO SÁNCHEZ-GIJÓN, comentada i amb treballs de Fernando Cobos i Javier de Castro, València, 2000. Veg. també ARCINIEGA GARCÍA, L., *Sistemas de defensa de Cullera: castillos, murallas y torres*, Cullera, 2003, pp. 57-104.
 13. Tal com ha subratllat Parker, seguint Cooper (*La revolución militar, op. cit.*, p. 213), les fortificacions es concebien per resistir un atac, no *el pitjor* dels atacs possibles.
 14. J. R. HALE, "The early development of the bastion: an Italian chronology, c. 1450-1534", *op. cit.*

la situació de Gandia amb la d'Oliva, on segons sembla no es movia les monges a canviar temporalment de residència. El duc va anotar al seu oficial que *si os dixere del conde de Oliva, diréysle que tiene una buena fortaleza dentro de la villa, donde con sus criados puede defenderse mejor que yo en Gandia con mil hombres por ser grande la cerca*.¹⁵ Encara que al dir *dentro* de la vila u pensa en el Palau (que Gonzaga va qualificar de *casa llana*), l'al·lusió al tamany de la tanca de Gandia mou a pensar que compara ambdues muralles.¹⁶ En qualsevol cas el judici del duc sobre les defenses d'Oliva era francament positiu, i no es devia tractar d'una opinió arbitrària, atés que, com recorda més endavant en el mateix memorial, les fortificacions costaneres acabaven de ser revisades.

Per tant, malgrat el judici de Gonzaga, podem considerar les muralles d'Oliva com apropiades per a les seues finalitats i pròpies de l'època en què van ser alçades. I l'obra va ser de prou envergadura com va recordar Ferrandis de Mesa, "fent-se la dita obra de manament e provisió del dit tunc il·lustre compte, per al dit effecte e fàbrica de la muralla, es prengueren moltes cases, patis e solars de diversos vassalls e singulars de dita vila".¹⁷ Es va tractar d'una obra notable que va ocasionar trastorns en la vida olivera, alguns de llarga duració, com el que va afectar llargament el propi Cosme Ferrandis de Mesa.

Precisament la funcionalitat de les noves muralles era donar protecció al conjunt de la vila, en les seues noves dimensions, que havien desbordat el marc medieval. Aquest creixement més o menys anàrquic podia veure's en contradicció amb els imperatius de la fortificació. Havien d'eliminar-se els possibles refugis que trobara l'enemic fora de les projectades muralles, però no podia englobar-se tot dins del nou recinte. El recinte no havia de ser massa gran per a facilitar la seua defensa amb pocs hòmens, tal com hem vist assenyalar indirectament al duc de

15. AHN, Secció Noblesa, Osuna, 844, 13.

16. Encara cap una altra interpretació: si feia referència al Palau, podria ser perquè les muralles no estaven encara acabades, però no queda clar que en la residència comtal es donara allotjament a les religioses.

17. ARV, Governació, 4.622, capítols representats per Mesa.

Gandia quan es queixava del desmesurat perímetre de la muralla de la seua capital. Si ho jutgem pel comentari d'En Joan de Borja (en cas que es referisca a la muralla), el comte d'Oliva va aconseguir el seu objectiu. Però això significava subordinar la realitat urbana a l'eficàcia defensiva. I l'elecció del traçat més convenient passava per damunt de bon nombre de propietats.

Cosme Ferrandis de Mesa era germà de Lluís Ferrandis, aquell genet que va tornar derrotat de Gandia al juliol de 1521 i es va refugiar, amb la seua família, en el Monestir del Pi. Era generós, una de les categories inferiors de la noblesa valenciana, membre, per tant, de la petita noblesa d'Oliva: una d'aquelles *personas de lustre*¹⁸ que, segons l'informe de Gonzaga, habitaven Oliva en la segona meitat del segle XVI. Entre els seus béns, havia posseït en els anys 20 una casa en la moreria d'Oliva, tal vegada arrendada a algun morisc local. L'immoble estava enfront del barranc del Forn, i al costat de la casa del morisc Joan Onofre Umayer –que també va perdre la seua vivenda. Mesa també posseïa un hort en la vila cristiana. Afrontava amb l'hort del sacerdot mossén Pere Salas, i estava també al costat de la séquia del molí i el corral de l'enginy sucrer. Un lloc fàcil de localitzar, fins i tot hui en dia. Però per ací, i per la casa de la moreria, havia de passar la muralla que es projectava. En conseqüència, “per a dit efecte de dita muralla –va indicar Mesa en el plet contra l'administrador del comtat– se prengueren la dessús dita casa e part del ort”. I no era l'únic cas. En Serafí no va vacil·lar a portar a terme totes les expropiacions necessàries per a escometre una obra estimada d'urgent necessitat. Els desposseïts van exigir al comte una indemnització, cosa que aquest, en justícia, no podia rebutjar. No obstant això, les satisfaccions es van fer amb comptagotes, i molt probablement d'acord amb la proximitat del reclamant al cercle comtal. Per exemple, en data indeterminada es va decidir indemnitzar, a càrrec de la hisenda del comte, a Pere Vilarnau, veí d'Oliva, abonant-li cada any tres lliures i tres sous “per a loguer

18. F. REQUENA AMORAGA, *La defensa de las costas valencianas en la época de los Austrias*, Alacant, 1997, p. 191.

d'una casa en recompensa de la casa [que] li prengueren quant feren la muralla d'Oliva".¹⁹

Tanmateix, en els vint anys que van seguir a la construcció de la muralla, el comte En Serafi i el seu hereu En Francesc van pagar tan sols "a algunes persones les cases que-ls foren preses per a la dita erectió i construcció de la dita muralla". En temps del comte En Pere quedaven molts per cobrar, però els pagaments es van encara fer més rars. Ferrandis de Mesa havia insistit sovint tant a En Francesc com a En Pere sobre la justícia de les seues reclamacions. Gaudia de l'amistat del notari Bertomeu Martí de Veçes, secretari i estret col·laborador dels comtes, que va intercedir diverses vegades pel seu amic davant dels comtes.²⁰ Gràcies, sens dubte, a eixa influència, Ferrandis va aconseguir per fi, en 1558, que el comte En Pere, ordenara compensar-lo amb cent setanta-tres lliures per les propietats perdudes. Però l'operació, d'acord amb el caràcter del nou comte, no va deixar de ser sinuosa. En Pere sabia que encara n'hi havia molts que havien perdut cases o solars per la construcció de la muralla que no havien vist un ral d'indemnització. Però no estava en condicions de pagar a tots el que els devia. Assegurava el comte que al fer-se càrrec de l'herència havia trobat la casa comtal "molt alcansada y endeutada".²¹ Així, encara que pels bons oficis del secretari va accedir a pagar a Ferrandis, no va voler que ningú se n'assabentara. I ho va comprovar Martí de Veçes que, amb diligència, ja tenia preparat un albarà en favor del seu amic a qui només faltava la firma del comte. Però aquest, al llegir el document, va ordenar trencar-lo i que se'n redactara un de nou, en el qual només s'indicara que es pagava a Mesa *por las causas que él y yo sabemos*.²² A l'infeliç comte l'estratagema mesquí li va eixir malament. Amb tan vaga expressió, el doctor Marzilla, encarregat

19. ARV, Maestre Racional, 9.796, f 45v, pagament corresponent a 1564.

20. Com el propi Martí de Veçes va declarar en el procés que seguim, "entrevengué per lo dit Cosme Ferrándiz ab los dits il·lustres comptes de Oliva": ARV, Governació, 4.622.

21. *Ib.*

22. Vegeu *ib.* els capítols de Ferrandis de Mesa i les declaracions de Martí de Veçes.

d'efectuar els pagaments en nom de la hisenda comtal, es va negar a lliurar la quantitat a Ferrandis. A aquest se li anaven tancant tots els camins per a trobar satisfacció dins del comtat. Així que va acabar, dos anys després, entaulant plet en el tribunal de la Governació de València contra l'administració de l'estat d'Oliva.

Ferrandis va exposar la seua demanda amb la major claredat possible, igual que l'embolicat assumpte de l'albarà. Va fonamentar la seua exigència sobretot en el document firmat per En Pere: en l'autenticitat i en la vertadera motivació. I, per a això, va apel·lar a la "pràctica e ús" dels tribunals de la ciutat de València, i molt particularment al del governador, segons la qual "tostemps e quant dos o mes testimonis diuen e testifiquen que tenen e reputen alguna lletra escrita de mà d'alguna persona per lletra de la tal persona, la dita lletra és tenguda e reputada per lletra d'aquella persona, axí [en] juhí com fora juhí".²³ Aconseguir açò, també havia d'establir la relació entre les enigmàtiques paraules del senyor Pere i la construcció de la muralla.

No va poder fer millor elecció de testimonis. Van testificar a favor seu el vell secretari dels comtes, Bertomeu Martí de Veçes, i el major-dom d'En Pere, Onofre Tristull. Van confirmar, fil per randa, el seu al·legat. Mesa, a més, va reforçar els seus arguments cridant dos prestigiosos notaris de València, Lluís Verger i Francesc Vaziero. Aquests dos van trobar pertinent el procediment testifical. El governador del comtat, Joan Alpont, va ser posat al corrent de les diligències del procés, però només va poder assistir impassible al seu desenvolupament. En conseqüència, al jutge no li'n van faltar evidències, i el 24 d'octubre de 1560 va sentenciar a favor de Ferrandis de Mesa, acceptant-ne tots els arguments. Joan Alpont va ser condemnat a pagar, de la hisenda comtal al seu càrrec, les cent setanta-tres lliures en què es van valorar els perduts béns de Ferrandis de Mesa. L'inquiet generós havia obert una expeditiva via per a reclamar els vells deutes de la muralla. Almenys, un altre dels perjudicats, el morisc oliver Pere Curt, la va seguir. I de la mateixa manera el governador de València va fallar a favor seu, el 31 d'agost

23. *Ib.* capítols de Ferrandis de Mesa

de 1565, amb la condemna a l'administració d'Oliva del pagament de cinquanta lliures i un sou "per tantes se li devien per satisfacció d'una casa [que] se li prengué i derrocà de manament del tunch il·lustre comte d'Oliva quan es feu la muralla de la vila de Oliva".²⁴ És possible que alguns més, entre els molts que quedaven per cobrar del comte, reclamaren davant dels tribunals reials.

Així va ser la construcció i les conseqüències de la muralla d'Oliva, per desig del comte En Serafí. És probable, no obstant això, que pocs anys després de l'alçament de la tanca, s'estimara que li convenia alguna reforma. I molt particularment a partir de 1543. Aquell any una poderosa flota otomana, de bell nou al comandament de Hairedín Barba-rossa, va travessar de punta a punta el Mediterrani; aliada amb França, hivernà a Toló, i va mantenir amb l'ai al cor les costes de la Monarquia hispànica durant llargs mesos. Va ser ocasió per mamprendre bon nombre de reformes defensives en el regne, amb el reforç de les muralles i la construcció de noves fortificacions. És molt possible que en eixa conjuntura el comte, el senyor Francesc, efectuara alguns retocs en les muralles d'Oliva, fet que explicaria el sentit d'una inscripció que es conserva sobre les defenses de la vila.²⁵ Però també dóna a entendre la mateixa inscripció que En Francesc va mamprendre una obra de major envergadura: la construcció del castell de Santa Anna.

El castell de Santa Anna

El castell de Santa Anna, que presideix des d'un tossall la ciutat d'Oliva, va ser edificat pel comte Francesc de Centelles a partir de 1543 o 1544, amb ocasió de l'ofensiva otomana contra l'imperi de Carles V; estimem que amb l'alarma suscitada va haver-hi prou per a impulsar el comte d'Oliva a edificar la fortalesa de la seua capital, així com la de la vila de

24. ARV, Maestre Racional, 9.796, f 33v; segons època del notari Pere Sans de Sòria, la quantitat se li va lliurar al morisc el 14 de novembre de 1566

25. Tal és el parer de J. CAMARENA MAHIQUES, en *Iniciación a la historia de Oliva, op. cit.*, p. 190.

Murla. Precisament, al març de 1544 va declinar l'assistència al Parlament que acabava de convocar el virrei a Alzira al·legant que, en la seua absència, *pararian las obras de las nuevas fortalezas que se hazen en esta villa y en la de Murla, las quales son muy importantes para la dicha seguridad y deffensión*.²⁶ En 1545 la fortalesa ja estava prou avançada com perquè el comte manara col·locar-hi una inscripció commemorativa. En solemne i lapidari llatí, tal vegada obra de Joan Baptista Anyes, En Francesc va recordar a la posteritat no sols la seua obra, sinó també la del seu oncle, al recordar que “Serafí va fortificar Oliva amb murs, i el seu nebot Francesc va fortificar els murs amb una fortalesa”.²⁷

El castell de Santa Anna és una fortalesa sorprenent. La fermesa dels seus murs i la seua original concepció arquitectònica el converteixen en una de les mostres més interessants de l'arquitectura militar valenciana del Renaixement. En les seues reduïdes i pràctiques dimensions inclou els elements necessaris per a afavorir la seua defensa i entorpir el setge i un eventual assalt; domina els voltants i ofereix un excel·lent panorama visual i de tir als seus defensors. En essència es compon d'un quadrilàter en dos cantons del qual, concretament al nord i al sud, s'alcen sengles torrasses alamborades (és a dir, amb forma de talús). La grossària dels murs (superior al metre) i les superbes torrasses alamborades, amb les seues troneres, constitueixen els principals mitjans de defensa del castell. En el seu interès per minimitzar les fortificacions d'Oliva, el virrei Gonzaga va emetre un breu però duríssim judici sobre la fortalesa. Afirmà que el castell li pareixia de *poca substància*, a pesar dels cubs dels

26. Segons carta del comte, de 8 de març de 1544, citada per L. ARCINIEGA GARCÍA, “Defensas a la antigua y a la moderna en el reino de Valencia durante el siglo XVI”, en *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie VII, Historia del Arte, XII (1999), p. 75.

27. *Munivit muris Seraphinus Olivam, Franciscus muros muniit arce nepos. Muris ille quidem speciosam facit ab iste formidandam hosti reddidit ac stabilem erectae turres et moenia. Anno Christi MDXLV* (veg. A. ESTEVE [dir.], *El Palau dels Centelles...*, op. cit., p. 195, reproducció fotogràfica de la làpida). La resta de la inscripció pot referir-se al reforçament de les muralles, ja que s'entén que Serafí va embellir Oliva i Francesc la va fer terrible per als enemics, i estables les torres i muralles.

cantons i de veure que el mur era *grueso y nuevo*. *Cosa es* –va concloure– *de poco fundamento*.²⁸

Ja sabem que l'afany del virrei no era tan sols descriptiu, sinó primer que res reformador a ultrança d'acord amb els criteris de la fortificació “a la moderna”. Així i tot amb les seues poques paraules va destacar dos de les claus de la fortalesa. Per a començar la naturalesa del mur. La seua grossària pot apreciar-se en la porta, o en la part superior de qualsevol llenç. I, de forma que impressiona, en una de les troneres de la torrassa meridional. Igualment pot veure's la composició, gràcies a l'escrostonat de la capa exterior. Una doble paret de pedra constitueix les dues cares del mur (cap a dins i cap a fora del castell), separades per un ampli espai reomplit amb argamassa o, simplement, terra piconada, abundant en cantells. L'interior terraplenat dels murs els donava consistència per a absorbir els impactes de l'artilleria enemiga, al mateix temps que millorava les condicions per a instal·lar canons en la plataforma superior, que suportava així el pes de les peces i el retrocés de les detonacions. El carreu de l'exterior no està molt treballat, però dona a la fortalesa un aspecte uniforme i una gran solidesa. La gruixuda capa d'argamassa pareix pensada per a absorbir els impactes de tirs d'artilleria. Gonzaga va qualificar el mur de *nuevo*, la qual cosa pot fer referència al fet que l'obra està acabada de fer i a la seua validesa tècnica. El virrei jutjava des d'un àmbit intel·lectual en què la novetat, la “modernitat” equivalia al nou estil, acceptat i lloat.

Una altra cosa són les dues torrasses, els *culos*. Segons el nostre parer, per l'emplaçament i la relació amb el conjunt, constitueixen una de les majors originalitats del castell, sorprenent per la seua senzillesa. Amb la mateixa grossària i factura del mur (el que indica una execució coetània, i no afegits ulteriors de tota l'estructura), les dues torrasses protegeixen els accessos al castell, les portes i els murs. Com a punts avançats de tir, ofereixen millor camp per a l'artilleria que els murs rectes. Cadascuna d'aquestes, tal com es concebia en la fortificació moderna (amb baluards circulars o angulars), estava construïda com a

28. REQUENA, *La defensa de las costas...*, loc. cit.

base per a les armes de foc i l'artilleria. A mitja altura, en l'interior de la torrassa (ben visible en la del costat sud) s'obri una cambra apta per a tiradors. I, sobretot, en la seua part superior, en la terrassa que culmina la torrassa, atesa la solidesa de la construcció, podien assentar-se peces d'artilleria de respectable calibre. Des d'aquests punts s'obrien angles de tir que protegien el castell. El camí pel qual s'arriba de la ciutat al castell queda davall el foc de la torrassa sud. Igualment eixa mateixa torrassa vigila de prop l'entrada principal a la fortalesa: una tronera aguaita des de la cambra de tir i cobreix perfectament la porta i tota la façana. Així mateix, el llenç sud-oest queda agranat pel foc de la torrassa. De la mateixa manera, la torrassa nord cobreix els costats nord-oest i nord-est.

És possible que el capità Cárceres intervinguera en el disseny del castell.²⁹ Considerat en el seu conjunt, presenta una audaç combinació de formes rectilínies i curvilínies, circulars i angulars. Les torrasses aconseguixen que el nucli quadrangular no presente quasi angles morts al foc defensiu, per on podien aproximar-se els enemics. Els cantons en angle recte deixen de ser zones vulnerables, i semblen amenaçants baluards projectats sobre el camp circumdant.³⁰ L'aspecte en alçat és, al contrari, fugisser a la vista. Poc percebut des de la ciutat, només s'aprecia la seua mola quan s'ha ascendit al turó que corona. És la característica de les fortificacions renaixentistes, a fi de presentar escàs blanc a l'artilleria enemiga i facilitar el joc de la pròpia, lluny de la verticalitat dels castells medievals. No obstant això, l'altura del fort en el seu dia degué ser ma-

29. En certa manera, el castell recorda el baluard del Grau, en la concepció del qual, com hem pogut comprovar, està documentada la participació del militar establert a Oliva. De fet, ambdues construccions combinen els mateixos elements: un cos quadrangular i dues torrasses; difereixen en la disposició de les torrasses: al Grau les dos al mateix costat, front al mar, i a Oliva, tal com hem vist, i igual que a Murla, en dos cantons oposats, cobrint el conjunt de la fortificació.

30. Tan sols queden com angles morts els fronts dels torrasses, la qual cosa sols podia evitar-se amb els baluards en angle. Però, per a les finalitats defensives que se suposaven necessàries per a la Oliva del segle XVI – especialment atacs de pirates –, amb les torrasses hi havia prou.

jor. De les torrasses es conserva quasi únicament la part de l'alambor, ço és, la meitat inferior, dotada d'una suau inclinació. Per l'arrancada que encara es conserva del cos superior, es pot apreciar que devia ser vertical, com correspon a aquest tipus de fortificació.

Francesc de Centelles va presentar als seus coetanis i a la posteritat les seues grandioses realitzacions poliorcètiques com a autèntics bastions del regne. Així ho revela no sols la inscripció que va fer llaurar per a commemorar el castell de Santa Anna, sinó, sobretot, una altra làpida sobre la fortalesa de Murla. Des dels seus imponents murs, la pròpia vila, jugant amb la seua grafia en alambinat text llatí, molt possiblement d'Anyes, es considera “mur” del regne, la qual cosa fa al comte digne de tota lloança.³¹ En clàssiques capitals romanes, aquest epígraf, com el del castell de Santa Anna, reflecteix la imatge que el comte i el seu entorn pretenien donar de la seua participació política i militar en la defensa del regne: reafirmant l'autonomia dels seus senyorius i controlant estrictament la col·laboració que podien oferir a les altres instàncies del regne, a partir de la seua capacitat de lideratge, els Centelles, com a bona part de l'estament nobiliari, no es van quedar al marge de les innovacions ocasionades per la guerra moderna i tampoc no van voler deixar d'influir en el govern militar de tot el regne.³²

La guarnició del castell de Santa Anna

Més enllà de la retòrica política, la funcionalitat del castell de Santa Anna, en els estrictes límits d'Oliva, devia ser molt àmplia. Encara que no és immediat a la vila, l'accés des d'aquesta és relativament ràpid: en cas d'emergència, d'assalt enemic, i si les muralles de la vila cedien, podia funcionar com últim reducte. És més, en els moments d'alerta podia desplaçar-s'hi

31. *Terruerimque hostes muris exertae feroces hac munitam posse quid inde putas, tot mihi sunt muri quot nati nonneage Murlam hinc regni murum dicere iure potes. Francisci haec comitis laus est, me hac munit arce, arce mihi ast omni tutior unus adest. Christi anno MDXLVI*, (ESTEVE [dir.], *El Palau...*, *loc. cit.*).

32. És la mateixa idea que pretenia transmetre la glossa de les gestes del comte feta per Joan Baptista Anyes, com podem veure al breu text publicat per F. PONS FUSTER, “Les inquietuds literàries...”, *op. cit.*, p. 30 i 45.

la part més dèbil de la població. També des del castell es dominen la vila i la planura circumdant. Per al cas d'un suposat alçament, o d'una nova Germania, la posició del fort era idònia. I, finalment, des de la fortalesa es pot atalaiar un amplíssim tros de mar. La vigilància de la costa que tocava a Oliva ben bé podia fer-se des d'aquesta privilegiada talaia. I potser l'exerciren alguns dels guàrdies que permanentment hi residien.

En l'Antic Règim, la custòdia i defensa dels castells era encarregada pels reis o els senyors de la plaça a un *alcaid*. Tal càrrec, com ha assenyalat Pons Fuster, existia en el comtat d'Oliva *únicamente en los lugares donde hubiera fortalezas defensivas*. Com aquest mateix autor ha assenyalat, l'alcaid tenia sota les seues ordres un xicotet cos militar de *oficiales y soldados, en número indeterminado pero no demasiado elevado, dispuestos para intervenir en caso de revueltas o motines populares, o contra enemigos extraños*.³³ L'alcaid i els seus hòmens, els guàrdies del castell, eren, en efecte, el contingent militar del nucli dels estats d'Oliva, així com de cadascun dels altres senyoriis de la casa que tinguera una fortalesa de titularitat senyorial (com Cofrents, per exemple). No eren les úniques forces militars del comtat, i les seues funcions no feien d'aquests únicament un cos d'intervenció.

L'alcaid era nomenat pel comte, i rebia el sou de la hisenda senyorial. En la dècada de 1560, l'alcaid del castell de Santa Anna cobrava cinquanta lliures a l'any, un salari que donava per a viure, encara que sense excessiva folgança, la qual cosa contrasta amb l'elevada responsabilitat del càrrec, l'únic que havia de donar comptes al comte de l'estat de la fortalesa. A més, prop de deu lliures de la seua paga li eren bestretes anualment per a pagar huit arroves d'oli, que se li entregaven a fi de "tenir llum en dit castell". Per això no és estrany que els alcaids buscaren completar els seus ingressos, com va fer Andreu Tur, que es va allistar en la nòmina de genets del comte per a cobrar una quitació anual.³⁴

33. F. PONS FUSTER, *Aspectos económico-sociales del condado de Oliva (1500-1700)*, València, 1981, p. 187.

34. Veg. els comptes de l'administrador Joan Alpont, a l'apartat de despeses per sous i quitacions ordinàries (ARV, Maestre Racional, 12.192, ff 33v-49r). Sobre la quitació, vegeu més endavant.

Tur venia ocupant l'alcaidia de Santa Anna en aquells anys, fins que el 27 d'agost de 1566 va ser acomiadat per l'administració del comtat, sense que en sapiem la raó.³⁵ Tot seguit va ser substituït per Domingo de Penyaranda que va estar servint fins al final de març de 1567, moment en què “deixà lo càrrech”.³⁶ Lògicament, el lloc requeria certa qualificació militar, per la qual cosa, amb el salari oferit, no devia ser massa fàcil trobar candidats amb prou experiència i de la confiança necessària, disposats a la dedicació que implicava.

En total, cinc hòmens servien com a guàrdies del castell de Santa Anna. Almenys així era en 1566. Aquell any la nòmina estava composta per Joan Font, Jaume Olzina, Domingo Vernoy, que van servir tot l'any, i Llucià Tur i Antoni Tur, acomiadats a final de maig, i substituïts, respectivament, per Antoni Castellolí i Bernat Tur.³⁷ La influència de l'alcaid a l'hora de seleccionar els seus hòmens era important. L'alcaid Andreu Tur va haver de cridar diversos dels seus parents al castell. I la presència de la família comença a declinar poc abans que l'esmentat alcaid cessara, a pesar que encara hi va poder introduir Bernat. És possible que es tracte d'una família resident a Oliva. De fet el que foren olivers els que guardaren el castell havia de ser el fet normal, ja que tant Olzina com Font, segons la documentació, són d'Oliva.

Cada guàrdia cobrava tan sols 18 lliures a l'any; un salari molt just si es considera com a únic mitjà de vida. Però els guàrdies tenien altres ocupacions, que devien exercir en la mateixa vila d'Oliva. No eren soldats

35. *Ib.*; i 9.796, f 19v: “Item posse en datta seixanta liures tretze sous y cinch diners, paguades a Andreu Tur, olim alcayt del castell de Sancta Anna de Oliva, per tantes li's devien per sa quitació d'alcayt del dit castell, ço és, xiii lliures vi sous x [diners], de les quals restà crehedor de la administració de don Joan Delpont, y xxxvii lliures vi sous vii [diners], per sa quitació del primer de octubre Mil cinch-cents sexanta-cinch, fins a xxvii de agost any MD sexanta-sis, que fon despedit, a rahó de cinquanta liures lo any, ajustades o compreses dos arroves de oli o la valor de aquelles se li devien per dita jornada, de huyt arroves que cascun any se li donaven per a tenir llum en dit castell”.

36. ARV, Maestre Racional, 9.796, f 30v.

37. *Ib.*, ff 21v-22r, 24r, 26v i 31v.

professionals, que exerciren com a tals a temps complet.³⁸ Així la condició de guàrdia del castell podia ser un interessant complement econòmic per a artesans o llauradors del comtat. En realitat, més que estar permanentment armats i al servei de l'alcaid i del comte, el més normal és que el seu treball consistira sobretot a assegurar la vigilància de la fortalesa dia i nit (i d'ací que a l'alcaid se li lliurara oli per a il·luminar-se). Per a això devien establir torns, com se solia fer en altres castells, de forma que sempre n'hi haguera algú a Santa Anna. Així, i atesa la posició privilegiada del castell, els hòmens de la fortalesa fàcilment podien garantir la vigilància de la frontera més delicada del comtat: el mar i la costa.

La guàrdia de la costa

Por la obligación que tengo de guardar esta villa (Oliva), hago cuenta de defendella, allende de mis vassallos, con algunos cavalleros deudos y amigos míos, y principalmente con el favor de Dios nuestro señor, el qual confío nos dará, pues defendemos su causa³⁹.

Amb semblants paraules va definir en 1543 el comte En Francesc les forces humanes que componien el nucli de la defensa d'Oliva. En general, les hosts del comte i del comtat reunien un conjunt heterogeni de servidors lligats a la casa comtal, vassalls i dependents en divers grau dels Centelles, i la mateixa milícia municipal, també lligada al senyor. Com ja vam veure, la influència i les relacions de fidelitat del comte proporcionaven els *deudos y amigos* per a les empreses militars dels Centelles. Però més importants que aquests contingents eren els que el comte podia mobilitzar en el seu propi feu, que constituïen el nucli de la seua host, formada per cossos de cavalleria i d'infanteria.

38. De fet, Domingo Vernoy és qualificat de “mestre” (*ib.*, f 24r).

39. AGS, Estat, Aragó, 287, f 263; document transcrit íntegre a l'Apèndix. Que tota la gent depenia del comte, en certa manera, queda més clar en aquest mateix document, en el qual En Francesc indica que *entendía en hazer tomar reseñas de la gente* del seu comtat d'Oliva, englobant-hi a tots els hòmens disponibles, depenents o no de la seua casa.

Amb els seus hòmens de peu i de cavall, els comtes d'Oliva van anar abandonant cada vegada més les aventures de principis de segle, a favor d'amics o en contra d'enemics dins del regne, per a concentrar-se en el problema militar més apressant del comtat: la defensa de la costa davant el perill turc i barbaresc. Un conflicte que s'inseria en la rivalitat entre la Monarquia hispànica i l'Imperi otomà per controlar les riberes del Mediterrani occidental. Com deia el comte En Francesc, es tractava de la *causa de Dios* en aquella guerra contínua, lliurada en les platges valencianes, una croada en què l'emperador Carles i els seus agents a València esperaven involucrar totes les forces del regne.

Tal com hem vist que amb raó apunta Pons Fuster, el nombre d'oficials i soldats que devien constituir de forma constant la defensa d'Oliva, era molt poc elevat.⁴⁰ Ja hem comprovat l'escàs nombre de guàrdies del castell de Santa Anna, i les seues funcions. Però no radicava en els elements permanents el potencial militar del comtat, sinó en la capacitat de mobilització de la població. Els tradicionals mecanismes feudals i de patronatge exercits pels comtes els procuraven, com hem vist per al primer terç del segle, els contingents necessaris per a les seues querelles o les seues xicotetes campanyes defensives. Allò que resultava imprescindible, més que comptar amb tropes en el comtat, era comptar amb vassalls, clients o amics disposats a acudir a la crida del comte. I que uns ho feren muntats i altres a peu.

La cavalleria, com a arma, va seguir gaudint de gran prestigi en el segle xvi.⁴¹ Símbol dels valors nobiliaris, l'aristocràcia territorial era el grup social que no sols la integrava, sinó que la sostenia com a arma activa entre els seus dependents. Veurem que els comtes d'Oliva disposaven d'un grup de genets, de diversa procedència, aptes per al servei. Però aquest grup, directament lligat al senyor, degué declinar amb la

40. *Aspectos económicos y sociales...*, op. cit., p. 187

41. Sobre la pervivència de la cavalleria en els segles xv i xvi, vegeu J. SAIZ SERRANO, *Caballeros del rey. Nobleza y guerra en el reinado de Alfonso el Magnánimo*, València, 2008, i A. B. SÁNCHEZ PRIETO, "Pervivencia de las huestes medievales en el Renacimiento", en *Revista de Historia Militar*, XXXVII (1993).

casa comtal, arribant molt minvat a l'època d'En Pere. Amb la infanteria, en cert sentit, l'evolució va ser a la inversa. Descartats els mudèjars després de la conversió i les ordres de desarmament, almenys per a la defensa de la costa (no necessàriament per a altres menesters particulars), quedaven els vassalls cristians. Tanmateix amb aquests no podia comptar-se com amb els soldats professionals. Amb el temps, no obstant això, i a mesura que sovintejaven les escaramusses amb musulmans desembarcats, van aparèixer entre els veïns d'Oliva alguns disposats a arriscar-se a la lluita per la possibilitat del botí. I açò devia coincidir amb la voluntat de la Corona per enquadrar la població en cossos de milícies d'infanteria, tendència que va culminar en el període següent.

La quitació i la cavalleria feudal

Els entorns humans dels grans nobles del Renaixement no eren molt diferents, tot i amb distàncies, de l'univers cortesà que els reis venien construint des de la baixa edat mitjana. Així els cavallers, gentilhomes, i, en general, els servidors dels senyors acomplien, com els cortesans dels reis, funcions que incloïen el servei militar. Els comtes d'Oliva tenien un grup de genets amb cavall propi i adequadament equipats, disposats al servei de forma permanent. Així n'era possible la mobilització en temps d'alarma. Per a això estaven les anomenades "quitacions de cavalleria". El comte pagava una quantitat anual als cavallers amb la condició que mantingueren un cavall, i, òbviament, l'equip necessari, i que estigueren preparats per a entrar en acció.⁴² La quantitat estipulada

42. La qual cosa queda clara per diversos assentaments dels comptes de l'administrador del comtat, Enric de Palafoix, dels anys 1566 i 1567: així al governador del comtat, Anton de Padilla, se li lliura la seua quitació des de "deu de febrer MD seixanta-sis, que comprà cavall", a Francisco de Ávila, des de l'1 de febrer de 1566 "que començà a tenir cavall", mentre que a Jaume Sala, fins al 14 de juliol de 1566, data en què "parà sa quitació per haver-li's mort cellavor lo cavall" (ARV, Maestre Racional, 9.796, ff 29r, 30r i 33r). Remetem a l'excel·lent llibre de Sáiz Serrano, *Caballeros del rey*, ja citat, particularment a les pàgines 85-98 per a una anàlisi de la Casa Reial com a base del servei militar.

era només de vint-i-cinc lliures. Naturalment, amb això no podia mantenir-se tot l'any el genet amb la seua cavalcadura. Però sí aquesta última amb escriure. La quitació era un incentiu per a posseir cavall, i no un sou. Sobretot era un *entretenimiento*, com s'anomenava a l'època el pagament d'una reserva activa. A més, l'entrada al servei del comte portava altres compensacions, potser menys tangibles, però, per descomptat, útils. La possessió de cavall i la pertinença a la cavalleria comtal era un signe social extern, que podia confirmar l'ascens d'una família.

En els anys seixanta del segle XVI, en els últims temps del comte En Pere, no hi havia més que sis o set genets que, de forma contínua, rebien quitació de la hisenda comtal.⁴³ És possible que en foren molts més en el primer terç del segle, quan el comte En Serafí, o el seu nebot En Francesc, reunien aquelles hosts que anaven contra Villena o rebutjaven (mal que bé) incursions corsàries. Però fins i tot aquests sis eren un nucli estimable entorn del qual reunir la host. No hi ha dubte de la condició d'olivers d'un bon nombre:⁴⁴ es tracta de Vicent Salelles, Francesc Salelles, Bernat Camacho, Joan Perelló, Francesc d'Àvila, Pere Morales i Jaume Sala. En total, set dels catorze localitzats. Així, era una institució plenament olivera, els membres de la qual eren en bona mesura reclutats en el comtat, possiblement entre famílies i personalitats destacades, com els Salelles, o Pere Sans de Sòria, que treballava també com a secretari del comte.

Eventualment, a aquests genets podien unir-se aquells altres servidors lligats a la casa comtal en raó d'altres títols: els «gentilhomes»,

43. Les seues quitacions apareixen als comptes dels administradors dels estats: a les de Joan Alpont en trobem set: Francesc Joan Perpinyà, Joan de Sala, Bernat Joan Cabrera, Benet Camacho, Francisco de Àvila, Pedro Garcés de Marzilla i Pedro Sanz de Soria (ARV, Maestre Racional, 12.192, entre els salaris i quitacions ordinàries, ff 33v-49r); i en els comptes d'Enric de Palafoix nou (alguns dels quals ja apareixen a la llista anterior), però distribuïts en diferents períodes, de manera que solien haver-n'hi sis al mateix temps: Vicent Salelles, Bernat Camacho, Joan Perelló, Francesc Salelles, Miquel de Caseda, Antonio de la Padilla, Francisco de Àvila, Pero Morales i Jaume Sala (*ib.*, 9.796, 27r-33r).

44. L'assenyala la mateixa documentació.

sobretot, i també els oficials domèstics que podien muntar els cavalls de les quadres del comte. En conjunt devien constituir el que es denominava *la gente ordinaria del conde de Oliva*, o *sus criados*, és a dir, aquells que de forma contínua i estable estaven al servei del senyor d'Oliva. Entre ells i el comte existia un vincle de fidelitat, però no tan sols de vassallatge. Amb els cavallers que gaudien de la quitació la relació era més aviat contractual, semblant a la que tenia el rei amb les tropes professionals, que a vegades també quedaven alguns mesos en règim d'*entretenimiento*. Però això no significa que la relació fóra despersonalitzada. I encara més personal era el vincle que unia el comte amb els seus “domèstics”, que vivien amb ell en el palau d'Oliva, i que també cobraven una paga de les arquees del comtat. No es tractava, doncs, d'una cavalleria estrictament “feudal”, sinó de la formada en una versió evolucionada, monetaritzada, de les relacions nobiliàries.

Al seu costat devia estar aquella *gente de lustre* a la qual es referia Gonzaga en el seu breu informe sobre la vila: la xicoteta noblesa local que no precisava d'ajuda econòmica per a mantenir un cavall. La seua pròpia condició, teòricament, els hi obligava. No obstant això, el costum anà decaient en el segle XVI i, tal vegada per aquest motiu, es feren més necessàries les quitacions en l'època d'En Francesc o d'En Pere, encara que el seu nombre, en temps d'aquest últim, no siga molt alt. Amb els uns i amb els altres, vassalls i criats, es formava la cavalleria de la casa dels Centelles; si bé el seu paper en la defensa del comtat no oferia dubtes, la seua ubicació en el conjunt de la defensa del regne va ser objecte de debat, en el marc de les discussions sobre la defensa litoral.

Al poc d'encetar-se les obres de la muralla d'Oliva, es van reprendre a València els col·loquis sobre les dificultats defensives. Encara que s'havia acordat la preeminència de la guàrdia per terra, i s'havia comprés la necessitat de la construcció de fortalises, calia donar una millor definició al cos de guàrdia que s'havia aprovat al desembre de 1529 (que renovava les disposicions de 1528): la guàrdia de Llevant –al nord de la ciutat de València– i la de Ponent –al sud. No es pretenia fer d'aquests els únics defensors de la costa. Les seues dimensions eren més aviat reduïdes, a tot estirar una companyia d'infanteria i/o de cavalleria, per

cada circumscripció. Es tractava que actuaren conjuntament amb les altres forces armades del regne. Ací radicava el problema: en la coordinació dels cossos regulars amb les milícies municipals i les mainades senyoriales. Les forces del comtat d'Oliva, doncs, com les de la resta de la noblesa valenciana, entraven en els càlculs i els plans de l'administració reial i de la Junta estamental de defensa.

Un dels projectes que es va remenar aquell any va ser elaborat per Don Juan Vallterra, senyor de Torres Torres, que va posar un marcat accent en el protagonisme de la cavalleria. Encara que pertanyent a un sector nobiliari inferior al del comte d'Oliva, Vallterra compartia amb ell determinades preocupacions, principalment la defensa d'un senyoriu no lluny de la costa i enclavat entre poblacions musulmanes. Don Juan també va tenir la precaució d'emmurallar la capital de la seua baronia, ja que, com va indicar en la seua súplica a la Corona, *el dicho lugar está en medio de otros lugares de nuevos convertidos, y no muy lejos de la mar (...) con mucho peligro de ser saqueado, robado y dapnificado de fustas de moros o de los mismos nuevos convertidos*⁴⁵; paraules que el comte d'Oliva podia fer seues. En cert sentit, les idees de Vallterra sobre la defensa poden considerar-se representatives de les que tenia la noblesa valenciana de l'època (almenys una part), desitjosa d'acudir adequadament a la defensa de la costa, sense veure's apartada de la planificació i la direcció de l'organització militar, i sense perdre el control sobre els moriscos.

Vallterra va imaginar per a la guàrdia de la costa un cos estable de cavalleria de quatre-centes llances ni més ni menys, la major part a sou directe de la Corona o dels estaments, perquè reforçara les guàrdies acabades d'instituir i les forces locals. En la porció de costa compresa entre Cullera i la Vila Joiosa —on estava el comtat d'Oliva— pensava destacar entre cent vint i cent trenta genets professionals per tal que actuaren al costat dels hòmens del capità Pertusa, a qui els estaments acabaven de renovar com a cap de la guàrdia de Ponent. Aquests dos

45. ARV, Reial Cancelleria, 322, ff 299v-300r (hem localitzat el document gràcies a la referència de PINILLA, *El Virreinato...*, *op. cit.*, vol. I, p. 451).

cossos regulars devien cooperar *con los ordinarios que el duque de Gandía y el conde de Oliva tienen en sus casas*.⁴⁶ El projecte era semblant per a la resta del regne: «engalzar» les tropes regulars en companyia de les senyoriais i municipals. Però aquestes no havien de diluir-se en aquelles. Estava clar que la direcció del conjunt en cada demarcació devia comportar un gran poder. Vallterra no podia pensar que els nobles perderen autoritat davant d'algun militar professional o un capità nomenat per una institució central, encara que tinguera el suport dels estaments. De fet, encara que no diguera a qui corresponia el comandament en les comarques entre Cullera i la Vila Joiosa, per a ell estava clar que havien d'exercir-lo el duc de Gandia i el comte d'Oliva.⁴⁷

D'acord amb aquest pla, el comtat guanyava l'auxili de forces exteriors, però també havia de dedicar les pròpies a la defensa de la resta del sector; és a dir, una cosa semblant a allò que havia ocorregut en 1528, però previst per endavant i organitzat de forma ordinària, estable. Encara que aquest programa no va ser aprovat, és un indicatiu que els plans defensius s'orientaven en la direcció d'aprofitar al màxim els recursos del regne, integrant-los en formacions comunes que superaren les fronteres jurisdiccionals. No obstant això, la realitat va ser una mica més dura en aquells anys que van seguir.

En efecte, cap a 1530 un parell de galions musulmans van atacar *en el parage de Oliva, delante de un lugar de moriscos llamado Piles*. La notícia va volar a Oliva. Allí estava llavors, En Francesc de Centelles, nebot i hereu del comte. El jovençà es va afanyar a prendre el comandament de la tropa que, molt de pressa, es va reunir per a rebutjar la incursió. Ateses les limitades possibilitats dels galions, els combatents musulmans no devien ser massa nombrosos. En Francesc va anar a la platja amb tan sols dotze genets. Quan va arribar-hi, els musulmans tornaven a les

46. AHN, Secc. Noblesa, Osuna, llig. 519, 1-16, doc. 236.

47. Doncs aquest és el sentit de la solució que va donar al comandament sobre la guàrdia de Llevant, on les llances destinades a la zona calia que estiguessen *a disposición del señor duque de Segorbe*, és a dir, el noble més preeminent de l'àrea, que, igual que el comte d'Oliva i el duc de Gandia, havien d'aportar la seua gent per tal de reforçar la guàrdia (*ibidem*).

embarcacions amb els moriscos que havien arreplegat. Ja quasi embarcaven quan la cavalleria olivera els va envestir i els va fer fugir molt de pressa cap als galions, portant amb si el botí i els moriscos que podien. En Francesc i els seus hòmens van entrar amb les seues muntures en el mar per a llancejar els enemics. Segons el cronista Escolano, van quedar trenta-nou musulmans morts sobre la platja o en el mar. Els d'Oliva no van tenir baixes.⁴⁸

En Francesc tan sols va mobilitzar una xicoteta part de la cavalleria d'Oliva. La infanteria a penes va tenir temps d'organitzar-se. Encara que per a un altre tipus d'accions els esquadrons d'infants resultaven imprescindibles, per a aquest, la cavalleria era essencial, com havia posat en relleu el pla de Vallterra. Només amb la seua gran mobilitat podia acudir-se amb prestesa als sobtats atacs dels musulmans, inesperats colps de mà la majoria de les vegades, que a penes duraven més d'unes quantes hores. I, per a fer-los front, com també havia assenyalat Vallterra, la gran noblesa, els caps naturals de la cavalleria valenciana, tenien la clau.

El combat de l'Estany de Cullera (1532)

D'un noble del rang del comte d'Oliva s'esperava que poguera reunir un nombre considerable de soldats d'infanteria i cavalleria. El mínim d'aquesta última, en temps d'En Serafi, potser estiguera en aquells dotze genets que va ajuntar molt de pressa En Francesc cap a 1530. Però ja hem vist la gran quantitat de seguidors, de peu i de cavall, que tenien els Centelles d'Oliva en els primers anys del segle. I encara en 1532 van poder reunir-se quaranta genets. Precisament, l'estiu de 1532 va ser ben dur per a la defensa de la costa valenciana. I a Oliva, la falta de coordinació entre les forces d'infanteria i cavalleria va ser poc encoratjadora.

El gros de l'armada imperial, sota les ordres d'Andrea Dòria, es trobava en aigües del Mediterrani oriental, secundant les accions de Carles V a Europa central contra els turcs, que acabaven de posar setge a Viena. Barba-rossa va aprofitar l'ocasió per a llançar una ofensiva contra la

48. ESCOLANO, *Década...*, *op. cit.*, col. 1.749. L'èpica narració de Joan Baptista Anyes, en PONS FUSTER, "Les inquietuds literàries...", *op. cit.*, p. 30 i 45.

costa espanyola. Com escriu el seu cronista, *teniendo aviso que el emperador en persona había ido por tierra con su ejército a juntarse con el padechá (Solimán), y Andrea Doria con su armada sobre Corón, con gran prisa armó quince bajeles muy buenos y los envió a la costa de España.*⁴⁹ Mentrestant, les Galeres d'Espanya, comandades per Álvaro de Bazán, es dedicaven a aprovisionar places del nord d'Àfrica. Després Bazán pensava custodiar la costa espanyola. Tenia notícies que l'armada de Barba-rossa estava prop del regne. Però ja ben entrat juliol, va rebre ordre de transportar a Gènova, en les galeres, els diners que l'emperador necessitava per al seu exèrcit. La seua reacció no va poder ser més irada: *entretanto* –va escriure a l'emperadriu– *que el armada de Barbarroxa anda (...) por las costas de esos reynos, no es justo sacar [las galeras] dellos.*⁵⁰ La costa mediterrània va quedar, doncs, sense protecció naval.

Després d'insistents avisos sobre la presència d'embarcacions musulmanes en la costa del regne, i atesa la poca utilitat de les Galeres d'Espanya, els estaments valencians, esperonats pel virrei, van decidir reprendre les negociacions per a organitzar una armada defensiva. Es van iniciar conversacions amb l'emperadriu Isabel –regent en els regnes espanyols per l'absència de l'emperador–, i amb les autoritats catalanes, a fi de formar una flota conjunta, però no va haver-n'hi cap resultat. I les fustes musulmanes seguien rondant pel regne. En efecte, el 23 de juliol, es van albirar a Santa Pola vint-i-dues fustes i dos bergantins. Devia tractar-se de la flota enviada per Barba-rossa. Després d'un viatge de dos mesos de devastació per la costa hispana, els corsaris planejaven carregar les seues naus amb moriscos espanyols i tornar a Alger.⁵¹ El moment no era el millor per al regne. El virrei, potser avorrit per l'esterilitat del projecte naval, s'havia retirat al camp. En la ciutat de València, els jurats

49. *La vida y historia de Hayredín llamado Barbarroja*, M. A. DE BUNES i E. SOLA (eds.), Granada, 1996, p. 107.

50. Així li ho va transmetre l'emperadriu a l'emperador, des de Medina del Campo, el 8 d'agost de 1532 (M. C. MAZARÍO COLETO, *Isabel de Portugal, emperatriz y reina de España*, Madrid, 1951, p. 348).

51. Tal com es desprén de la crònica de Barba-rossa, *La vida y historia...*, *op. cit.*, p. 107.

requerien la seua presència per a organitzar oportunament la defensa. Però el virrei no en va fer cas. En els primers dies d'agost la situació es va agreujar i es va ordenar que s'iniciaren per tota la costa els avisos amb senyals de fum.⁵²

El 10 d'agost el perill va arribar prop d'Oliva. Dèsset embarcacions algerianes, entre galeres, galions i fragates, van arribar als voltants de Cullera. Uns sis-cents turcs van prendre terra i la meitat es va encaminar cap als pròxims llocs de moriscos. L'altra meitat es va quedar en la calçada que travessa l'Estany de Cullera, per a cobrir la retirada dels altres. Aquests van reunir uns dos mil moriscos i tot el botí que van poder obtenir. La notícia va arribar de seguida a Gandia. El duc En Joan va avisar immediatament el comte d'Oliva, i entre els dos planejaren el contraatac. Prompte el duc va poder eixir "ab obra de huitanta de a cavall, dels quals la major part o pus los quaranta hòmens eren del compte de Oliva que (...) los trameté al dit duch ab són nebot don Francesch Centelles ab ells".⁵³ Una vegada més, la cavalleria, gràcies al patronatge aristocràtic, es va ajuntar amb gran celeritat. Però el nombre dels enemics era superior aquesta vegada al d'un parell d'anys enrere, el que feia aconsellable comptar amb infanteria i artilleria. Com indica el cronista Escolano, els genets van anar *sin querer aguardar los peones ni la artillería, que huviera sido de mucha importancia*.⁵⁴ En realitat, el duc i el comte sí que havien previst comptar amb reforços d'infanteria, i per a això van requerir l'auxili de la ciutat de València i de les viles reials. Però els jurats de la capital seguien desconcertats per l'absència del virrei i, segons pareix, pressionats pels oficials reials, van decidir no enviar la host als nobles: van

52. Per als esdeveniments de l'estiu de 1532, remet al meu llibre, ja citat, *La defensa del imperio...*, p. 270-279.

53. GARCIA, *La Germania dels menestrals...*, op. cit., p. 402. Escolano segueix Garcia en diversos punts d'aquesta història: el comte En Serafi *embrió a su sobrino y heredero don Francisco de Centellas, con quarenta de a cavallo, que juntándose con otros tantos del duque, se partieron a toda rienda en busca de los enemigos*, ESCOLANO, *Década primera de la historia de Valencia*, op. cit., col. 1.747.

54. *Ibidem*.

assegurar els seus desigs de socórrer-los, però argüiren que les seues facultats legals per a reunir tropes i enviar-les pel seu compte a lluitar, no bastaven per a l'ocasió, atesa l'absència del virrei. Semblants evasives van donar les viles reials, que es van veure compel·lides a enviar les seues milícies en suport de la guàrdia de Pertusa.⁵⁵ En conseqüència, En Joan i En Serafi es van quedar sols amb els seus hòmens.

El mateix duc En Joan va anar amb En Francesc a la lluita. Arribats a les proximitats de l'Estany, van ordenar l'esquadró, formant en fileres de quinze genets. El duc va ordenar col·locar-se al final de la calçada, ja al costat del mar, on la cavalleria tenia millor terreny per a maniobrar. Havien corregut tant, que van haver d'esperar durant diverses hores que arribaren els turcs, la qual cosa va fer vanes les seues presses per eixir sense infanteria.⁵⁶ I els turcs, al tornar a les naus, van descobrir l'esquadró cristià; es van posar, al seu torn, en ordre, i van llançar una descàrrega dels seus arcs i arcabussos. La cavalleria nobiliària, encara que sorpresa pel nombre i l'ordre dels enemics, es va llançar a la càrrega impetuosament. Conta el notari Miquel Garcia que el duc i En Francesc «ab tota la (gent) de cavall, foren tan voluntaris en lo acometre», que prompte van tenir ferits.⁵⁷ El jovençà En Francesc va ser un dels més destacats del camp cristià. *Con el hervor y orgullo de la mocedad, se había metido muy adentro de los enemigos*, tant que el duc es va llançar en el seu auxili, però amb tan mala fortuna que en una topada va caure del cavall i es va trencar el braç, fet que l'obligà a abandonar la lluita.

55. Les cartes entre els jurats, el virrei, el duc i el comte, de 16 i 21 d'agost de 1532, en AMV, Lletres Missives, g³-47, f 22r-v; també les cita PINILLA, *El virreinato conjunto...*, op. cit., t. 1, p. 457; a l'Apèndix transcrivim la carta de 21 d'agost al duc i al comte. Sobre l'auxili demanat a les viles reials, la seua resposta i les maniobres dels oficials reials, veg. infra.

56. Així sembla, almenys, el retret que fa Garcia, *La Germania dels menestrals...*, op. cit., p. 402-403, en ironitzar primer sobre el temps suficient amb què s'acudeix a la lluita ("e tengueren prou temps per aplegar a la calçada, qu'és lo camí que va de dita vall a la mar, e fonch tant lo temps que'ls speraren quatre o cinc hores en dita calçada"), i després en criticar que no s'hi portara infanteria.

57. *Ibidem*, p. 402.

En Francesc va quedar lluitant al costat del portaestendard cristià. Però prompte el cavall d'aquest va quedar enfangat en la llacuna, i el jovençà Centelles va haver de seguir sol. *Con esto* —escriu Escolano— *andava solo escaramuçando con los turcos don Francisco Centellas (...) haziendo grande riza con su lança en mano.* Va veure aleshores que el secretari del comte, Miquel Vecio,⁵⁸ es trobava en un seriós compromís. En Francesc no va vacil·lar i va carregar contra els que acaçaven el secretari *con tan grande ímpetu que unos bolvieron para atrás y otros, por no morir a sus manos, se arrojaron a la laguna, y libró del peligro al secretario.* No obstant això, els turcs es van refer, i un d'ells, d'una precisa arcabussada, va tombar el cavall d'En Francesc. Un altre, a més, va encertar amb una fletxa en el genoll dret del jovençà cavaller, i el va fer caure a terra. Però el nostre heroi no va desmaiar: *aunque la herida fue dolorosa, y tan penetrante que le faltava la vida, se arrodilló sobre la (rodilla) izquierda, y teniendo en la una mano las riendas y en la otra la espada, hizo rostro a los enemigos, que en viéndole cahído havían cerrado contra él.* Aleshores, quatre dels seus criats, que anaven buscant-lo, van topar amb ell. Es van llançar contra els turcs i un d'ells, Joan d'Aguilló, el tornà a posar a cavall. Ja de retirada, van haver de sofrir les últimes descàrregues dels turcs. En Francesc va tornar a ser ferit d'un altre cop de fletxa en la mateixa cama, aquesta vegada en la cuixa. Els genets cristians, amb els seus caps ferits, van haver d'abandonar el camp. Els corsaris van embarcar amb part dels moriscos, però van haver de deixar el botí. Segons Escolano, dels turcs van morir ni més ni menys que quaranta, *y muchos moriscos, y se escaparon muchos heridos,* mentre que els cristians no van perdre més de tres hòmens, amb sis ferits.⁵⁹ Escolano conclou el seu relat admetent que els cristians havien sigut *inferiores en el número,* però sens dubte van ser *superiores en el ánimo y coraçón.*⁶⁰

58. Òbviament una castellanització del cognom Veces o Veses, gens estrany a Oliva.

59. ESCOLANO, *Década primera...*, *op. cit.*, col., 1.747-1.748.

60. *Ibidem*, col. 1.748.

En realitat, el que va compondre el cronista huitanta anys després dels fets, era una història sobre la cavalleriesitat i el valor nobiliari. Els cavallers socorrent-se els uns als altres, el vigor de les càrregues i la temeritat i l'abrivament són els ingredients de la visió que la noblesa tenia de si mateixa per a cantar les seues gestes. A pesar del temps transcorregut, Escolano s'inspira en narracions coetànies, que adorna convenientment.⁶¹ En les seues línies brollen ecos heroics, i els combats tenen l'aire dels de qualsevol cicle llegendari. La cavalleria i els seus valors eren els protagonistes de la lluita, més que el mateix resultat. Però el prosaic notari Miquel Garcia, més pròxim als fets, va valorar la trobada de diferent manera: “en la pelea moriren allí (...) dos de a cavall e nafrats molts de fleches”, i dels turcs no van morir més de quinze. Les ferides dels caps i les altres baixes van ser decisives per a la retirada cristiana: “axí que sent nafrats los capitans, qu'eren lo duch e don Francesch, e molts altres ab ells, es retiraren la gent de a caball, tornant-se la bolta de Gandia”. És més, els moriscos van aconseguir el seu objectiu principal: “los moriscats e los moros de la mar se n'anaren a la mar a embarcar a son plaher”.⁶² Garcia ja havia tingut ocasió de presenciar, anys enrere, en la batalla de Gandia, una derrota de la cavalleria feudal valenciana. Ara, les causes del nou desastre van tornar a estar en la mala direcció de l'acció i en la falta d'infanteria: “los chrestians es perderen per mal concert, la una per no esperar que'ls moros ixqueren de la calçada, e l'altra per no portar gent de a peu, que-n podien portar prou”.⁶³

Tanmateix el duc de Gandia i el comte d'Oliva ho veien de manera molt distinta. Cinc dies després de la desfeta, En Joan de Borja, a penes recuperat de la humiliació i de les seues ferides, va escriure al comte d'Oliva una breu missiva sobre els lamentables incidents acabats de pas-

61. A més a més dels préstecs que hem pogut comprovar que pren de Garcia (encara que no el seu esperit), sens dubte es va servir d'altres fonts per a completar la informació del notari.

62. GARCIA, *La Germania dels menestrals...*, *op. cit.*, p. 402-403.

63. *Ibidem*.

sar i sobre l'equívoca actitud de les viles reials i dels oficials de la Corona. El duc havia manifestat la seua voluntat d'acudir de seguida a Oliva per a dialogar en persona amb el comte, però aquest li va aconsellar que esperara a trobar-se més recuperat de les seues malalties. Així, En Joan, que havia sabut de la milloria d'En Francesc, va confiar a En Serafi les seues sospites per carta. Els jurats d'Alcoi li havien escrit excusant-se de no haver enviat gent atesa la seua obligació de col·laborar amb el capità Pertusa; En Joan suposava que les altres viles devien servir-se de la mateixa excusa, excepte en el cas d'Alzira, la host de la qual, segons sembla, no s'havia mogut. Però el duc anava més enllà: atribuïa als oficials la responsabilitat de la falta de socors que havien patit; segons les seues paraules, no entenia *esto que los oficiales reales hazen de estorvar que nos ayuden*; tan desconcertat estava que es preguntava si allò era cosa del virrei i demanava la seua opinió a En Serafi.⁶⁴ És possible que la falta d'acord per a organitzar la defensa naval del regne haguera predisposat al virrei i als seus ministres a no afavorir els nobles en les seues temptatives d'organitzar la defensa, o que el duc de Calàbria estiguera molest perquè no hagueren comptat amb ell per a això.⁶⁵ El cas és que els fets d'agost de 1532 van evidenciar la descoordinació de les forces de defensa litoral, i que la necessària col·laboració entre les distintes instàncies polítiques i militars (Corona, municipis, senyorijs) estava molt lluny de ser una realitat.

La narració menys favorable per als cristians d'aquesta acció és la del cronista de Barba-rossa, que va traçar un sinistre panorama dels efectes de la travessia d'aquella armada algeriana.

64. El duc de Gandia al comte d'Oliva, Gandia, 15 d'agost de 1532, AHN, Secc. Noblesa, Osuna, llig. 549, 1-16; la transcrivim completa a l'Apèndix Documental.

65. No pareix probable que el virrei preferira afavorir sols la guàrdia de Pertusa amb la finalitat de reforçar el control de les autoritats centrals sobre la defensa; però autoritats centrals eren també els estaments, el nobiliari entre ells; sols quatre anys abans, com ja vam veure, el governador havia posat les milícies locals sota la disponibilitat del comte d'Oliva, per la qual cosa l'actitud del virrei en 1532 deu haver estat motivada per les circumstàncies del moment.

Toda la gente de la costa se metió dentro de la tierra. Y algunos fueron a dar aviso y a quejarse a los virreyes y gobernadores y señores del descuido que tenían en el gobierno, andando por aquellas costas los bajeles de Barbarroja robando y quemando las tierras y destruyéndolas del todo, en gran daño y perdición de ellos. Los cuales con diligencia lo escribieron al emperador, de lo cual recibió grande enojo.⁶⁶

I, en efecte, el duc de Gandia, sens dubte molest amb l'administració reial, va escriure a l'emperadriu sobre el que estava passant. Desolat, li comunicava que els corsaris s'havien emportat dos llocs de moriscos i causaven greus danys en la costa valenciana. L'emperadriu es va afanyar a fer-li-ho saber a Carles V.⁶⁷ El Govern imperial va prendre nota dels problemes defensius de la costa mediterrània, i no va tardar d'arribar a conclusions sobre les seues causes: la falta de tropes qualificades, especialment d'infanteria, ben controlades per la Corona. La guerra moderna exigia l'ús de la infanteria, i més quan els turcs, des de la seua base d'Alger, incrementaven les seues accions contra la costa valenciana. I així va ser en els anys següents.

La infanteria i la milícia

Després de la conversió forçosa dels musulmans, de l'alçament de Bèrnia i del desarmament oficial de la minoria morisca, la host d'a peu dels estats d'Oliva havia d'estar constituïda, amb una base municipal, pels vassalls cristians vells del comte. És possible que els Centelles no executaren amb massa entusiasme el desarmament dels seus moriscos, i potser van continuar servint-se'n per a resoldre alguna querella. Però, oficialment, amb la conversió i el desarmament, els moriscos havien de deixar d'integrar la host senyorial.

66. *La vida y historia...*, *op. cit.*, p. 107-108.

67. Així ho va escriure Doña Isabel, des de Segòvia, el 4 de setembre de 1532, a l'emperador: *ay cartas aquí del duque de Gandia cómo se avía llevado [l'armada musulmana] dos lugares de moriscos del reyno de Valencia, y andava por aquella costa haziendo mucho daño*: MAZARÍO, *Isabel de Portugal...*, *op. cit.*, p. 352.

Les milícies portaven a la pràctica les obligacions de servei armat dels vassalls cap al senyor. Canalitzades a través de la vila, havien de ser les autoritats d'aquesta les que ocuparen els seus comandaments: com en altres municipis, el jurat primer o el justícia havia de capitanejar la tropa, i el Consell havia de triar els altres oficials. No obstant això, quan el comte ho estimava oportú, ordenava revisions de les tropes. I, a més dels generals vincles de fidelitat, la milícia mantenia un altre enllaç amb el comte. L'alferes, l'oficial encarregat de portar la bandera (les armes dels Centelles), cobrava quitació del comte que, probablement, se'n reservava el nomenament. En 1565 i 1566 ocupava el lloc l'oliver Anton Fornet, que rebia deu lliures a l'any.⁶⁸ D'altra banda, la milícia havia d'organitzar-se com una companyia d'infanteria de l'època, comandada per un capità secundat per l'alferes, i amb un sergent, caps per a cada una de les esquadres (d'uns vint-i-cinc hòmens), tambor i pifre. En 1609 la milícia d'Oliva la componien dos-cents quaranta hòmens, armats amb arcabussos i agrupats en dos companyies, cada una amb el seu respectiu capità.⁶⁹ Però, més enllà d'aquesta clara organització, la virtualitat de les hosts oliveres estava en la seua articulació no sols amb les restants forces del comtat, sinó amb les de tot el regne; un procés marcat per les vicissituds de la defensa litoral.

En el pla elaborat per Vallterra, ja vist més amunt, les forces de cavalleria havien d'estar secundades per les milícies d'infanteria dels diferents municipis de cada circumscripció,⁷⁰ però en els anys següents, la Corona va optar en repetides ocasions per desplaçar contingents

68. "Item posa en datta tres liures, cinch diners, paguades a Anthon Fornet, de Oliva, en pagua ratta de aquelles dotze liures deu sous li's devien per sa quitació de alferis de Oliva, del primer de octubre any MD seixanta-cinch, fins per tot lo any MD seixanta-sis, a rahó de deu liures lo any": ARV, Maestre Racional, 9.796, f 20v.

69. P. BORONAT Y BARRACHINA, *Los moriscos españoles y su expulsión. Estudio histórico-crítico*, op. cit., t. II, p. 545.

70. Encara que fa referència sobretot a la gent de les viles reials, afegeix que aquesta cal que vaja *con algunos otros lugares de varones vecinos*, AHN, Secc. Noblesa, Osuna, 549, 1-16.

professionals a la costa. No obstant això, el cost d'aquestes tropes va impossibilitar la seua reunió més d'una vegada, cosa que tornava el protagonisme a les milícies municipals. Les campanyes navals de 1534 i 1535 que van enfrontar Carles V amb Barba-rossa, van portar l'alarma a les costes espanyoles, fins al punt que en 1534, quan Barba-rossa va conquerir Tunis, Carles V va enviar diverses companyies d'infanteria regular al regne de València. En 1535, després que l'emperador arrabassara Tunis a Barba-rossa, aquest va contraatacar i va ocupar Maó durant uns dies, la qual cosa va portar tal alarma a València que el virrei, confiant més en els soldats professionals que en les milícies, va sol·licitar que tornaren les tropes reials.

En 1536, el problema va ser més greu perquè les dificultats defensives van començar molt abans, amb un furiós atac turc contra la torre d'Orpesa, en el mes de juny, en el qual les milícies de Castelló, Vila-real i Cabanes van ser humiliades pels corsaris, episodi que va donar la raó als que desconfiaven del valor militar d'aquells cossos. El Govern reial valencià a penes podia comptar que l'emperador enviara tropes, ja que acabava d'esclatar la guerra amb França: no era possible una defensa de tota la costa espanyola com la de 1534, coordinada pel mateix emperador. El virrei, doncs, va tractar de reunir pel seu compte un exèrcit d'infanteria regular per a defensar el regne; però va fracassar estrepitosament al demanar l'auxili econòmic de les institucions estamentals. A pesar seu, no va aconseguir tenir advertides les desprestigia- des milícies municipals i els contingents senyorials. Ja al juliol d'aquell 1536, quan es va saber que l'armada que havia atacat Orpesa, després de passar per Eivissa, estava enfront de la costa meridional del regne, el virrei va enviar el capità Joan Carròs a les comarques situades al sud del Xúquer, però no va poder encomanar-li més que milicians de Xàtiva i Alzira; a més, li va ordenar que, al passar pel ducat de Gandia, el comtat d'Oliva i el marquesat de Dènia, arreglara reforços.⁷¹ Tan-

71. *El dicho don Johan Carroz ha de yr por la marina y ha de tomar gente por los lugares que passare de christianos, a saber es de tierras del duque de Gandía, del conde de Oliva, del marqués de Denia y de otros particulares, con la qual y con la*

mateix, el virrei desconfiava d'aquesta classe de tropes. Dos anys després la situació es va repetir, i de forma dramàtica, ja que les peticions del virrei de reunir un exèrcit van ser rebutjades pels estaments en el mateix moment en què els turcs combatien la Vila Joiosa. Una altra vegada més, el duc de Calàbria només va poder comptar amb tropes nobiliàries i municipals.⁷²

Per aquells anys, el duc de Gandia havia dubtat prou de la bel·licositat de la població de la capital dels seus estats, el que afectava especialment la gent de peu.⁷³ Tal vegada un judici semblant fóra vàlid per al comtat d'Oliva. Tret dels criats, dels hòmens de la casa del comte, els veïns no devien sentir més predilecció per les perilloses escaramusses amb els corsaris que els de qualsevol altra vila del regne. I açò, atesa la insuficient (per al Govern reial) implantació de les tropes regulars en el regne, dificultava la formació de cossos d'infanteria. Però el nou comte d'Oliva (En Francesc de Centelles, des de 1536),⁷⁴ no era del mateix parer. Arran del combat de 1532, que l'havia marcat profundament no sols físicament (ja que va quedar coix), havia reflexionat a fons sobre la defensa del regne i un dels seus més greus problemes, les fugues dels moriscos i la seua col·laboració amb els corsaris barbarescos. Anys després, sent ja comte d'Oliva, es considerava autoritzat a proposar remeis a tal problema *no como çurujano, sino como bien acuchillado (...), por haver tan calado las dichas necesidades i llagas, que no solamente puse en ellas los dedos, mas aun los pies hasta las rodillas, que se me quedaron en ellas.*⁷⁵ En particular, i a diferència del virrei o del duc de Gandia,

que lleva ha de yr al lugar donde stá la armada de los moros y deffender aquella parte del reyno, el duc de Calàbria a l'emperadriu, València, 10 de juliol de 1536, AGS, Estat, Aragó, 272, f 81.

72. Tornem a remetre a *La defensa del imperio*, obra ja citada, al capítol v per a aquests anys.

73. *La gente de aquella villa [Gandia] no son armigeros ni bellicosos:* AHN, Secc. Noblesa, Osuna, 844, 13, 2.

74. El nou comte, En Francesc, va informar Carles V de la mort d'En Serafi amb carta d'Oliva, 27 de gener de 1536: AGS, Estat, Aragó, 276, f 56.

75. *Ibidem*, 287, f 263.

estava convençut de la qualitat guerrera dels seus vassalls, i en general dels valencians. Només calia que s'ofeirera algun al·licient als potencials combatents.

Les caces de moriscos i corsaris

Les reiterades prohibicions als moriscos d'acostar-se a la costa, decretades pels virreis, a penes tenien eficàcia. Els contactes entre bona part dels moriscos valencians i els corsaris nord-africans eren tan freqüents, que les massives fugues d'aquells al nord d'Àfrica es realitzaven amb una fluïdesa esbalaïdora. És evident que no tots els moriscos del regne col·laboraven amb els corsaris o volien emigrar al nord d'Àfrica. Potser la major part preferien romandre en pau a la seua terra encara que fóra al preu d'amagar o traïr la seua religió. No és menys cert, però, que amb freqüència, molts moriscos rondaven per la costa esperant la fusta que havia de portar-los a Alger, o els corsaris que calia guiar a un objectiu de saqueig. No sempre es presentaven els corsaris en tan crescut nombre com en 1532. A vegades no venia més que alguna fusta solta, i altres vegades per les platges deambulaven petits grups de corsaris examinant el terreny o buscant els seus aliats moriscos. Tampoc no era rar que alguna nau algeriana s'afonara prop del regne i els seus tripulants, guanyada la costa, hi vagaren sense saber on anar. Les captures d'aquests infeliços no eren difícils per als cristians de les viles pròximes al litoral. I suposaven una interessant ocasió de lucre.

Ja a finals de l'estiu de 1520, en la costa del regne van donar al través tres fustes corsàries, una d'elles en la platja d'Oliva; no sols hi anaven barbarescos o turcs, sinó també diversos cristians renegats. En Serafí va fer capturar als que va poder i va confiscar tots els objectes que hi havia en la nau. Els fets no van tardar d'arribar a l'oïda del virrei Mendoza, que es trobava en la veïna Dénia, refugiat, com sabem, de les ires dels agermanats. Es va afanyar a enviar-hi el magistrat Francesc Ros, jutge de la Reial Audiència, amb l'alguatzir Lluís Saidia i el notari Joan Rodrigues, amb ordres de confiscar, en nom de la Corona, els presos i el

botí.⁷⁶ No obstant això, quan van arribar a Oliva, el comte es va negar a lliurar-los el que exigien, els va anunciar que pensava condemnar a mort a diversos dels presos, i els va despatxar de mala manera. Tornats de seguida a Dénia, els comissaris van informar el virrei, que no donava crèdit a la supèrbia del comte, ja que desobeir les ordres i condemnar els corsaris “seria venir contra la real preeminència”; a més, assegurava que havia d’interrogar els corsaris a fi d’esbrinar els plans que, segons es deia, es tramaven entre ells i els mudèjars del regne contra els cristians. Per tot això, va enviar de nou a Saidia a enfrontar-se al comte.⁷⁷ En Serafí no degué plegar-se amb facilitat a les exigències de Mendoza, que va haver d’enviar per tercera vegada a Saidia amb nous requeriments.⁷⁸

Per la seua banda, també els oficials de la Batlia general, que romani a València, van fer tot el possible per confiscar aquell botí humà. El lloctinent de batle general envià a l’alguatzir Gaspar Aparici, amb el notari Gaspar Ortigues, als diversos llocs on els corsaris havien estat capturats. Així passaren per Cullera, Sueca, Gandia i Oliva, però enlloc aconseguiren que els lliuraren els captius. Només pogueren alçar acta de la negativa dels captors (entre ells el comte d’Oliva) a col·laborar-hi. I, per a desgràcia seua, patiren un greu accident quan tornaven a València,

76. ARV, Reial Cancelleria, Itinerum, 413, ff 37v-39r, comissions a Ros i a Saidia, de 18 i 19 de setembre de 1520; en el pagament a Saidia es parla de “la fusta de moros que havia dat al través en la platja de Oliva” (*ib.*, Mestre Racional, Tresoreria General, 8.848, f 499r). Una altra de les fustes havia naufragat enfront de Gandia, i el virrei envià allí a l’agutzil Francesc Sarsola, amb la missió de presentar ordres paregudes al duc de Gandia: *ib.* Reial Cancelleria, *loc. cit.*, f 77v.

77. Segons la comissió de l’alguatzir, era imprescindible “saber la veritat de algunes coses que los dits moros, ab intel·ligència dels moros de la terra, han fetes, y tenien pensament de fer, en dan dels christians habitants del present regne, que sens fer acarament de dits moros ab altres, e comprovar les confessions de altres moros que són stats sentenciats en lo present regne per lo mateix o semblant delictes, saber no-s porien”, ARV, Reial Cancelleria, Itinerum, 413, ff 40v-41r, Dénia, 20 de setembre de 1520.

78. Almenys, en el pagament de les seues dietes, s’inclouen “tres anades que feu a Oliva per a fer e intimar certs actes al spectable comte de Oliva per causa de la fusta...”, *ib.*, Mestre Racional, Tresoreria General, 8.848, f 499r.

que va estar a punt de costar-li la vida al notari Ortigues, però que li va costar els preats documents on havia enregistrarat les seues diligències: segons ell mateix relata,

portant ell, dit relant, los dits actes continuats dins una barjoleta de cuyro, quant fonch al passar de la gola del riu de la dita vila de Gandia li seguí tant gran desastre que caygué en lo riu ensemps ab lo macho que portava, e cuydà perdre la vida, e al caure que feu, no sap com ni com no, perdé la barjoleta, cahent-li dins en lo riu, de manera que per moltes diligències que feu, jamás pogué cobrar aquella, en la qual venien continuats los dits actes.⁷⁹

Potser aquesta pèrdua va tindre molt greus conseqüències per al comte d'Oliva: sense la informació recollida oficialment, a la capital del regne van córrer rumors que acusaven En Serafí de sinistres tractes amb el corsari Hairedín Barba-rossa. Es deia que havia negociat amb aquest el rescat de quatre dels quaranta captius que retenia a Oliva, i que per tal concepte havia rebut del corsari la colossal suma de dotze mil ducats. Els rumors arribaren al comtat, i fins i tot es parlava d'una possible inspecció per part de la Batlia general a la mateixa vila d'Oliva, per a comprovar els fets. Com és lògic, el comte va indignar-se en sentir tals històries. Mitjançant el seu procurador, el notari Mateu Ros, va interposar una contundent escriptura a la Batlia, on negava taxativament les acusacions, subratllava l'ofensa que suposaven per al seu honor i proclamava la seua fidelitat, i la dels seus avantpassats, a la fe cristiana i a la Corona, la qual era incompatible amb qualsevol negociació amb el corsari. De fet, segons afirmava, el que havia passat amb eixos quatre corsaris era molt senzill: havien estat condemnats pel comte, i això contra l'opinió de molts "frases e religiosos e altres persones" que volien intercanviar-los per a rescatar captius cristians. El comte atribuïa els rumors a una mà "sinistra", que devia tenir la intenció de

79. ARV, Batlia, Manaments i Empares, 1.227, 1a mà de 1521, ff 15v-16r; la referència d'aquest document l'obtinguérem a V. VALLÉS, *La Germania*, p. 238.

desprestigiar-lo.⁸⁰ Pot ser un indicati de les temptatives dels agermanats de crear discòrdia entre l'administració reial i la noblesa, mesos després del fracàs de les converses entre els Tretze i En Serafi.

No obstant això, finalment el gros del botí va acabar en mans de la Corona, ja que l'emperador, a qui el virrei va informar dels fets, i sens dubte de la díscola postura del comte, es va afanyar a fer mercés sobre els béns i els captius.⁸¹

Tretze anys després, i amb la conversió dels musulmans valencians pel mig, va tenir lloc un conflicte molt semblant entre el comte i la Corona; però aquesta vegada la causa del litigi van ser uns moriscos. En 1533 els hòmens del comte d'Oliva van sorprendre un grup de cristians nous que venien del regne de Granada buscant ocasió d'embarcar-se i passar a Àfrica. Portaven amb ells diversos rucs carregats amb les seues pertinences. En Serafi, satisfet de la presa, va empresonar els moriscos, que violaven una infinitat de lleis règies, i es va quedar amb el botí, probablement recompensant als captors. Prompte van córrer pel regne, i més enllà, rumors de la captura, la qual despertava l'admiració de tot el món. Es deia que els granadins portaven en les seues bèsties sedes, joies, diners i objectes de valor. La gent conjecturava que el valor de tot podia ascendir a més de quinze mil ducats. Segons sembla, els rumors arribaren a les oïdes règies. Se celebraven llavors Corts Generals de la Corona d'Aragó, a Montsó, sota la presidència de l'emperador. L'assumpte va haver de comentar-se entre els nobles valencians allí presents i els oficials reials (el senyor Serafi no devia haver acudit a la reunió). Als ulls de tots, els moriscos eren culpables de contravenir les reials pragmàtiques que els prohibien l'emigració, però la jurisdicció sobre aquests delictes corresponia als tribunals de la Corona. D'ací que en l'entorn imperial

80. ARV, Batlia, *loc. cit.*, ff 18r-19r, 31 de gener de 1521.

81. El 22 d'octubre, des d'Aquisgran, ordenà al batle general que de tot el que s'havia obtingut de les tres fustes, lliurara seixanta captius (*y de los mejores dellos*) al marquès de Villafranca i al tresorer Luis Sánchez; i el 5 de desembre des de Worms, li ordenà al mateix que reservara tota la resta de les tres fustes per al capità de la seua guàrdia, En Jeroni de Cabanilles (el futur governador del regne): *ib.*, Reial Cancelleria, *Diversorum Valentiae*, 321, ff 11rv i 15v-16r.

no caiguera molt bé el colp dels olivers. L'emperador, en conseqüència, envià instruccions al Govern reial valencià perquè confiscara tot allò que s'havia capturat als moriscos i perquè els portara a presons reials.

A València, el governador Jeroni de Cabanilles, una vegada més al front de la Lloctinència general, es va encarregar de complir les ordres règies. El 31 d'octubre va enviar a Oliva l'algutzir Lluís Saidia (el mateix que en 1520) per a confiscar en nom de la Corona els presoners i els seus béns. La missió era delicada en extrem, però Cabanilles la va preparar amb cura; va investir l'algutzir dels poders precisos per a executar la seua tasca; a més, Saidia havia de portar amb si tots els auxiliars que foren necessaris, entre ells un notari que devia alçar acta de tot el que ocorreguera i que havia de realitzar l'inventari de les pertinences dels moriscos. És més, l'algutzir havia de dur a terme interrogatoris sobre la captura i, si trobava algú culpable, havia de conduir-lo a la capital, al costat dels moriscos i el botí. Cabanilles va tenir bona cura d'ordenar a totes les autoritats amb què topava Saidia, incloent explícitament el comte, per tal que li prestaren tot el suport.⁸²

Semblant intromissió va haver d'irritar profundament el comte però, per desgràcia, no sabem en què va quedar tot. És possible que, al final, a En Serafí no li quedara més remei que accedir als requeriments de la Corona, però és poc probable que no hi oposara algun tipus de resistència. En el fons, per aquesta via no s'aconseguia que les autoritats senyoriales col·laboraren en l'aplicació de les lleis relatives a la mobilitat dels moriscos. De fet, a principis de la dècada de 1540 va eixir a la llum tota una trama d'emigració clandestina de moriscos, a través de Benidorm, en la qual estaven involucrats bona part dels nobles de la comarca i els seus agents,⁸³ incloent els oficials del comte a Murla. No obstant això,

82. PINILLA, *El virreinato conjunto...*, *op. cit.*, t. II, Apèndix Documental, document 53, p. 203-205.

83. Vegeu BORONAT, *Los moriscos españoles y su expulsión*, *op. cit.*, t. I, p. 474-484: en el curs d'un procés inquisitorial els agents del comte a Murla van ser assenyalats directament, com a receptors, contra les pragmàtiques reials, de moriscos, alguns dels quals es passaven a Barbaria: segons la declaració de Gaspar Sanç, *ha hoydo dezir que en Murla los oficiales del conde de Oliva reciben*

l'administració reial seguia obstinada a controlar estrictament aquests casos. En 1547 En Miquel Centelles va poder capturar alguns dels vassalls moriscos del comte En Francesc que abandonaven la baronia de Murla amb intenció d'anar al nord d'Àfrica. Els va conduir a Oliva, on els va empresonar. Però el Govern reial no va tardar a reclamar els presoners i, com en 1533, va ordenar traslladar-los a la capital.⁸⁴

Al comte En Francesc no se li escapava que els moviments dels moriscos estaven profundament relacionats amb les arribades de les embarcacions nord-africanes a les costes valencianes: eren les dues cares del principal problema defensiu valencià. Pensava que allò podia resoldre's dictant rigoroses penes, d'execució immediata, contra els moriscos que sobrepassaren els límits que les pragmàtiques reials posaven als seus moviments. I, a més, confiscant els béns moriscos, a benefici de qui els capturaren. D'aquesta manera pensava estimular la població cristiana vella perquè participara en el control dels moriscos.⁸⁵

I si no es trobaven beneficis d'aquest tenor en la caça de moriscos insubordinats, tampoc no pareixia que anaren a trobar-se per combatre l'altra cara del problema: l'arribada de corsaris a les costes. De fet, els tres braços del regne es van queixar en les Corts de 1547 que els que aconseguien, amb risc de les seues vides, capturar «a alguns moros infels e enemichs de nostra sancta fe cathòlica», eren després obligats a passar per la Reial Audiència i sotmetre's a costosos processos perquè les seues captures foren declarades legítimes. I a això s'afegia el pagament del quint regi, un impost reial del 20% sobre el botí de guerra. Els braços van demanar que en aquests casos s'eximira del quint i que els processos

tagarinos y alarbes y convertidos del reyno, aunque no se pasan tanto como de Xalón, Palop y otras partes, como quiera que por dos o tres veces se los han llevado todos los de Murla y se ha tornado a poblar (ib., p. 479). Cf. TULLIO HALPERIN DONGHI, Un conflicto nacional. Moriscos y cristianos viejos en Valencia, 2a ed., València, 2008, p. 106-108.

84. ARV. Maestre Racional, 8.865, f 36r, i MARTÍ FERRANDO, *Poder y sociedad durante el virreinato del Duque de Calabria (1536-1550)*, 4 vols., Universitat de València, 1993 (n'hi ha edició en microfitxa), t. III, p. 232.

85. AGS, Estat, Aragó, 287, 263.

foren merament orals i a baix preu. És probable que al jove príncep Felip, que presidia les Corts, no se li escapara que darrere d'aquesta petició podia ocultar-se el desig de fer bones, simplificant els tràmits, moltes captures il·legals, i de proporcionar-hi un estímul de forma que es feren passar moriscos per corsaris. Per això va donar una hàbil resposta. Encara que es va mostrar conforme quant als judicis, va remetre el del quint al virrei, de forma que poguera fer la mercé que li pareguera “a les persones que li apparrà”.⁸⁶ L'administració reial havia de tenir l'última paraula sobre la cobejada mercé, que podia convertir en rendibles les operacions de captura. D'aquesta manera en mantenia cert control.

Naturalment, els braços no van quedar contents, i a la primera oportunitat, en les Corts de 1552, van sol·licitar de bell nou En Felip que els concedira l'exempció del quint per a aquelles captures fetes pels valencians “axí per mar com per terra”. El príncep, aquesta vegada, va accedir-hi però només per dos anys i subratllant en el decret que la mercé hi hauria lloc quan els capturaren “peleant ab aquells”.⁸⁷ Com era d'esperar, en les següents Corts, celebrades entre 1563 i 1564, els braços van tornar a la càrrega i van reclamar una vegada més, en termes quasi idèntics als de 1552, l'exempció total de drets en les preses de “moros, turchs y alarbs de dellà”. En Felip, ja rei, concedí la gràcia, però només fins a les següents corts.⁸⁸ A Oliva no van tardar a trobar-hi aplicació.

En el mes de maig de 1568 una fragata musulmana, que potser navegava al costat d'altres, formant una esquadra corsària, va naufragar enfront de la costa valenciana, “en les mars de Oliva y de Dénia”.⁸⁹ Els tripulants i soldats que van poder guanyaren la costa. Les seues possibilitats de supervivència en una terra estranya i hostil no eren moltes. Van formar un grup i potser van tractar d'arribar a algun dels llocs de

86. GARCÍA CÁRCCEL, R., *Cortes del reinado de Carlos I*, València, 1972, p. 189b.

87. *Ibidem*, p. 249b-250a. En aquesta ocasió la reclamació sols corregué a càrrec de nobles i eclesiàstics.

88. E. SALVADOR, *Cortes valencianas del reinado de Felipe II*, València, 1973, p. 50a i b.

89. AHN, Osuna, llig. 419, 1, f 2r.

moriscos dels voltants; però no van tardar a ser sorpresos: a Oliva havien tingut prompte notícies del naufragi. Van pensar que els naufrags havien de rondar per terres del comtat; la seua presència suposava una amenaça per als olivers, però també una possibilitat de botí. Ràpidament, una partida de jóvens es va reunir per a rebutjar l'invasor i, si era possible, caçar musulmans. Onze hòmens armats van eixir de la vila a la recerca dels corsaris. Eren mestre Joan d'Aguirra, Miquel Joan Salelles, Joan Salelles, Antoni Fornet, Joan Ferrando de Francés, Pero Joan Ferrando, Pere Vilarnau, Berenguer Escrivà, Miquel Salelles, Lluís Munyós i Mateu Puig.⁹⁰

És més que possible que el grup estiguera format per jóvens amics. Dos d'ells, Antoni Fornet i Miquel Salelles, eren menors. El primer està relacionat, sens dubte, amb l'alferes de la vila i del comte, Anton Fornet.⁹¹ Però és significatiu que acudisca el seu parent (potser el seu fill) i no l'oficial, el que dóna un aire més informal a l'expedició. Un altre més, Joan Salelles, és nomenat com "fill de Miquel", cosa que també apunta a la seua joventut. Precisament hi havia un Miquel Salelles –cognom molt arrelat a Oliva– en el grup. Altres dos també comparteixen cognom, Ferrando. Era, doncs, un grup cohesionat pel parentiu, i molt probablement també per l'amistat; i, a més, format pels fills d'aquella "gent d'enllustre" de la qual pocs anys després va parlar Vespasià Gonzaga. Només contrasta la presència de mestre Joan d'Aguirra, potser el de més edat, i l'únic amb una indicació explícita de rang social. Atés que figura el primer en totes les enumeracions dels membres del grup, és molt possible que en fóra el cap, aprofitant-se els jóvens notables de la seua major experiència. A pesar d'eixa suposada extracció social del conjunt de l'expedició, cap d'ells està inclòs entre els genets que, per eixa època, cobraven quitació de cavalleria de les arque del comtat. Es diria que els més braus elements de la vila van anar contra els corsaris.

90. *Ibidem*, f 1r.

91. No deu ser el mateix, perquè el que ens ocupa es considera menor, condició que no li escau a l'alferes: és més, cal destacar que la condició del primer serveix per distingir-lo d'algú, probablement del "major", l'alferes.

Però també podem pensar que el relatiu perill que suposava un grup de naufragats en fuga fóra una bona ocasió per al desfogament i les primeres armes de la joventut olivera.

En la seua batussa, no van tardar a trobar els corsaris; els dos grups van travar combat. Desconeixem el nombre dels musulmans, però la seua moral no havia de ser elevada, en contrast amb la dels olivers, que, “peleant ab aquells”, van aconseguir capturar-ne tres, anomenats Acén, Morato i Pichirino. Possiblement, altres corsaris van caure en la lluita, i la resta va poder escapar. Dels d’Oliva, segons sembla, no va haver-hi cap baixa. L’expedició havia resultat un èxit. Però després calia fer rendible l’acció.⁹²

Els presoners van ser conduïts a la ciutat de València i tancats en la presó reial. No obstant això, els olivers comptaven amb els seus drets sobre ells, tal com havia quedat establert en les Corts de Montsó. Per a fer valdre aquells, van buscar l’ajuda d’experts en lleis, com el notari d’Oliva Francesc Josep Sala, o el de València Pere Pau.⁹³ L’ajuda que notaris o advocats pogueren prestar als jóvens d’Oliva era important. La seua reclamació podia ésser legítima, però havia d’ajustar-se als termes legals. L’atenció posada en la redacció de la sol·licitud formulada a la Corona es reflecteix en l’elecció de les paraules i expressions. No és casual que s’apuntara que els presos eren “moros o turchs de allende”, atés que el text del fur de 1564 parlava, precisament, de “moros, turchs y alarbs de allende”. I menys casual encara és que subratllaren que la captura es va efectuar en combat amb els musulmans, exactament “peleant ab aquells”, lo que respon de forma quasi textual al fur, on es parla de “peleant ab ells”, i, molt significativament, concorda lletra per lletra amb part del decret donat pel mateix rei Felip (llavors príncep) al fur de 1552.⁹⁴

En molt poc de temps els olivers aconseguiren el seu objectiu. Als pocs dies del combat, a mitjan maig, el comte de Benavente, virrei de

92. AHN, Osuna, llig. 419, 1; els noms en f 2r.

93. *Ibidem*, ff 1r-2v.

94. La primera part del decret diu: “Sa Alteza los fa mercé puix los prenguen peleant [ab] aquells” (GARCÍA CÁRCEL, *Cortes del reinado...*, *op. cit.*, p. 250a).

València, va ordenar que, “per execució del fur nou fet en les Corts últimes”, els captius foren entregats als jóvens “com a prenedors de aquells”, i lliures “de tot dret real e despeses”.⁹⁵ D’acord amb el que estipula el fur, havien esquivat els lents i cars procediments judicials necessaris per a declarar els seus captius com a preses legítimes.⁹⁶ I, a més, van arribar a un acord amb el virrei pel qual havien de fer líquid el seu benefici. Quan van obtenir el reconeixement de la seua presa, els van vendre a la Corona pel preu de cent huitanta lliures, a raó de seixanta per presoner.

Els onze jóvens d’Oliva van traure un bon partit de la seua operació. Cadascú, si repartien a parts iguals el botí, devia embutxacar-se més de setze lliures: un soldat de l’època havia d’esperar mesos per a reunir del seu sou eixa suma. Per un dia de treball, amb tots els riscos hi haguts, no estava malament. D’eixa quantitat s’havia de descomptar el que pagaren

95. AHN, Osuna, llig. 419, f 1r.

96. El famós fur, que era el capítol 133 de les súpriques dels tres braços al rei en aquelles Corts, deia: “Item Senyor, com los turchs e moros de allende, enemichs de nostra sancta fe cathòlica, e de Vostra Magestat, vinguen cascun dia a les platges del regne de València a cativar, e fer mal en dit regne, e per resistir ad’aquells diverses vegades los habitants e poblats en la marina de dit regne armen alguns vexells contra aquells, e pelegant ab ells, axí per mar com per terra, posant ses persones e vides en risch e perill, axí de mort com de ésser captivats, ab la ajuda e favor de nostre Senyor Déu, e ab la vigor e força de son bras, los prenen y captiven. E noresemenys, lo lochtinent y capità general, doctors de la vostra real Audiència de València, lo batle general e altres oficials reals, no tenint respecte als dits treballs y perills que han sostengut en fer dites preses, los fan pledejar sobre aquelles, e succeheix que són més les despeses del plet que no la valor de les preses, lo que desanima molt a tots los poblats en dites marines, en tant que puix vehuen quant mal los reix, dexe de armar contra los turchs e moros e de resistir ad’aquells, lo que redunda en gran perjudí del dit regne, e dona molta confiança e atreviment als dits moros y turchs. Supliquen per ço los dits tres braços a Vostra Magestat sia sa mercé fer gràcia y mercé dels moros, turchs y alarbs de allende que seran presos per los habitants de dit regne, axí per mar com per terra, los quals hajen de ésser dels qui’ls pendran e captivaran. E que dites preses sien franques de quint e de altres qualsevol drets reals y despeses, per rahó o ocasió dels quals se pogués moure plet e qüestió contra aquells. Plau a Sa Magestat fins a les primeres Corts. Don Bernardus vicecancellarius”, (SALVADOR, *Cortes Valencianas...*, op. cit., p. 50, col. a i b).

als notaris que van intervenir en el negoci. Com hem vist, la participació d'aquests va ser vital. Amb les paraules oportunes havien convertit l'acció dels olivers en el que hem pogut reconstruir. Però potser eixes paraules no obeïen més que a una finalitat: aconseguir la possessió dels captius i no narrar el que realment havia succeït. Sabem que “peleant ab aquells” no és una mera descripció, sinó quasi un terme jurídic que contribueix a legitimar la reclamació. Les coses van poder ocórrer de mode molt distint. Potser el combat a penes va existir, i els musulmans, desorientats i desesperats després del desastre naval, van caure fàcilment en les mans dels olivers. Qui sap si es va entaular aquell combat, en el qual els cristians, com resava el fur, van posar “ses persones e vides en risch e perill axí de mort com de ésser captivats”.

Encara que els musulmans van ser lliurats al virrei el dia 19 de maig, els jóvens d'Oliva no van veure els seus diners fins al 7 de setembre. I encara van tenir sort, ja que la hisenda reial no era lleugera en els seus pagaments. El destí dels corsaris, Acén, Morato i Pichirino, va ser molt més negre. Convertits en esclaus del rei, van ser enviats *a remar en las galeras reales*.⁹⁷

Les armes del comte i les armes de la vila

Tant les hosts de cavalleria com les milícies o les partides de “caçadors de corsaris”, havien d'anar ben armades per a complir amb els seus fins; i les muralles i castells havien de comptar amb artilleria ben encavalcada. Encara que en el segle XVI estava molt estesa la possessió d'armament entre totes les classes socials, i, en particular, els nobles solien disposar d'un mínim equip de guerra (en particular els que gaudien d'avantatges com la quitació de cavalleria), les institucions reials, senyoriales i municipals s'afanyaven a mantenir tant bateries d'artilleria com arsenals ben proveïts, a fi d'equipar la població, en cas d'alarma, amb armament adequat (“d'ordenança”, ço és, piques, coseletes, arcabussos, etc.). Segons sembla, a Oliva hi havia dos arsenals, el comtal i el municipal. Els

97. AHN, Secc. Noblesa, Osuna, llig. 419, *op. cit.*, f 2r-v.

comtes d'Oliva es preocupaven personalment per les armes i artilleria que hi havia en la vila i el comtat: en 1543, el comte en Francesc, al comentar el que feia per tenir defensa Oliva, afirmà que s'havia ocupat en *reconocer las armas y en proveherme de más municiones*.⁹⁸

En la vila d'Oliva hi havia un arsenal amb armament portàtil destinat a la milícia. En 1609 hi havia ni més ni menys que dos-cents quaranta arcabussos a Oliva, tants com milicians.⁹⁹ No sabem si l'arsenal municipal estava a càrrec de l'artiller dels comtes, però sí que aquest supervisava armes de foc portàtils per ordre dels Centelles: en 1566 Joan Rafel, artiller dels comtes, va rebre l'ordre d'adquirir “certs flas-còs y flasquillos”,¹⁰⁰ és a dir, els saquets on els arcabussers guardaven la pólvora. Devia haver-hi un arsenal comtal, en el Palau o (quasi amb seguretat) en el castell, amb armes que els comtes devien distribuir entre la seua gent en cas de necessitat. I, a més, un arsenal municipal, potser desenrotllat amb els estímuls que la Corona donava a la formació de milícies, especialment des de finals del segle XVI.

D'acord amb l'informe elaborat per l'enginyer Antonnelli als anys seixanta del segle XVI, en el castell d'Oliva hi havia diverses peces d'artilleria. Aquests canons pertanyien als comtes, que els havien fet fondre i portaven gravades les armes dels Centelles. Els comtes tenien al seu servei permanent, com a membre de sa casa, un mestre artiller. En l'època d'En Pere servia el càrrec mestre Joan Rafel (ja esmentat), i rebia una quitació anual de trenta lliures.¹⁰¹ Nomenat personalment pels comtes,

98. AGS, Estat, Aragó, 287, 263.

99. BORONAT, *Los moriscos...*, *op. cit.*, t. II, p. 545.

100. ARV, Maestre Racional, 9.796, f 48r: se li van abonar per aquest concepte divuit lliures i setze sous, a més de per “altres adobs ha fet per a la artilleria de Oliva y en aquella”. L'artiller adjuntà “certificatòria del manobrer”.

101. ARV, Maestre Racional, 9.796, f 19v: pagament de “cinquanta-quatre liures, paguades a mestre Joan, lo artiller de Oliva, per conte de sa quitació ordinària de artiller de la casa del dit II-lustre comte, ço és, VII lliures VI sous ad'aquell degudes de les quals restà crehedor de la administració del dit don Joan Delpont, y trenta-set liures deu sous per sa quitació, del primer de octubre any MDLV fins per tot lo any MD seixanta-sis, a rahó de trenta liures lo any; y nou liures, tres sous, set diners, per bestreta del any MD seixanta-set”.

com tots els oficis de sa casa, la seua funció consistia a mantenir en bon estat les peces, així com, en cas necessari, a manejar-les. Segons un document de mitjan del segle XVIII, els comtes *nombaban artilleros* per al *manejo y custodia* de les peces que tenien.¹⁰² En total, com veurem, es tractava de cinc peces de bronze, més diversos canons pedrers, que havien d'haver-se instal·lat en el castell de Santa Anna en l'època del senyor Francesc. Aquesta era la bateria dels comtes.

L'estabilitat del càrrec d'artiller havia arribat a ser tal, que a la mort d'En Pere, Rafel va seguir ocupant el seu lloc. En 1572, el metge mallorquí, resident a Oliva, Joan Prigà el va qualificar, junt a l'obrer de vila Miquel Carbó, de "criats" del difunt comte En Pere, però afirmà que "huy en dia –mort ja el comte– veu ell, dit testimoni, que guanyen salari de la dita casa, per ço que el dit mestre Joan servix de artiller, i l'altre de les obres necessàries de la casa".¹⁰³ La lleialtat de l'artiller va ser zelosament defesa pels seus veïns, com l'apotecari Alonso Martínez, d'Oliva, que afirmà llavors que "és recordant que vivint el conte y contesa dona Ypòlita, los serví de artiller molt temps com a home leal y persona de bondat".¹⁰⁴

La voluntat de tenir de forma estable un artiller al servei de la casa, com un membre d'aquesta, revela el valor donat a la possessió de l'arsenal i de la bateria, incorporats al comtat com a elements permanents. Els Centelles van adquirir artilleria, igual que van alçar les muralles de la vila i la fortalesa de Santa Anna, com a mitjà d'adaptar el seu poder militar als nous temps. La possibilitat d'equipar els seus hòmens amb armes de foc portàtils, i la de defendre els seus estats amb el foc de canons va ser aprofitada pels comtes. El fet ens suggereix que, per molt que haguera canviat l'art de la guerra, l'aristocràcia valenciana seguia aspirant a mantenir tot el seu poder en l'interior del senyoriu, i a defensar-se amb vigor de les amenaces exteriors.

Com un símbol del poder dels antics comtes d'Oliva, a finals del segle XVII encara hi romanien al castell de Santa Anna els cinc canons de

102. AHN, Secc. Noblesa, Osuna, llig. 942, 2, 1.

103. ARV, Reial Audiència, Processos, 3a Part, Apèndix, 8.802, f 140r.

104. *Ibidem*, f 30v, veg. testimonis similars en ff 13v, 95r i 113r, per exemple.

bronze amb les armes dels Centelles i els diversos canons pedrers. I de tant en tant s'utilitzaven, no sols amb ocasió de fets d'armes: en 1680, arran d'una visita del virrei a Oliva, el Consell de la vila va decidir fer "una demostració"; a més de la recepció que es devia fer al virrei i dels dolços amb què se li havia d'obsequiar, es va pensar que l'ocasió era la idònia perquè "es disparen les peses de Sentana".¹⁰⁵ Pocs anys després, no obstant això, va començar una penosa dispersió d'eixa artilleria olivera. A mitjan segle XVIII, la duquessa de Gandia va voler saber què havia ocorregut amb els canons, potser desitjant recuperar béns dels seus estats perduts en els anys de la Guerra de Successió. Així que va enviar un dels seus empleats, Alejandro Avárquez, a fi que realitzara les perquisicions oportunes. Però els resultats no van ser massa encoratjadors.

Per a començar, a finals del segle XVII, el comte-duc Don Pascual havia ordenat traure *un cañón del castillo, que era el más pequeño de los cinco, y que le conducieron camino de Ontiniente*. Josep Honrubio, un dels últims artillers d'Oliva, anys després va declarar que *oyó decir que Su Excelencia lo había dado al colegio de la Compañía de Jesús que se fundaba en Ontiniente, para hacer una campana*.¹⁰⁶ El duc havia canviat tirs per repicaments, amb la qual cosa quan, poc després, al començament de la Guerra de Successió, més falta feien, ja en el castell *sólo quedaban quatro cañones de bronce*.¹⁰⁷ Quasi amb seguretat eren els canons fabricats pels comtes en el segle XVI.

Quan el cap austracista Basset va desembarcar a Dénia, el duc va enviar alguna gent al castell de Santa Anna, però no va poder impedir la seua caiguda. Ocupat el regne, i Oliva i el seu castell, pels partidaris de l'arxiduc Carles, els canons van seguir en el seu lloc, però després de la derrota d'Almansa, quan els borbònics van ocupar la fortalesa, el cavaller D'Asfeld, un dels caps militars de Felip V, va ordenar que els

105. F. PONS MONCHO, *Trapig, op. cit.*, p. 81. Sobre el tipus de peces, vegeu la documentació citada en les notes següents.

106. Segons va informar l'agent dels ducs de Gandia, el 23 de març de 1743 (AHN, Secc. Noblesa, Osuna, llig. 942-6).

107. *Ibidem*.

canons s'enviaren a Dénia, on probablement es concentrava l'artilleria capturada en el regne als austriacistes, ja que també allí es van enviar els canons de Gandia. A Dénia l'artilleria es va embarcar cap a altres places de la Monarquia, concretament cap a Barcelona i Orà. I és quasi segur que cap a algun d'aquests dos ports van anar els canons d'Oliva, ja que a Dénia, després dels embarcaments, no en va quedar més que una colobrina.¹⁰⁸

Quant als canons pedrers, es deia a Oliva que van seguir en el castell, però el perquisidor dels ducs no va poder donar amb ells, ni va obtenir *noticia de quién los sacó* de la fortalesa. El mateix va ocórrer amb altres armes que allí hi havia. Però van quedar-hi les bales de canó que hi havia en la fortalesa amuntegades per a servei de les peces. Abans que les claus s'entregaren al nou custodi, el castell va estar obert durant un temps i, com hui, allí apujaven a jugar els xiquets olivers. Ells van disposar de les bales: *afirman* –va escriure Avárquez en el seu informe– *que los muchachos que entravan a jugar allí, las arrojavan en una sima mui profunda que hay en el castillo*.¹⁰⁹ I allí deuen seguir.

El preu de la defensa

Durant el govern del comtat per Enric de Palafoix (entre octubre de 1565 i març de 1567), les despeses motivades per causes militars a penes devien atényer unes cinc-cents noranta-cinc lliures en els comptes del comte. Atés que en aquest període es van gastar un poc més de quaranta mil lliures, els afers estrictament militars suposen com a molt un 1,5%. La despesa és, doncs, mínima. La major part de les rendes se n'anava, d'una banda, en els pagaments als oficials de la casa i del comtat, i, per una altra, en els pagaments als censalistes. En realitat, no podem deixar cap dels dos conceptes al marge de la defensa d'Oliva: els pagaments distribuïts entre els *ordinarios* i criats de la casa comtal segellaven la millor base del poder aristocràtic: l'adhesió personal.

108. *Ibidem*, veg. també, del mateix llig., el doc. 5.

109. *Ibidem*, doc. 6.

Una adhesió que no era estrictament econòmica, ni de bon tros una conseqüència del pagament. Més aviat al revés. Els pagaments a algtzirs, secretaris, gentilhomes, domèstics etc., permetien mantenir el nodrit seguici del comte, que, en cas necessari, formava el nucli de la host. Oficials com l'artiller, els alcaids, o els genets amb quitació, també figuren en els comptes al costat dels altres *ordinarios*. Tots ells constituïen el conjunt de la casa comtal. El manteniment d'una gran casa era un dels símbols socials més ostensibles, i la millor garantia d'un suport humà sense fissures. Alguna cosa semblant pot dir-se dels pagaments pel deute en censals, l'altra gran partida dels comptes. Sens dubte, alguns dels deutes, les rendes dels quals encara pesaven sobre els comtes a mitjan segle XVI, eren antics. Les hi hauria dels primers anys del comte En Serafí, allà pel segle XV, i dels anys de les Germanies. Però en el període posterior també va haver-hi dues noves i greus ocasions d'endeutament. Primer, la construcció de la muralla. I després les obres en el castell.

Com sabem, la hisenda comtal va arribar a 1529 molt malparada pels estralls de les Germanies i els immediats compromisos derivats de les revoltes musulmanes i les fugues de moriscos. En aquestes condicions, la nova obligació de la muralla degué resultar molt onerosa. La suma total, entre el cost de les obres del recinte i les indemnitzacions als que van perdre les seues cases va haver de ser considerable. A títol de comparació, les obres de fortificació portades a terme a la Vila Joiosa i Cullera, encara que d'un període un poc posterior, van costar dèset mil i onze mil ducats, respectivament.¹¹⁰ Les d'Oliva no degueren baixar de les deu mil lliures. I la despesa va ser assumida íntegrament per la hisenda del comte.¹¹¹ Així, si fa no fa, es devia endur un quart de les rendes anuals del comte; com que es tractava d'unes rendes constantment compromeses, no era possible bestraure una suma tan notable:

110. D'acord amb VICIANA, *Crónica de la inclita y coronada ciudad de Valencia*, op. cit., vol. III, p. 369, col. b i 371, col. a.

111. Així es desprén del fet que ja coneixem en què el comte es feia càrrec de les indemnitzacions als que van perdre les seues cases.

que no es poguera fer front a totes les indemnitzacions per expropiació d'immobles ja indica el crebant que les obres van suposar per a la hisenda comtal. L'endeutament era inevitable. L'emissió de deute que llavors va realitzar el comte encara degué resultar atractiva, atesos els beneficis que procurava la producció del sucre.¹¹² En Serafí no devia poder pagar al mateix temps tota la despesa de la muralla, però sí anualment els interessos del deute total.

No és, per consegüent, rar que cap a 1531 el comte desitjara comptar amb major liquiditat. Almenys amb tal fi va formular una viva reclamació a la Corona pels tres-cents ducats que havia prestat quan la guerra d'Espadà, *de los quales* –remarcava– *fasta hoy no ha sido pagado*. En Serafí sabia que el rei havia disposat que els deutes es pagaren a càrrec de les composicions i confiscacions imposades als agermanats. Així va reclamar que se li pagara a ell amb la mateixa moneda. La reclamació va arribar cap a finals d'any al Govern reial a Espanya, presidit llavors per l'emperadriu Isabel. Es va examinar acuradament en el Consell d'Aragó, i el 2 de gener de 1532, des de Medina del Camp, la reina va enviar la seua resposta al regne. Va ordenar el tresorer real que

siendo así que el dicho conde de Oliva prestó a la regia Corte los dichos trezientos ducados, para el effecto sobre dicho, y que vos tengáys mandamiento de Su Magestad para pagar las deudas desta qualidad, y que no hayáys pagado ni consignado fasta agora al dicho conde, como dicho es, paguéys y consignéys al dicho conde de Oliva, o a su legítimo procurador, los dichos trezientos ducados de oro de y en las pecunyas de las composiciones y confiscaciones de las dichas Germanías, conforme al orden que sobrello diz que tenéys del emperador y rey mi senyor.¹¹³

112. Vegeu PONS MONCHO, *Trapig, op. cit.*, sobre els esmentats beneficis.

113. R. PINILLA, *El virreinato conjunto...*, *op. cit.*, t. II, Apèndix Documental, doc. 47, p. 182 el document (que hem revisat) es troba a ARV, Real Cancilleria, Diversorum Valentiae, 327, ff. 129v-130r.

Els termes de la provisió reial, aparentment favorables al comte, tenien la virtut de no concedir res de nou. En el fons ho remetia tot a l'ordre del rei, i al fet que Miquel Sanchis Dalmau, el tresorer valencià, realitzara les comprovacions pertinents. La qual cosa no era complicada, ja que a Dalmau li constava perfectament el préstec fet pel senyor Serafí només sis anys enrere. Però les disposicions règies probablement devien incloure alguna garantia addicional per a satisfer els deutes. És possible que el comte no cobrara per aquest mitjà.

El cas és que en les Corts de 1533, els braços van incloure en l'oferta de servei al rei diversos capítols destinats a la satisfacció dels deutes de guerra encara pendents. Els fons havien de venir del mateix servei votat en les Corts, concretament del terç que habitualment es reservava per a compensar als que es consideraren agreujats per la política reial. Es va consignar sobre aquest fons, en primer lloc, tot el que ja constara assignat a la Tresoreria general. A continuació, allò que encara estiguera pendent de Corts antigues, i, a més, allò que s'havia prestat per una sèrie de particulars (expressament enumerats) tant en la guerra de les Germanies com en la d'Espadà. A més dels tres-cents ducats prestats per a la guerra de 1526, el comte encara era creditor de cinc-cents trenta-cinc lliures dels anys de la Germania. Tot i que entre els mencionats explícitament al text de les Corts no es troba el comte d'Oliva (i sí, per exemple, el duc de Gandia), al final s'hi va incloure una clàusula genèrica, segons la qual calia satisfer "tot lo que-s deu per préstechs fets en lo temps de la Germania, que consta per liquidació i certificatòria del mestre racional; i que sia lo mateix per lo que-s prestà a obs de la guerra d'Espadan". Per no deixar res a l'atzar, En Serafí obtingué una provisió de l'emperador favorable als seus interessos. Poc abans de la cloenda de les Corts, el rei En Carles va signar una ordre adreçada al virrei de València, duc de Calàbria, per tal d'agilitzar el pagament dels deutes pendents al comte (un total de huit-cents cinquanta-una lliura).¹¹⁴

114. GARCÍA CÁRCCEL, *Cortes del reinado de Carlos I, op. cit.*, p.62, col. a i 63 col. a i b (cita en 63, col. b). Vegeu document número 7 de l'apèndix documental.

Després de les Corts, ja en 1534, el comte, desitjós d'obtenir per fi els seus diners, va enviar el notari Mateu Ros, un dels seus agents a València, a l'oficina del mestre racional perquè obtinguera un certificat dels préstecs de guerra, a fi que així se li facilitara la liquidació. Però l'oficial, Joan Escrivà de Romaní, s'hi va negar, al·legant que, com que a València encara no hi havia còpia autèntica dels capítols de l'oferta, no podia fer res que pertocara al pagament dels deutes allí consignats. Quan va sentir les explicacions de Ros, En Serafí degué muntar en còlera: un simple assumpte de paperam li impedia recuperar el que havia avançat al rei. Així que va decidir actuar per via judicial. Al costat d'altres perjudicats pel zel del mestre racional (concretament el síndic d'Oriola i el ciutadà de València Pere Miquel), el comte va formular una demanda davant de la Reial Audiència. El 4 de juliol de 1534, Ros i els altres es van presentar en la casa del regent de la Cancelleria, Francesc Ubach, en el carrer de Cavallers, molt prop de la residència comtal. Es van queixar del comportament del mestre racional. No entenien per què diferia tant l'assumpte quan a València era conegut el tenor de l'oferta, i ja alguns disposaven de còpies fidedignes. De fet, ells en tenien una, a la qual van donar lectura davant d'Ubach. Si es feia cas a Escrivà de Romaní, calia esperar que el protonotari de la Corona d'Aragó remetera còpia oficial, cosa que probablement no devia fer en prou temps.¹¹⁵ En Serafí veia passar els mesos, i els seus diners no arribaven.

I aleshores van venir grans desemborsaments per a la casa. Entre ells no seria escàs allò que hagué de dedicar-se a constituir el dot de la filla d'En Francesc, casada amb En Carles de Borja. I, cap als anys quaranta, el que costaren les obres del castell de Santa Anna. Potser les reduïdes dimensions i el seu enginyós sistema, amb només dues torrasses, obeïsquen a mantenir el preu de les obres dins d'uns límits raonables. Però així i tot, la fortalesa, amb la seua costosa obra de carreus, també degué ocasionar una despesa notable. I el mateix, la foneria d'artilleria de bronze destinada a les seues torrasses. Cal afegir-hi les despeses que

115. Tal vegada mentre no cobrara els seus honoraris de les Corts que, precisament, havien d'eixir del servei (ARV, Reial Audiència, 2a Part, lletra P, Apèndix, 30).

va ocasionar la fortificació d'altres baronies dels comtes, com Murla, o la construcció de les muralles de Mascarell, en el senyoriu de Nules, o de la mateixa vila de Nules.¹¹⁶

Aquestes despeses militars i defensives, al costat de les habituals en les famílies nobiliàries de l'època, van acabar conduint a la greu situació que va trobar el comte en Pere al prendre possessió del comtat: segons declarà el secretari del comte, Bertomeu Martí de Veçes, el 23 de juliol de 1560, “lo dit Il·lustre comte havia pres novament la possessió del dit condat de Oliva, e havia trobat la casa molt alcansada y endeutada”,¹¹⁷ la qual cosa conduí a l'administració dels estats olivers per part de la Corona. És difícil apreciar el pes estricte de les qüestions militars en la crisi financera del comtat, però els propis titulars del comtat ho veien amb tota claredat. El pare d'En Pere, el comte En Francesc, ja en 1543 atribuïa una responsabilitat essencial en l'endeutament familiar als desemborsaments fets en la defensa, *por donde no solamente queda mi casa muy empeñada y cargada mas casi del todo destroyda*¹¹⁸. I exactament de la mateixa opinió seria la seua viuda, la comtessa Maria, que estimava que l'elevat cost de les obres de fortificació havia llastat les finances del comtat. Així li ho va fer saber al príncep Felip en 1552, al confessar-li que la casa comtal estava *muy gastada por las fortalezas y otros servicios que se an hecho a Su Magestad y a Vuestra Alteza en la buena guarda y conservación deste Reyno*.¹¹⁹ A més, ja hem vist que les despeses militars penetren en tots els intersticis de la vida comtal, en general de la vida de la gran noblesa valenciana del segle XVI, sent una partida indissoluble

116. Per a les muralles de Mascarell i la fortalesa de Murla, veg. L. ARCINIEGA GARCÍA, “Defensas a la antigua y a la moderna en el reino de Valencia durante el siglo XVI”, *op. cit.*, p. 75-82, i Mercedes GÓMEZ FERRER, “Las murallas de Mascarell”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 78-1 (2002), p. 213-234.

117. Veçes es feia ressò de les raons donades pel mateix En Pere per tal d'esquivar els seus deutes. (ARV, Governació, 4.272, f 11r).

118. I, si de cas recordant la seua dolorosa experiència de 1532, afegia, *y mi persona tan dañada como quien quiera sabe*: AGS, Estat, Aragó, 287, f 263.

119. La comtessa al príncep, Oliva, 10 de maig de 1552, AGS, Estat, Aragó, 309, f 284, veg. Apèndix Documental, document 9.

del complex cúmul de despeses en personal. I, d'altra banda, només en fortificacions, en menys de quinze anys, els comtes van gastar molt probablement més de vint mil ducats, quantitat gens menyspreable. No obstant això, en el fons potser el més interessant siga constatar que les despeses militars i defensives (ordinaris, inherents a altres despeses, extraordinaris, o de la naturalesa que foren) eren pròpies de les hisendes aristocràtiques, la qual cosa reflecteix l'autoritat militar exercida pels nobles dins dels seus senyoriis.

* * *

Malgrat totes les dificultats de la defensa, fins i tot en els moments més complicats, els comtes d'Oliva van confiar (o això afirmaven) en les forces del comtat per a la seua defensa. I en les del regne. Partien de dos principis essencials estretament relacionats amb la fidelitat feudal. En primer lloc, a ells competia la defensa del seu propi senyoriu, per a la qual comptaven amb els mitjans necessaris (fortificació i armament moderns, entre ells). En segon lloc, estaven disposats a col·laborar en la defensa dels territoris veïns, sempre que ells participaren en la direcció d'eixa col·laboració. No és només la seua opinió, ja que hem vist que el senyor Joan Vallterra havia exposat unes idees semblants. Possiblement eren principis compartits per la noblesa valenciana del segle XVI: la defensa del regne havia de fer-se amb recursos i mitjans valencians, controlada políticament per la classe dirigent valenciana. El comte En Francesc de Centelles ho va exposar amb claredat en 1543. Afirmava que, per la seua banda, ell feia el necessari per a tenir la seua vila i comtat d'Oliva a bon recapte. I això, com hem vist, incloïa ocupar-se personalment de la fortificació, així com de l'estat de la gent i de les armes; considerava que podia estimular-se la participació dels mateixos valencians per a evitar el problema dels desembarcaments moriscos: com va fer aquella partida d'olivers en els anys seixanta. L'experiència li havia mostrat el valor de la infanteria valenciana, i les conseqüències de no comptar-hi. De fet, no pensava cridar a forces foranes per a la defensa de València, estimant que en el regne *hay muchos caballeros y gente de*

infantería bellicosísima. Per a donar fe d'això, afirmava estar disposat a cooperar en la defensa de la resta del regne. En Francesc prometia que *no dexaré de valer en todo lo que mis fuerças pudieren indistinctamente a estos regnícolas* ja que, com deia, *jamás me acuerdo haver peleado con turcos ni con moros en ninguna jornada por interesse mio propio ni de mis vassallos, sino por deffender lo ageno*.¹²⁰ Tan convençut estava del seu protagonisme, i el dels seus estats, en la defensa del regne, que, com vam veure, va fer gravar aquestes idees en pedra.

Sota la Casa dels Borja

La mort de l'infeliç Pere de Centelles en 1569 va deixar al comtat sense hereu masculí directe.¹²¹ Na Magdalena de Centelles, germana d'En Pere, s'havia casat amb l'hereu del ducat de Gandia, En Carles de Borja. Ara, la parella, després de la renúncia d'En Francesc de Borja, el duc sant, als seus estats, ja governaven el ducat de Gandia, i a la mort d'En Pere es van afanyar a adoptar el títol de comtes d'Oliva. Els senyorijs dels Centelles es van incorporar així a la casa dels Borja,¹²² amb la formació, en conseqüència, d'un compacte estat nobiliari en la comarca de la Safor. No obstant això, el comtat d'Oliva va seguir administrant-se com un senyoriu separat, amb el seu propi batle i governador, sense més dependència de Gandia que com a residència del comte (ara també duc). I més quan es va suscitar un enrevessat plet entre els Borja de Gandia i una altra branca dels Centelles, que reclamava l'herència olivera. Per eixa raó, el comtat, com havia ocorregut en temps d'En Pere, va seguir administrat per un oficial reial. En l'elecció del governador del comtat, la Corona mantenia un interès especial. I una influència decisiva. Era lògic, ja que el càrrec implicava prou protagonisme en la vida del regne de València i fins i tot més enllà, en els senyorijs de Sardenya. Felip II va preferir mantenir tots els estats d'Oliva, valencians i sards,

120. AGS, Estat, Aragó, 287, f 263.

121. F. MESTRE I PONS, "Apunts biogràfics dels Centelles", *op. cit.*, p. 68-70.

122. *Iniciación a la historia de Oliva*, p. 191.

sota l'administració d'un sol governador, l'elecció del qual es reservava a partir d'una llista enviada pel virrei. Així li ho explicà al comte de Benavente, virrei de València, en 1570:

Para el cargo de los estados de Oliva, nos embiaréys luego, y con toda brevedad, la memoria de personas suficientes, y, siguiendo lo que dezís, no reparando en tratar de otras que de los naturales desse reyno, ny en que se deva de embiar governador de por sí para lo de Cerdeña, porque no conviene dividirle de lo de esse reyno, sino que todo esté debaxo de una mesma persona, como hasta aquí.

Comptar al capdavant d'aquells senyoriis amb una persona de la confiança de la Corona era convenient, per exemple, per a estimular obres que interessaren al conjunt del regne, com era el cas de les infraestructures defensives, com ara la torre de Moncofa que, enclavada en la baronia de Nules, havia de vigilar aquell districte. La torre formava part de la xarxa de vigilància costera del regne de València, però va ser executada i mantinguda com a obra de senyoriu, amb la qual cosa les despeses, almenys en part, van córrer a càrrec de la hisenda dels estats d'Oliva.¹²³

La substitució de la casa dels Centelles per la dels Borja no tenia per què portar cap alteració essencial de les relacions entre el senyor d'Oliva i els seus vassalls. I, de fet, els nous titulars del comtat van seguir mantenint una política militar activa de cara a les amenaces sofrides pel comtat, des de dins o des de fora del regne. En tot cas, l'absència dels nous comtes de la vila d'Oliva, va poder ocasionar un cert distanciament entre procediments i objectius de l'administració senyorial i de les autoritats de la vila. Aquesta, com ja havia fet, especialment en l'època d'En Pere, va començar a actuar pel seu compte. El senyor, en ocasions,

123. I així es carreguen en els comptes, en ARV, Maestre Racional, 9.797, el que es va gastar en la torre de 1570 a 1572 (ff 33r, 46v, 58r, 60r, etc). Sobre les torres de l'àrea, vegeu el treball de V. FORCADA MARTÍ, "Torres de vigía y defensa de la costa del distrito de Nules. Los nombres de "Beniesma", "Moncófar" y "Santa Isabel de Carrillo"', en *BSCC*, 70 (1994); la carta de Felip II al comte de Benavente es troba a AHN, Secc. Nobleza, Osuna, llig. 419, 108, Córdoba, 10 de març de 1570.

abonava aquestes activitats, però en altres ocasions les seues disposicions militars podien contrariar els jurats d'Oliva.

El fenomen supera l'estrictament oliver. Des que la defensa de la costa havia anat impulsant una defensa coordinada de tot el regne, els senyorijs s'havien integrat gradualment en els plans d'administració militar del territori traçats des de la capital valenciana, i fins i tot des de la capital de la Monarquia. Les companyies de la custòdia de la costa –aparegudes cap al 1525 i regulars i ordinàries almenys des de mitjans de segle –, que depenien de les institucions del regne radicades en la ciutat de València, actuaven per tota la costa valenciana, fóra senyoriu o reialenc. No obstant això, amb els seus efectius no hi havia prou per al cas d'un atac important o d'un període d'alerta perllongat. La Corona, com sempre, preferia per a eixos casos comptar amb tropes de confiança. Per això el 1580 Felip II ordenà l'enviament i la distribució pel regne de dotze companyies d'infanteria regular (els famosos terços). La mesura no fou ben acollida en València i les autoritats estamentals s'hi oposaren. Amb raó, ja que les tensions amb la població local foren constants.¹²⁴ Oliva no es va lliurar ni dels allotjaments ni dels problemes amb els soldats, tant els de les companyies regulars com els de la guàrdia de costa. El 1582 alguns escuders de la companyia del capità Guillem March protagonitzaren un episodi de resistència a l'autoritat reial, quan es negaren a obeir les instruccions dels algutzirs del governador de Xàtiva. El virrei hagué d'ocupar-se de l'assumpte i ordenar algunes diligències per a aclarir els fets.¹²⁵ Finalment, davant de la suma de problemes

124. REQUENA AMORAGA, *La defensa de las costas*, p. 104-106; J.A. HERRERO MORELL, "Política pacificadora y fortalecimiento regio en el reino de Valencia (1581-1585)", en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 20 (1994), p. 321.

125. Així consta als comptes presentats pel governador a la Tresoreria general: "Item a Vicent Aguilera per lo alguazir del dit governador, Vicent Royo, notari, scrivà del dit governador, a cascú de aquells, setanta-set sous, Francés Puig, Joan Ernandes, Domingo Sanahuja y Francés Franco, trenta-cinch sous, a cascú de aquells per déset dietes que han vaccat en anar ab lo dit governador a la vila de Oliva, a rebre informatió de testimonis en virtut de una commissió del dit lochtinent y capità general sobre la resistència feta per Blay Briones, Jaume Morales y altres escuders de la companyia del capità Guillem March,

ocasionats per tot el regne, Felip II, a les Corts de 1585, accedí als desitjos dels estaments i ordenà que les tropes abandonaren el regne.¹²⁶

Quedava sense resoldre el problema de la falta de tropes suficients per a la defensa del litoral. Més encara, la Corona desitjava establir mitjans polítics i militars que renovaren la fidelitat dels seus vassalls i que proporcionaren un enquadrament defensiu de la població més adequat que les hosts tradicionals. D'aquesta manera, coincidint amb plans globals aplicats als territoris de la Monarquia, a finals del segle XVI va ser organitzada la Milícia Efectiva del regne de València.

En efecte, com a reacció als problemes defensius de finals del segle XVI, especialment arran de la formació de la coalició de Greenwich entre els enemics de Felip II (França, Anglaterra i Holanda), i de l'atac contra Cadis, el Govern de la Monarquia va decidir impulsar la formació de cossos de milícies. S'havien d'articular sobre circumscripcions municipals, com les milícies tradicionals, i també el seu equipament devia ser, almenys en part, sufragat pels municipis. Però estaven destinades a integrar-se en regiments (terços) organitzats per l'administració reial. Els seus components no devien ser professionals sinó veïns del lloc corresponent, encara que havien d'estar subjectes a un ensinistrament particular i a una disciplina militar, que els diferenciava dels típics membres de la host local. A canvi se'ls atorgaven certs privilegis.¹²⁷

El regne de València va ser una de les províncies on més eficaçment es va aplicar el projecte, impulsat pel virrei, marquès de Dénia (el futur duc de Lerma, favorit de Felip III). Oliva, a pesar de la seua condició de senyoriu, quedava englobada en aquest pla. Com els altres municipis

a Baltazar Sans e Joan Ynyigo, alguazirs reals del dit lochtinent en la dita vila de Oliva. Item a Miquel Patrá (sic), porter del dit governador, catorze sous per tres dietes que ha vaccat en anar a la present ciutat de València, a portar al dit lochtinent y capità general les dessús dites informacions" (ARV, Maestre Racional, Tresoreria General, 8.894, ff 106v-107r).

126. REQUENA AMORAGA, *La defensa de las costas*, p. 105-106.

127. Vegeu els treballs inclosos a la primera part del llibre coordinat per RUIZ IBÁÑEZ, *Las Milicias del Rey de España*, i, particularment, la introducció, a càrrec del mateix Ruiz Ibáñez, especialment p. 27-30.

del regne, en 1600 va haver de fer-se càrrec d'adquirir armes per a la seua quota de milicians. Només va comprar deu arcabussos: la vila havia de tenir un bon arsenal, atesa la seua proximitat al mar. El nombre de soldats que havia d'aportar era molt superior: entorn del mig centenar, els quals havien d'integrar-se en un terç amb els contingents de diverses comarques (així quaranta-huit eren els olivers que s'integraven en el terç d'Alzira després de la reorganització de la Milícia en 1643).¹²⁸

Aquesta milícia era una nova estructura que se superposava a les defenses de la vila, com la milícia, o la xicoteta guarnició del castell, i també a les altres institucions militars del regne, com la guàrdia de costa, però sense reemplaçar-les. I entre tots aquests tipus d'institucions, velles i noves, les relacions no sempre van ser bones.

Però, malgrat el pas a una altra casa nobiliària, de l'estreta dependència de la Corona, durant el període d'administració règia, i la lògica submissió a interessos més generals, la vila i el comtat d'Oliva van mantenir els seus recursos armats al servei de les seues particulars aspiracions. O, almenys, van conservar el dret a utilitzar-los. Així es va posar de manifest en 1575. Una eterna disputa sobre la presa del riu Vilallonga, amb Palma i Ador, senyoriu del comte d'Aitona, va estar llavors prop de desembocar en una batalla campal. Des del segle xv, almenys, venien repetint-se les lluites entre ambdues comunitats per l'ús de l'aigua del

128. Per als orígens de la Milícia Efectiva, i per a la seua reforma de 1643, veg., respectivament, P. PÉREZ GARCÍA, "Orígenes de la Milicia Efectiva valenciana: las vicisitudes del proyecto del marqués de Denia para la creación, pertrecho y movilización de los tercios del reino de Valencia", en *Actes del I Congrés d'Administració Valenciana. De la Història a la Modernitat*, València, 1992; ÍDEM, "La Milicia Efectiva del reino de Valencia", en *Fueros y milicia en la Corona de Aragón, ss. xiv a xviii*, València, 2004, i M. VILA LÓPEZ, *La reorganización de la Milicia Efectiva del reino de Valencia en 1643*, València, 1983. Sobre l'impacte de l'atac contra Cadis i els projectes peninsulars d'organització de milícies, I. A. A. THOMPSON, *Guerra y decadencia. Gobierno y administración en la España de los Austrias, 1560-1620*, Barcelona, 1981, p. 158-161, i B. J. GARCIA GARCIA, "Orden, seguridad y defensa de la Monarquía: modelos para la organización de una milicia general (1596-1625)", en *La organización militar en los siglos xv y xvi*, Actas de las II Jornadas Nacionales de Historia Militar, Málaga, 1993.

riu, que beneficiava clarament a Oliva i a Gandia. Un avantatge que els d'Oliva sempre havien estat disposats a defensar aferrissadament.¹²⁹ Aquell 1575, els de Palma van denunciar davant de la Governació de València, l'execució d'obres noves fetes pels d'Oliva i Gandia en l'assut, entenent que aquestes obres encara els llevaven més aigua. Prompte es va témer que el conflicte s'agreujara, atés que els senyors de les parts implicades, o siga el comte d'Aytona i el comte-duc d'Oliva i Gandia, eren “en lo present regne persones poderoses”: a instància de Palma, la causa va ser portada davant de la Reial Audiència, el tribunal superior del regne. Era una primera amenaça de violència implícita, al reconèixer el caire que un enfrontament entre eixes cases podia prendre. Però els de Palma i Ador van portar més enllà les seues amenaces, passant al fet d'armes, fet que va motivar una reacció irada a Gandia i Oliva.

En efecte, tal com va relatar el procurador d'ambdues viles, “los de Palma han fet hun gran ajust de arcabucers y gent armada y s'en són anats al dit asut, ab del·liberació de rompre·l y derrocar la obra”. No obstant això, el sequier i els guàrdies de la presa els van descobrir i van evitar que portaren a terme la destrucció projectada. Llavors els d'Oliva i Gandia van comprendre que l'enfrontament armat era més que possible. Però, com a mitjà de pressió, i també per a cobrir-se les esquenes, no van abandonar la via judicial, sinó que li van donar un to amenaçador. Es van afanyar a denunciar el propòsit de Palma davant de la Reial Audiència donant a entendre que no renunciaven a la força. Tal com ho va exposar el seu procurador, s'havia arribat a un punt en què podien ocórrer dues coses:

que los de Palma, de nit y a hora cauta y en temps y hora que no sien vists, deroquen y arruynen lo dit açut, o que, entés per los de Gandia y Oliva, per la obligació que tenen de defensar son dret y possessió, anant a deffensar dit açut, no's segueixca algun gran dany i scàndel.

129. Vegeu el llibre de J. CASTILLO, *Els conflictes de l'aigua a la Safor*, València, 1998.

Les viles d'Oliva i Gandia no ocultaven que comptaven amb la força per a imposar els seus interessos i drets, i que estaven disposades a utilitzar-la. És més, a l'insinuar-ne l'ús davant de l'Audiència, com a defensa d'un dret, l'estimaven legítim del tot. I com un hàbil recurs per a inclinar al tribunal a una resolució favorable, ja que, seguia l'argumentació del procurador “prevenir les coses sia més saludable y útil que remediari-les i cauterisar-les après de fetes”.¹³⁰

Una altra causa penjava aleshores entre el comtat d'Oliva i el marquesat de Dénia. L'havien motivat els límits entre els dos estats, presumptament traçats pel riu Molinell.¹³¹ Als olivers els interessava canalitzar el riu de forma que li entrara aigua del mar i, així, bona quantitat de peixos: el riu devia ser un bon viver de pesca. Però en el marquesat no veien amb bons ulls aquestes maniobres, ja que creien que, alterant el curs del riu, els d'Oliva modificaven al seu favor els límits entre els dos senyorius. Els olivers se sentien en el seu dret, perquè estimaven que el riu corria dins del terme del comtat d'Oliva. Afalagaven el comte d'Oliva, dient que aquell, “com ha senyor de aquell [del riu] lo pot mudar per hon li pareixerà tantes y quantes vegades li serà ben vist, per a que entre més peix en lo dit riu”. Abonat pel seu senyor, el comtat d'Oliva estava disposat a lluitar pels seus drets. I els de Dénia també.

Els olivers van alçar una estacada per a reconduir el llit, i els de Dénia no es van quedar de braços creuats. A primers de 1598, van acudir a destruir les obres, i, encara que els olivers s'afanyaven a reedificar-les, els de Dénia tornaven a destruir-les. De manera que en qüestió de pocs

130. Les escriptures del procés en ARV, Reial Audiència, Primera Part, Lletre S, 394. No tenim la resolució final de la causa.

131. Un episodi d'aquest plet va ser en 1579, quan l'administració del comtat havia posat una ferma de dret contra el marquès, però aquest la va contestar. L'administrador del comtat, encara sota segrest regi, va demanar que se n'encarreguera de la causa un doctor de l'Audiència (27 de juliol de 1579, AHN, Secc. Noblesa, Osuna, llig. 598, 2-35). S'assenyala en l'escriptura que la causa durava ja molt de temps, i encara estava per decidir.

dies els d'Oliva es van veure obligats a alçar tres vegades l'estacada.¹³² Oliva va recórrer a l'Audiència perquè resolguera d'una vegada el litigi entre els dos estats i marcara amb claredat els límits, però a Dénia no temien els jutges reials: es vantaven que tornarien a destruir-la. Un tal Costa deia obertament “que ell havia derrocat la dita estacada, y que havia de derrocar[-la] la nit següent”. Així els olivers van demanar ajuda al seu senyor, que no va vacil·lar i “enbià cinquanta arcabuzers perquè guardasen dita parada y estacada perquè no la derrocasen”, fins que arribara el comissari de l'Audiència a examinar el terreny. De fet, allí van muntar la guàrdia els arcabussers del duc de Gandia fins que un algtzir real els va ordenar retirar-se, poc abans de l'arribada del jutge de l'Audiència.¹³³

Malgrat aquesta col·laboració ocasional del comte-duc amb els interessos d'Oliva, el repartiment de funcions i de responsabilitats defensives entre les diferents instàncies del comtat no estava clar. Per exemple,

132. “Des de quatre de janer ençà, tres vegades, les dos primeres de les quals és estada desfeta dita estacada y parada per lo procurador general y altres de Dénia, l'altra vegada, y l'altra per Alonso Negro, balle del Verger, y altres; y per haver-se desfet les dos vegades per los de Dénia, la tercera vegada que fonch lo dilluns propassat, se tornà a fer aquella, tercera vegada y uberta devés la mar”: segons escriptura de 14 de gener de 1598, AHN, Secc. Noblesa, Osuna, llig. 598, 2-34.

133. “Són estats de guarda dits cinquanta arcabuzers fins que arribà lo alguazil Roiz a dit puesto, y manà ad'aquells que s'en tornasen, com de fet s'en tornaren”: *Ib.* A propòsit de la capacitat militar del duc de Gandia a la segona meitat del segle XVI, en concret a 1563, ja va escriure Viciano que al seu Palau gandianà *tiene el duque una sala de armas para que de presto se pueden armar cincuenta hombres de armas y seiscientos arcabuzeros; más tiene sesenta piezas de artillería, las treynta de bronze que son dos medias colebrinas, diez y ocho sacres y otras algo menores, puestas y repartidas por la casa del duque y baluartes del muro; y para la artillería tiene más de cincuenta quintales de pólvora, mucha mecha y pelotas; también tiene ruedas de carretas y caxas sobradas para el artillería; otrosí tambores y atabales, trompetas bastardas e ytalianas, tiendas de campo y banderas, y de todo lo demás que a la guerra se requiere, con tanto apercebimiento como si los enemigos estuviessen en vista; otrosí tiene quarenta cavallos en su cavalleriza con tanta orden en ella y en el curar de los cavallos que no será mejor en casa de otro grande de España* (*Crónica*, t. II, p. 23).

encara que l'administració senyorial seguia fent-se càrrec a principis del segle XVII del manteniment de les muralles, com ja hem vist, la vigilància dels portals era un assumpte conflictiu. En 1614 la vila d'Oliva va protestar amb tota fermesa en la Reial Audiència perquè el batle del comtat havia ordenat als jurats “que sots pena de dos-centes lliures possassen guardes als portals, y que no hobrissen aquells sens orde del dit procurador y balle general”. Lògicament els jurats s'oposaven a l'ordre que els encarregava de posar (i per tant de pagar) als guàrdies però que els sostreia l'autoritat sobre ells i les portes. En conseqüència van considerar l'ordre “agratòria als drets” de la vila.¹³⁴

Però la vila també va jugar a favor seu quan va poder. Per eixes dates va prometre al duc, que es trobava en una calamitosa situació financera per causa de l'expulsió dels moriscos, que el serviria amb quatre mil lliures a fi que poguera saldar alguns dels seus deutes. A tal fi, en 1618 la vila va aconseguir autorització de la Corona per a imposar una cisa durant huit anys. Els diners els havia de recaptar i administrar la mateixa vila, i podia emprar el sobrant en les pròpies despeses.¹³⁵ En realitat, la major part dels diners reunits van acabar emprant-se en despeses de la vila, arribant al duc molt poca quantitat: en 1640, examinats els comptes, es va veure que les cises havien donat un total de quatre mil sis-centes setanta-cinc lliures i sis sous, però que al duc només se li van

134. Segons l'escriptura presentada a l'Audiència pel síndic d'Oliva, Vicent Polop, el 30 de maig de 1614; el virrei, marquès de Caracena, va encomanar la causa al regent Francisco Jerónimo de León, però no hi ha més resolucions a l'expedient consultat (ARV, Reial Audiència, Processos, Segona Part, lletra S, 1.340).

135. La cisa va imposar-se en virtut d'un privilegi reial lliurat en Madrid, el 27 de març de 1618, i havia de servir per reunir aquestes quatre mil lliures que “prometé la dita vila de bens propis servir a don Carlos de Borja, duch de Gandia, conte de Oliva, per al desempenyo de sa casa y redimir censals es carregaren per los duchs sos antecessors”; però també es va autoritzar que part del producte de la cisa anara a parar a «la solució de altres càrrechs que la dita vila està obligada»; així es constata al començament dels comptes reunits amb la dita cisa: ARV, Maestre Racional, 9.895, f 1r.

donar quatre-centes quaranta lliures.¹³⁶ De tota manera, la vila va poder comptar amb una mica de diners extres per a les seues despeses, i entre elles va incloure alguna relacionada amb les infraestructures defensives, com el pagament al portaler, Mateu Salort, “per son salari de obrir y tancar los portals de la vila de Oliva”,¹³⁷ o la compra de pólvora, per valor de trenta-sis lliures, al polvorista Bertomeu Joan, més el pagament de sis lliures pel seu manteniment.¹³⁸

Però el duc de Gandia també va aprofitar els nous ingressos de la vila per a imposar-hi despeses poc desitjades. Sense que en sapiem el motiu, en la dècada de 1620 el duc va enviar a Oliva una unitat de soldats amb ordres de residir-hi. Així mateix va ordenar als jurats que es feren càrrec de part de les despeses de la tropa. Segons sembla els jurats es van negar a complir les ordres del duc, però aquest va insistir de forma contundent, i els va obligar a desemborsar quaranta lliures per allò que els soldats havien gastat.¹³⁹

Més enllà del comte-duc, i de la seua cort de Gandia, els olivers havien de conviure amb altres forces armades, les del rei, i també les del regne. I amb aquestes últimes les relacions no eren les millors. En particular amb la guàrdia de costa, l'únic cos militar permanent del regne, present en bona part del territori, sense distingir entre senyoriu

136. *Ib.*, f 40r-v, el virrei ho va consultar amb els doctors de l'Audiència (Baltasar Sans, Onofre Chinart, Juan Bautista Polo y Pedro Sans), i van concloure que havia actuat contràriament a allò previst, per la qual cosa decidiren informar al rei.

137. *Ib.*, f 15v; se li anota una lliura i deu sous, encara que no sabem per quant de temps de servei.

138. *Ib.*, f 10r: “Item posa en data quaranta-dos lliures sis sous a Bertomeu Joan, polvoriste, ço és, 36 lliures per tanta pólvora prengué la vila de Oliva, y sis lliures sis sous per despeses fetes per raó de dita pólvora”.

139. *Ib.*, f 10v: “Item posa en data quaranta lliures deu sous a Joseph Perelló, ad'aquell degudes per lo gasto feren los soldats posats per lo duch de Gandia, segons appar per certificació de Jaume Navarro, notari, scrivà de la Sala y Consell de la vila de Oliva»; en el f 12r un altre assentament ens informa del conflicte amb el duc: “Item posa en data dos lliures catorse sous deu diners al alguasil Garcia, ad'aquell degudes per los gastos de la commissió despachà lo duch de Gandia contra la vila de Oliva per los soldats tenia posats”.

i reialenc. Controlada pel rei, però també pels estaments, no deixava de ser una institució militar central que podia pertorbar la vida local i particularment la dels estats nobiliaris. La convivència entre uns soldats que realitzaven el seu servei en el senyoriu, però que no depenien de les autoritats d'aquest ni de les municipals, i els olivers no van tardar a generar fregaments, de manera que cap a 1620 la guàrdia de genets de la costa es va enfrontar judicialment a la vila d'Oliva.¹⁴⁰ Desgraciadament no coneixem ni els motius del plet, ni el desenrotllament ni resolució, però en la convivència diària entre soldats i civils no solien faltar motius per al xoc.

I si els xocs eren fàcils amb els soldats del regne, els encarregats de la pròpia defensa, també ho devien ser amb les tropes reials. De fet, amb l'esclat de la guerra dels Trenta Anys (1618-1648), i per la política militar d'un altre comte-duc, el d'Olivares, favorit de Felip IV, el trànsit de tropes pel regne de València en direcció als diferents teatres de la guerra era prou habitual: ports com Alacant, Dénia o Peníscola actuaven de punts d'embarcament d'hòmens i subministraments (els uns i els altres moltes vegades del mateix regne) cap a Itàlia, on es desenvolupaven part de les operacions bèl·liques, i on la Monarquia tenia diverses de les seues principals bases militars. En part les tropes es reclutaven en el mateix regne, segons quotes decidides pel Govern de la Monarquia, i, encara que rebien la seua primera paga al ser mobilitzades, el seu pas per nuclis habitats era ocasió de problemes per a tots. Els derivats de l'allotjament en primer lloc. Acomodar els soldats en els municipis pels quals passaven, a costa dels seus habitants, era una forma de servei de les localitats a la Corona. Però també podia convertir-se en una forma d'extorsió emprada pels soldats, a vegades forçats per la curtedat de la paga. El cas és que a l'arribada de la tropa a la localitat podia negociar-se

140. La qual cosa va portar noves despeses a càrrec de la famosa cisa: cinc lliures i deu sous "que han gastat en inbiar al síndich a València per a contradir en lo plet que porten los soldats de a cavall contra la dita vila», i uns altres quinze sous per a «un propi que's inbià a València a Pere Güell, síndich, per a que contradigués en lo plet que los soldats de a cavall portaven contra la vila" (*ib.*, ff 6r i 10r).

l'allotjament, i, a vegades, arribar a un acord pel qual, a canvi d'una determinada quantitat, els soldats passaren de llarg. En ocasions, si els soldats es quedaven, les arques municipals podien assumir part de la despesa que feren. Una d'aquestes dues coses va passar a mitjans de la dècada de 1620, quan efectius d'infanteria van passar per Oliva, en direcció a Dénia, on havien d'embarcar. En nom de la vila, Francesc Dies, probablement un dels seus veïns, va gastar en els soldats dotze lliures i dotze sous. La vila li'ls va reembossar més endavant.¹⁴¹

141. *Ib.*, f 14r: “Item posa en data dotze lliures dotze sous a Francesc Dies ad’aquell degudes per tantes ne gastà per la dita vila en los soldats de infanteria pasaren a Dénia per a inbarcar-se”. A propòsit de la participació valenciana a l’esforç bèl·lic de la Monarquia al regnat de Felip IV, vegeu M. VILA LÓPEZ, “La aportación valenciana a la guerra con Francia (1635-1645)”, *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 8 (1979-1980), i A. FELIPO ORTS, *El centralismo de nuevo cuño y la política de Olivares en el País Valenciano*, València, 1986.

CONCLUSIÓ

Després de la incorporació del comtat d'Oliva a la casa dels Borja, i fins i tot durant el segle XVII, els senyors van seguir recolzant amb les armes les reclamacions dels seus vassalls contra altres senyorius. I per a fer-ho utilitzaven les forces armades que tenien en els seus estats, i que utilitzaven igualment contra els atacs dels pirates barbarescos. La defensa del senyoriu era una empresa múltiple, contra enemics exteriors a la Monarquia, però també contra els veïns, per querelles més o menys mesquines però vitals en la vida quotidiana. La lluita pels límits, pels drets per l'aigua o qualsevol altra causa feia jugar els diferents mitjans defensius, des de la comunitat local, la milícia de la vila, fins a les forces al servei directe del senyor. En aquest sentit res no havia canviat des del segle XV. Sí en els aspectes externs, i, sobretot, en la superposició d'administracions interessades en la defensa del mateix territori, no sempre concordes en procediments i atribucions. El desenvolupament polític de les diferents instàncies de poder que convivien en el regne havia portat a eixa acumulació d'entitats i administracions amb funcions que podien coincidir. Però res d'això va anular el poder de l'aristocràcia. El manteniment dels soldats, de les fortaleses i dels arsenals així ho demostra. I els mateixos municipis, com el d'Oliva, defenien les atribucions que havien anat assumint en el camp militar. Sens dubte, el desenvolupament de les institucions centrals, principalment la Corona però també les assemblees dels estaments, alterava l'equilibri. La nova relació

de forces, difícil de mesurar, podia ser en la pràctica favorable a les institucions centrals, però el poder de la noblesa no havia sigut suprimit i formava part integrant del sistema.

Al llarg del segle XVI Oliva i el seu comtat es van adaptar a la renovada tècnica militar de l'època. Les seues hosts, enquadrades en cossos d'infanteria i de cavalleria, van haver d'acostumar-se a combatre als nous enemics, i de les baralles entre senyoriis i municipis de principis de segle, van passar a orientar les seues forces cap a la defensa de la costa; en aquest terreny, la coordinació, no sempre fàcil, amb altres estructures militars va ser imprescindible, ja es tractara de les hosts d'altres senyoriis i municipis, de les guàrdies de la costa organitzades pel Govern reial i els estaments (en els quals s'enquadrava el mateix comte), o de les tropes regulars enviades pels reis o els seus virreis. Els comtes no van rebutjar la cooperació, però van aspirar a participar activament en la direcció. Les hosts d'Oliva es van integrar en cossos del rei o del regne; els arsenals municipals i senyoriis i les bateries artilleres van haver de modernitzar-se, amb l'adquisició massiva d'armes de foc individuals i l'establiment de la foneria d'artilleria; i, a la fi, les infraestructures fixes (muralles, castells) van haver de refer-se de dalt a baix o edificar-se de nova planta. La construcció de les muralles d'Oliva i del castell de Santa Anna revela, millor que qualsevol altra cosa, el desig dels comtes de reforçar la seguretat del seu senyoriu —encara que, unit a les altres despeses de la casa, precipitara el declivi financer de la família. I, al costat d'aquell desig, el seu afany per reflectir la seua idea del seu paper polític i militar en la direcció de la defensa del regne.

Les monarquies del Renaixement i del Barroc van haver de coexistir amb aquests nuclis de poder local i territorial que escapaven al seu control, primer perquè la naturalesa constitucional del mateix estat reial reposava sobre aquest equilibri de forces. I, segon, perquè van seguir mancant dels mitjans de coerció necessaris per a imposar, indiscutiblement, la seua autoritat sobre tot l'escenari social. No obstant això, des de la seua posició, al capdamunt de la piràmide feudal-estamental, la Corona va anar difonent pautes de disciplina: la pacificació de la violència senyorial i el procés d'atracció a la Cort o a les xarxes de poder

cortesà erosionaren la capacitat d'acció independent de l'aristocràcia.¹ Però els ressorts pràctics, i el seu suport legal, com les possibilitats de mobilització o la disponibilitat d'infraestructures militars, no havien de desaparèixer, almenys fins a la Nova Planta i, en general, fins a la supressió de l'Antic Règim. La supervivència militar del comtat d'Oliva, com a entitat per si, així ho testifica.

-
1. L'obra clàssica sobre la creixent disciplina del comportament nobiliari és la de N. ELIAS, *El proceso de civilización. Investigaciones sociogenéticas y psicogenéticas*, *op. cit.*; J. A. CATALÁ SANZ ve estudiant en aquest sentit el comportament de la noblesa valenciana dels segles XVI i XVII; veg. "La nobleza valenciana en la época de Felipe II. Mecanismos de castigo y disciplina", *op. cit.*, així com "Violencia nobiliaria y orden público en Valencia durante el reinado de Felipe III. Una reflexión sobre el poder de la nobleza y la autoridad de la monarquía", en *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 20 (1994), i "Consideraciones sobre el proceso de pacificación de la nobleza valenciana", *Studia Historica. Historia Moderna*, XIV (1996).

APÈNDIX DOCUMENTAL

Document 1

1521 gener, 31. València

Esriptura presentada pel procurador del comte d'Oliva davant la Batlia general, a causa d'uns rumors sobre una suposada negociació entre el comte i els barbarescos sobre el rescat de corsaris presos a Oliva.

ARV, Batlia, Manaments i Empares

1.227, 1^a mà de 1521, ff 18r-19r

Die xxxi et ultima mensis jannuarii, anno M^oD^o XXI°, presens coram magnifico locumtenente baiuli Matheus Ros, notarius, procurator.

[Al marge] Sobre los moros, lo comte de Oliva.

Jhesús.

Davant la presència de vos, molt magnífich en Miquel Dalmau Sanchis, donzell, loctinent de batle general de la present ciutat e regne de València, constituhit personalment en Matheu Ros, notari, procurador del spectable comte de Oliva, e ab exprés manament de aquell, lo qual diu e proposa:

Que a notícia del dit spectable comte és pervengut que per vos, a instància dels procuradors fiscals, se reb informació de testimonis contra aquell, a efecte de mostrar com aquell hauria venut o rescatat quatre moros de aquells quaranta que foren presos en la platga de la sua vila de Oliva, los quals havia rescatat hun moro que solia ésser cristià e ara renegat, lo qual, per comissió de Barbarossa, ha fet lo dit rescat per dotze mília ducats, per ésser parents los dits moros del dit Barbarossa, del que lo dit spectable comte stà molt admirat que li vullau fer procés de mal christià e de enemich de la sancta fe e de Sa Cesàrea Real Maiestat, com sia cosa notòria que tots los antipassats del dit spectable comte són stats fidelíssims christians, sens màcula ni taqua alguna que a la Cristiandat li pogués portar recel algú, e axí mateix als reys antipassats, per serveys dels quals no han dubtat posar sos bens e vides ab tot efecte, e no menys lo dit comte. Per hon no pot pensar de hon se causa tanta cureiositat, parlant com se pertany, que contra furs e justícia se reba tal informació, la qual de ley ni de fur rebre no-s pot ni deu. E voler fer en ell tal novitat de rebre informació contra aquell totes disposicions de furs e notar-lo de coses / ^(f^{18v}) tant leges, parlant com se pertany, no pot pensar quina és la causa, senyaladament que si tal informació rebre se pogués o degués, era cosa decent que, puix *ad visuram* se pot veure si és ver o no, vos, senyor loctinent de batle, no devieu ni deveu donar loch que per sinistres intencions, testimonis se hagen de produhir, *ut supra propro* parlant, deposant de fals e falsament, la qual falsedat se prova, e ab evidència ocular se pot veure. E tal informació no devieu ni deveu donar loch se rebés ni reba sens tenir-ne notícia lo dit comte, lo qual sabeu haguera mostrat, com és apparellat mostrar si veure voleu, com los moros que són venguts a mans de aquell són quaranta, dels quals han sentenciat quatre, e resten en poder de aquell trenta-y-sis, los quals encara huy té en son poder, que no-ls ha volgut vendre ni donar, jatsia sia stat request e pregat de frares e religiosos e altres persones los volgués vendre o donar per a rescatar christians, lo que ha deixat de fer a causa de la *litis pendencia* que entre aquell és e lo procurador patrimonial de Sa Maiestat. Per hon, vehent que axí, amagadament e secreta *ut supra* parlant, se reb dita informació de cosa que la vista demostrarà lo con-

trari, no pot pensar sinó que-s reb per voler-li donar alguna nota ab Sa Real Majestat, la qual, encara que lo dit comte té per cert ninguna sinistra opinió tendrà ni causarà de aquell, com tingua conegut *quantum* és fidelíssim a son real servey e zelador de la fe christiana, però per levar tot dubte vos diu e requir, ans de totes coses ni més avant passar, trametau persones fides e fels a la sua vila de Oliva, en la qual los mostrarà e se ofir mostrar los dits trenta-sis moros restants dels quaranta, per la visura dels quals conexereu quanta és mala e sinistra, *ut supra* parlant, e falsa la informació que us volen donar, per la qual visura, com a més noble prova, se haurà d'estar. E si recusareu de trametre, lo que no creu o recuseu, creurà que voleu donar més fe a la sinistra informació que a la veritat, e en tal cars vos requir que si voleu perseverar en la dita informació, lo / ^(f 19r) que fer no podeu, que no la rebau sens injunctió del dit comte e son procurador, lo qual os donarà testimonis com quaranta moros foren los que en son poder vingueren de la fusta que-s perdé e que de aquell ne ha sentenciat quatre e que resten huy en poder de aquells trenta-y-sis. E que no ha venut ni donat ni rescatat ningú. E si açò recusareu fer, protesta de actes e enantaments nul·les e de denegació de justícia e de contrafurs e de tot ço e quant li sia lícit e permés protestar, requirint-vos la present sia continuada al peu de la informació que rebeu o haveu rebut contra aquell, requirint-ne carta pública.

Jhesús

Quia pretensa informacio non fuit recepta nec recepi jussa ne intendit aliquos recipere, testes super ea ymo providet nullam debere recipi ad instantiam procuratoris regii patrimonii testium informacionem, sed si spectabilis comes vult aliquos testes producere e providet, quod expensis sua spectabilitatis testes recipiantur, quibus receptis providebimi pro in juris fuerit.

Document 2

1522 juny, 15. Canals

El comte d'Oliva informa el rei de la mort del batle general i suplica li faça mercé a la filla del finat i a don Francisco Fenollet.

AGS, Estado, Castilla

Llig. 10, f 38

Sacra Real Majestad:

El Bayle General de Valencia, yendo hoy con hunas calenturas a Muntesa, por mejor curarse en aquel lugar, dio en el camino el alma a Dios. Ansí supplico a Vuestra Alteza se le acuerde que era casado con mi sobrina y que murió en servicio de Vuestra Majestad; y le queda huna hija con muy poqua hazienda suya propria, si no de los officios que de Vuestra Majestad tenía. Ansí supplico a Vuestra Alteza quiera haver la stima desta mochacha como suele haver de sus servidores y criados. Y ansimismo, señor, vaqua su encomienda; supplico a Vuestra Majestad pues don Francisco Fenollete es criado del Rey Católico y de Vuestra Real Alteza, quiera hazer merced a él y a mí de la dicha encomienda, pues sus servicios y los míos pienso que lo merecen o, a lo menos, la gana que él y yo tenemos de servir a Vuestra Majestad. Sobresto hablarán a Vuestra Alteza el capitán de la Guarda, el secretario Urrías y mossén Gaspar Marrades. Supplico a Vuestra Majestad les dé fe y crehencia en lo que de mi parte le supplicaren. Cuya muy cristianíssima persona nuestro Señor Dios guarde y realíssimo stado acreciente como desea. De Canals a xv de junio DXXII.

De Vuestra Real Majestad,

[autògraf del comte] hobediente vasallo y servidor que sus reales manos besa.

El conde de Oliva [rubricat]

Document 3

1522, octubre 16. València

Presentació a la Batlia general d'una provisió del virrei, amb l'ordre de suspendre les execucions contra la vila d'Oliva.

ARV, Batlia, Lletres i provisions

1.169, f 65r-v

Provisió del Il·lustre senyor visorey en la qual sobreseu en totes les execucions que·s fan contra la vila e universitat de Oliva, per temps de tres mesos.

Anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo vicesimosecundo, die vero intitulata sexta decima mensis octobris. Davant lo molt noble don Bernat Nicholau de Vilarig, regent del molt noble don Luís Carroç de Vilaragut, cavaller, conseller dels sereníssimos reyna e rey, nostres senyors, e batle general de la present ciutat e regne de València, e cort sua, comparech lo honorable e discret en Pere Manyiques, notari, síndich e procurador de la universitat e vila de Oliva, e presenta ad'aquell una letra e/o provisió del Il·lustre senyor visorey, en paper escrita, signada de la mà del dit Il·lustre senyor visorey, ab *vidit* del magnífich micer Figuerola, regent la Cancelleria, e ab lo real sagell secret empremtat sagellada, data en la vila de Muntesa, a sis del present mes de octubre, la qual provisió és del tenor següent:

El rey.

E por su Cesárea, Católica Majestat, don Diego Hurtado de Mendoza, comte de Mérito, lugarteniente y capitán general en el presente reyno de Valencia. Porque según tenemos información contra vosotros, los de la universidad o villa de Oliva, se continúan de haser, y de hecho se hasen, algunas execuciones por diversos crehedores, senyaladamente por don Enrich Centelles, e convenga al servici de la Cesárea, Cathólica Majestad y al bien (*sic*) asiento deste reyno, que dentro tres meses dichas execuciones no se hagan, por ende, *proprio motu*, deliberadamente y

consulta, queremos y mandamos que todas las dichas excuciones sesen por tiempo de tres meses, contaderos del día de la data en adelante, mandando por el mismo tenor por la dicha real auctoritat, y por primera y segunda iussions, al portantveses de general governador en el presente reyno de Valencia, bayle general e a sus assessores, justicia en el civil e criminal de la ciutat de Valencia, y aun a todos y qualesquier notarios y scrivanos de las cortes de aquellas, a quien pertenesca, que teniendo firmamente y observando la presente real y nuestra provisión, no permitan se hagan ne despiden contra vosotros algunas execuciones o mandamientos executorios, antes si algunos fueren despachados, specialmente del dicho don Enrique, ha sola hostención de la presente hajan de sobreceher hasta passado el término sobredicho de tres meses, dentro los quales vosotros seréys remediados y ternéys forma para poder complir lo que fuere de justicia, si a la prefata Cesárea, Real Majestad servir y en la ira e indignación de aquella y en pena de mil florines de oro desean no incorrir, porque tal es nuestra determinada voluntad.

Data en Montesa a sis (*sic*) de octubre de MD veynte.

Don Diego Hurtado de Mendoça.

Vidit Figuerola.

Ludovicus Domingues

E presentada la damunt dita real letra o provisió, en continent lo dit molt noble regent de batle general del dit regne de València dix que rebia aquella ab tota aquella humil e subiecta reverència que de sa Il·lustre senyoria se pertany, remetent la provisió sobre aquella fahedora al noble don Hierònim Centelles, doctor en cascun dret, e assessor ordinari de la sua cort.

Et incontinenti, lo dit molt noble regent de batle general del dit regne de València, ab e de consell del dit noble don Hierònim Centelles, doctor en cascun dret e assessor ordinari qui dessús, provehí e manà que, rebuda la dita real letra o provisió ab tota aquella humil e subiecta reverència que de sa Il·lustre senyoria se pertany, sian fets e executats los manaments de sa Il·lustre senyoria.

Document 4

1532 juliol, 27. València

Els jurats de València demanen al comte d'Oliva que done autorització al capità Càrceres per anar a la ciutat a aconsellar sobre el baluard que és projectat bastir al Grau.

AMV, Lletres Missives

g³-47, f 16r

Al molt spectable senyor lo Comte de Oliva

Molt spectable senyor:

En lo Guerau de aquesta ciutat se té pensament de fer hun reparo e baluart per a que la artelleria que se és feta estiga salva e puga envadir a les fustes que porien venir a la platga; e perquè del·liberam se faça a consell e persones expertes havem del·liberat fer la present a vostra senyoria per demanar-li de mercé vulla manar donar licència al capità Càrceres per a huyt o deu dies per que volem lo parer de aquell per a dita negociació, per la relació tenim de sa persona e indústria per a semblant negociació. E nostre Senyor Déu guarde vostra spectable senyoria e stat de aquella prospere com ell desiga.

De València a xxvii de juliol, MDxxxii.

De vostra spectable senyoria molt affectats e promptes a la ordinació de aquella. Los jurats de València.

Document 5

1532 juliol, 27. València

Els jurats de València al capità Càrceres sobre el mateix assumpte.

AMV, Lletres Missives

g³-47, f 16v

Al molt magnífic y virtuós senyor lo capità Càrceres en Oliva.

Magnífich senyor:

Nosaltres del·liberam fer en lo Guerau de aquesta ciutat hun reparo o baluart per a que l'artelleria estiga salva e puga envadir los enemichs que per mar porien venir. E perquè volem se faça a consell de persones pràtiques, havem del·liberat entre'ls altres pendre lo vostre parer e consell. Pegam (sic)-vos senyor vullau pendre treball de venir a la present ciutat per lo effecte damunt dit y rebrem-ho en senyalat plaher per a en son cars fer per vos semblants e majors coses. Axí mateix ne scrivim al senyor compte tinga per bé vostra venguda. E guarde nostre Senyor Déu vostra magníficha persona com desijau.

De la ciutat de València, a xxvii de juliol MDxxxii.

Los jurats de València a la ordinació e complacència de vostra mercé promptes e apparellats.

Document 6

1532, agost 15. Gandía

El duc de Gandia, Joan de Borja, escriu al comte d'Oliva, Serafi de Centelles, sobre la falta d'auxili militar rebut en el recent combat contra els corsaris.

AHN, Secc. Nobleza, Osuna

Llig. 549, 1-16

Muy spectable senyor:

Sea Dios alabado que la meioría del señor don Francisco va continuando, según la relación que maestre Pedro me ha dicho. Yo haré lo que vuestra señoría manda en no yr hasta que tenga mejor dispusición, porque esta noche no he estado sin calentura. Alcoy responde lo que vuestra señoría verá, cuya respuesta le embío. Justa excusación tienen, según han acudido bien a mossén Pertusa, como ya pienso avrá escrito a vuestra señoría, según lo que vi en una carta suya. Tengo por cierto que con lo mesmo se excusarán las otras villas. Y aun también he pensado si convendría que escriviésemos al señor duque de Calabria, o porque no nos tenga por mal criados, o por saber si es de su mandamiento esto que los oficiales reales hazen de estorvar que nos ayuden y apretar la mano en esto como si fuese a caer en más caso, según en la ciudad de Xátiva y en algunas de villas de nuestra vezindad avemos visto *salvo los de Algezira, que se quedaron en salvo* [ratllat a l'original]. Y si otra cosa a vuestra señoría pareciere, siempre seguiré su parecer.

Y nuestro Señor la muy spectable persona y estado de vuestra señoría guarde y acreciente.

De Gandía, xv de agosto de 1532.

Document 7

1533, diciembre 20. Montsó

El rei insta el pagament dels deutes de guerra pendents amb el comte d'Oliva.

ARV, Reial Cancelleria, Diversorum Valentiae
322, f 209r-v

Comitis de Oliva

Don Carlos, etc. Al Il·lustre duch don Ferrando de Aragó, nostre molt amat cosí, loctinent e capità general nostre en lo predit regne de València, salud e dilecció: per humil exposició a nós feta per part del spectable compte de Oliva, havem entés que en los temps de la Germania e revolucions populars suscitades en aqueix dit regne, ell prestà a nostra real Cort, per subvenció de aquella, gran quantitat de pecúnia, ab promesa que li seria restituyda e pagada. E per pagar-la li foren fetes diverses consignacions per lo dit regne, de les quals diu haver cobrat alguna part, emperò, segons afferma, encara li-n resten a cobrar cinch-centes e trenta sis liures. E més diu que li són deguts tres-centes ducats que prestà a la matexa nostra real Cort, per subvenir lo nostre real exèrcit en lo temps de la reducció de Spadan, que les dos quantitats desús expresades prenen suma de hu[i]t-centes cinquanta e una liura. E com aferme haver instat diverses vegades que aquelles li fossen pagades, e jamás lo a pogut obtenir, per co li és stat forcat recòrrer a nós, e per sa part nós és stat humilment supplicat que, per la costumada benignitat nostra, provehíssem e manàssem que la sobredita quantitat li sia pagada de les pecúnies de la tercera part del servey o donatiu a nós offert per les regnícoles de aqueix dit regne en aquestes /^{f 209v} Cortes generals que celebram hara en aquesta vila de Moncó, consignades per pagar los agraviats.

E nós, entesa dita supplicació, attés que és deute degut per la nostra régia Corte (*sic*), e qui a prestat aquella, maiorment en temps de necessitat, és rahó que sia satisfet e pagat, volents-hi per co degudament e com

se pertany provehir, ab tenor de les presents, vos diem e pregam que, jatsia ab lo acte fet ara en aquestes Corts sia stada feta consignació de la dita tercera part del servey per pagar los agraviats e també hi serà entés comprés aquest deute, emperò, a mayor cautela, volem que sia per vós feta consignació expressa de aquest dit deute en la dita tercera part del servey o donatiu a nós offert en aquestes Corts, axim (*sic*) com nós fem la dita consignació ara, ab aquestes matexes, e feta que la haureu, loham, aprobam, ratificam e confirmam aquella, e hi enterposam nostres auctoridad e decret. E no façau per res lo contrari, que esta és la voluntad nostra, e volem sia axí effectuat e complit, tot dupte, difficultad, contradició, consulta e altre qualsevol empediment cessant. Data en la villa de Moncó a xx dias del mes de deembre, any de mil cinch-cents trenta y tres.

Yo el rey

Sacra, Cesarea, Catolica Majestas mandavit mihi, Hieronimo Garcia.

Visa per Perrenotum, Maium, vicecancellarium, Ludovicum Sanchiz, regente Tesauriae generalis, et pro conservatorem generalem.

Document 8

1543, gener 28. Oliva

El comte d'Oliva, Francesc de Centelles, comunica al secretari de Carles V, Francisco de los Cobos, el seu parer sobre les fugides de moriscos al nord d'Àfrica i sobre els plans de desarmament de la minoria.

AGS, Estado, Aragón

Llig. 287, f 263

Siguiendo los mandamientos de Su Majestad y de vuestra señoría, no solamente me detuve en Valentia el día que dixé al señor duque lo que yo sabía acerca de lo que propuso, mas otro día torné al Real para comunicalle algunas otras cosas que me pareció convenían acerca de la ya dicha proposición. La cual contenía dos cosas, la una es que dixésemos lo que nos parecía convenir para evitar las embarcaciones de los nuevos christianos y los otros daños o ruynas que dellas succedían a este reyno. La otra fue acerca de quitar las armas a los dichos nuevamente convertidos. Y aunque fuera bien escusado mi voto donde concurrían los de muchos sabios y valerosos señores, por obedescer los dichos mandamientos, no como çurujano sino como bien acuchillado, dixé que por haver tan calado las dichas necessidades y llagas que no solamente puse en ellas los dedos y manos, mas los pies hasta las rodillas, que se me quedaron en ellas, podía certificar al dicho señor y lugarteniente general que en respecto de las dichas embarcaciones y de andar los infieles enemigos dallende con banderas esparzidas por este reyno, devorando le como fieras péssimas, no sólo de haziendas y de personas, mas de las almas, en special de los niños, que nasciendo y muriendo en allende son condenados a las penas eternas sin la gracia baptismal, las quales aquí con ella bolarían a la gloria de parayso, que para este effecto ninguna provisión me parecía se podía hazer tan buena como quitar la comunicación de los nuevos christianos con los dichos infieles, que en llegando las fustas dellos acuden de los nuevos convertidos a negociar con ellos, los quales no sabrían dar paso ni aun pisar la arena destas riberas sino

fuesse por los ya dichos de la tierra que los guían. Y así destos polvos salen aquellos lodos.

Y para que dicha comunicación se quite se deven de hazer pregones por todo el reyno mandando que ningunos convertidos de la Plana hosen pasar del río de Xúcar y de Cullera a esta parte, so pena de la vida y perdimiento de bienes, y que dichos bienes sean de los que los tomassen así descaminados y que fuessen allí luego ahorcados con todo effecto. Que con uno o dos que así ahorcassen, se redimirían muchas almas y daños deste reyno, porque nadie hosaría ver ni hoyr a ninguno de allende. Y que de la mesma manera, y so las mesmas penas, se provea que ninguno de los Dalberich y Alcoçer, ni de la Val Dafandech, con los daquela parte, ni de la huerta de Xátiva, ni de aquella parte del puerto de Salén, no passen del dicho puerto adelante, ni los de la huerta de Oliva y de Gandía con su comarca, no passen del puerto de Pego o de Sagra adelante. Y por quanto de la villa mía de Murla, hasta la mar y Peñas del Lalbir por aquella parte, no obstante que los de dicha villa han siempre hecho rostro a todos los infieles dallende, que por aquella parte de reyno han venido, que es la más frequentada por ellos, por ser desde más allá de Murla hasta la mar tierras donde mandan y habitan más los moros dallende que los christianos, se provehiessen de alguna gente de pie y de cavallo, que no faltan en este reyno, para discurrir por aquellas montañas y campo hasta Altea y a las dichas Peñas y a Benidorme, que es una de las llaves del reyno donde querría yo que huviesse más gente (y aun que estuviesse más a recaudo aquella ysla y fortaleza, aun que pequeña) de lo que entendí hay en ella; mas si Valentia no le tiene, siendo la que más importa y estando la mas desproveyda y destruyda tierra de todas, cómo doliendo así la cabeça estarán sanas las otras partes del cuerpo.

Bien sé yo que si el señor duque de Calabria no estuviesse tan impedido y doliente no dexaría de capitanear nos, como en otras jornadas lo hizo, conforme a la prudencia y valor de su muy excelente persona, mas agora no puede en ninguna manera hazer este officio, porque a causa de sus dolencias familiares y de su fluxo de orina, a ninguna silla puede cavalgar, y así diversas vezes le vi yo salir a derramar aguas, estando con él

dichos señores en conseio. Por donde no embargante que en este reyno hay muchos cavalleros y gente de infantería bellicosíssima y provada en las no pocas batallas y rencuentros que en los años de las revoluciones se succedieron, hueste sin poder ser capitaneada, por los impedimientos y indisposición de su ya dicho valeroso capitán y lugarteniente general, no puede hazer ningún effecto. Por esto, allende de lo que ya pienso que su Excelencia por las dichas saciones y desculpás, por mi descargo me ha parecido hazer ésta, haziendo saber a vuestra señoría que aunque no estavan esta villa y las que tengo en comarca desapercibidas, desde llegué aquí, entiendo en hazer tomar reseñas de la gente y reconocer las armas y en proveherme de más municiones como del resto.

También sé que Su Majestad, por su acostumbrada benignidad y clemencia, no dexará de mandar remitir luego las culpas de los nuevos convertidos hasta la presente hora, porque lo mismo hiziera el reverendísimo cardenal e inquisidor mayor si tuviera las manos en la buena instrucción dellas de tan cerca como las tuvo el señor obispo de Calahorra, con el qual y con el muy reverendo padre confessor de Su Majestad, al qual según entendí fue también cometida esta negociación, comuniqué muy largamente acerca della todo lo que me ha parecido convenir al descargo y mayor reposo de mi consciencia y principalmente al de la de Su Majestad, advirtiendo que no haviendo tenido el reverendísimo señor inquisidor general la noticia y experiencia de la negociación dicha como la tuvo el obispo, por haver estado en este reyno mucho tiempo, dicho señor inquisidor general desde tan lexos como está ninguna otra provisión prdría hazer sino mandar tener consejo de algunos canonistas muy doctos y sanctos varones, ni ellos podrían hazer otro que mandar proceder contra estos moriscos por vía de inquisición, que si fuesse ansí y no fuessen tractados por agora con algunos alagos, por lo que yo aquí puedo saber y sentir, tengo por cierto que la mayor parte dellos, o todos, quando no tuviessen navíos para passar se en allende, se echarían a perder en la mar.

Quanto al quitar les las armas, dixé que aunque nos diessen algunas, podrían quedar siempre bien armados y concebir por ello tal malicia que no sé si sería mayor inconveniente para la ruyna del reyno que

dexar de tomalles las dichas armas, aunque no les quedassen las que tengo por cierto que esconderían y de las mejores si quiera para vengarse de la privación de las otras en la menor oportunidad que tuviessen o siempre que, lo que Dios no permita, declinassen a esta costa algunas armadas de infieles y de otros enemigos para hazerles espaldas. Y para mejor mostrárnoslas, en hirse no dexarían en lo que pudiessen, con las primeras, de mostrar el rostro con las armas en las manos, a lo menos por no verse del todo privados dellas. Mas, con todo, en todo haré lo que Su Majestad mandare sin excepción alguna, pues para este effecto procuro de conservar la salud que me queda, la qual no ternía yo por buena, ni cien mil vidas, aunque las tuviesse, sino para emplearlas todas en servicio de Su Majestad de la dicha manera.

Y porque no se me olvide, hago saber a vuestra señoría que ningún lugar deste reyno hallo yo con más peligro de perderse que Valentia, porque siempre que los enemigos viniessen sobrella, allende de estar tan desproveyda para defenderse como dixere, podrían ser más enemigos los muchos estrangeros y gente advenediza que ya están dentro de la ciudad, sin tener otra bibienda en ella sino la que podrían dalles los de fuera, que ellos para que les diessen una, o más de dos puertas de la ciudad, y para que intentassen otras cosas en favor dellos, en respecto de lo qual, ya que el señor Duque de Calabria, lugarteniente y capitán general deste reyno, está por sus dichas dolencias familiares tan impedido, que es impossible poder hazer este officio, para hazelle en tan occurrentes necessidades querría yo ver otra persona tan valerosa y de la mesma auctoridad para la breve execución de los oportunos remedios que las necessidades piden. Y por la obligación que tengo de guardar esta villa, hago cuenta de defendella, allende de mis vassallos, con algunos cavalleros deudos y amigos míos, y principalmente con el favor de Dios nuestro Señor, el qual confío nos dará, pues defendemos su causa, aunque no dexaré de valer en todo lo que mis fuerças pudieren indistinctamente a estos regnícolas, y por ser compatriota en lo que se ofreciere. Y no sería ésta primera ni segunda vez, pues jamás me acuerdo haver peleado con turcos ni con moros en ninguna jornada por interesse mío propio ni de mis vassallos, sino por deffender los agenos,

por donde no solamente queda mi casa muy empeñada y cargada, mas quasi del todo destroyda, y mi persona tan dañada como quien quiera sabe y vuestra señoría, como tan grande señor mío, condoliéndose ya ha visto.

Acerca de lo qual me ha parecido embiar quando no pudo escusarse al reverendo padre fray Ambrosio de la Serna, que ésta lleva y cargo de hablar a Su Majestad y a vuestra señoría, y más por lo que esto cumple al servicio de Dios y de Su Majestad y a la honra mía que por todo el resto, siendo público que quando estas causas o algunas dellas no me fuerçan dar pesadumbre, no la daría, aunque con ella pensasse alcançar la monarchía de otro mundo. Ansí supplico a vuestra señoría que al dicho reverendo padre mande dar entera fe y crehencia acerca de lo contenido en ésta, en todo lo que de mi parte supplicare a vuestra señoría, cuya muy ilustre persona y estado nuestro Señor guarde y acreciente. De Oliva a xxviii de henero, 1543.

[Des d'ací, de la mà del comte]

Supplico a vuestra señoría que en haver oportunidad, que el padre fray Ambrosio pueda hablar al emperador. Vuestra señoría le ponga con Su Majestad para que por su mano y favor se provehan y concluyan los dichos negocios. Y besando las manos de vuestra señoría queda su servidor.

El conde de Oliva.

Document 9

1547, novembre 13. Oliva

El comte d'Oliva felicita l'emperador per la seua victòria en la campanya contra els protestants i li demana que escolte les súpliques que li presentarà de la seua part Juan Manrique de Lara.

AGS, Estado, Aragón

Llig. 300, f 271

Sacra, Cesárea, Católica, Real Majestad:

Los ángeles den infinitas gracias a nuestro Señor, por la merced que a todos los vassallos de Vuestra Majestad havemos rescibido con la felicíssima victoria que le ha dado en una cosa tan importante a la república christiana y que tanto ha redundado en Su servicio, y con la nueva de la convalesçencia de Vuestra Majestad, que esta era la que ha acabado de alegrar a todos sus súbditos, y más a mí, como más affectado al servicio de Vuestra Majestad, que me ha dado perfecta salud de una rezia indisposiçión que pocos días he tenido, que ya que con otra cosa no he podido servir, oraçiones y dar por todo graçias a Dios, no han aquí faltado. Plegue a Su infinita bondad guardar a Vuestra Majestad para otras mayores empresas, como su imperial ánimo dessea.

Don Joan Manrique de Lara suplicará a Vuestra Majestad una merced de mi parte; suplico a Vuestra Majestad le crea y me la aga, pues como humil vassallo, con el desseo que tengo de servir en algo, me atrevo a suplicar esto.

Nuestro Señor la Sacra, Cesárea, Católica, Real persona de Vuestra Majestad guarde con muy largos y felicísimos años de vida y con aumento de muy mayores reynos, como los verdaderos vassallos de Vuestra Majestad desseamos. De Oliva, a XIII de noviembre MDXXXVII.

De Vuestra Sacra, Cesárea, Católica, Real Majestad

[de la mano del conde] Obediente vasallo y servidor que sus imperiales pies besa,

El conde de Oliva

Document 10

1552, maig 10. Oliva

La comtessa d'Oliva informa el príncep Felip sobre el casament del seu fill Pere amb Hipólita de Zúñiga, i demana que escolte, en el seu nom, Honorat Joan.

AGS, Estado, Aragón

Llig. 309, f 284

Sereníssimo, muy alto y muy poderoso señor:

Muy señalada merced ha sido para mí la que Vuestra Alteza me ha hecho en mandarme procurasse la conclusión del matrimonio del conde, mi hijo, con donya Ypólita de Çúñiga, porque como esta casa se ha preciado de cumplir los reales mandamientos y sea esta la mejor herentia de las que mi hijo ha sucedido, no se havía de hazer otra cosa, agora que a mí me queda el cargo, y ansí, por obedecer lo que Vuestra Alteza manda, se ha concluydo el casamiento, posponiendo su poca hedad y mayores interesses de otros casamientos, en tiempo questa casa más los ha menester, por estar muy gastada por las fortalezas y otros servicios que se an hecho a Su Magestad y a Vuestra Alteza en la buena guarda y conservación deste reyno, por donde, humilmente, suplico a Vuestra Alteza que, acordándose desto y de mi soledad, me haga las mercedes que de sus reales manos confío, mandando dar crédito a Honorato Joan en lo demás que de mi parte dirá a Vuestra Alteza.

Nuestro Señor guarde y ensalce la sereníssima, muy alta y muy poderosa persona de Vuestra Alteza, con acrescentamiento de muy grandes stados y señoríos. De Oliva, a X de mayo, 1552

De Vuestra Real Alteza,

[De la mano de la condesa] Obediente vassalla y servidora que sus pies reales besa

La condesa de Oliva.

Document 11

1560, juliol 23. València

Escritura presentada per Cosme Ferràndiz de Mesa davant la cort del governador de València al·legant que l'administrador del comtat d'Oliva li deu certa quantitat en concepte d'indemnització pels béns que va perdre a causa de l'edificació de la muralla de la vila d'Oliva.

ARV, Governació, Plets

4.622

Jhesús.

Davant la presència de vos, molt spectable senyor portantveus de general governador en la present ciutat e regne de València constituït personalment lo magnífich mossén Cosme Ferràndiz de Mesa, generós, lo qual en aquella millor via, forma e manera que de justícia pot e deu, vers e contra lo noble don Joan Alpont, cavaller, general administrador y governador del condat y estats e bens del Il·lustre don Pedro de Centelles, compte de Oliva, e contra qualsevol altra persona en lo present juhí entrevinent y part legítima faent, fa, diu e posa la demanda per los capítols infra e immediadament declaradora:

E primerament diu e posa, e provar entén *non se avere agens*, etc., que lo dit mossén Cosme Ferràndiz de Mesa, proponent, en lo any MDxxviii, en la fi de dit any, e abans, detenia e posseia, fonch vist detenir e posseir com a ver e indubitat senyor e posseïdor, una casa situada e posada en la moreria de la vila de Oliva, la qual affrontava ab lo barranch dit del Forn e ab la casa de Joan Nofre Omayer. E per tal, com a verdader senyor, detenedor e posseïdor de dita casa fon, hera y és hagut, tengut e reputat en la dita vila de Oliva. E axí és ver.

2. Item, diu ut supra, que axí mateix lo dit mossén Cosme Ferràndiz de Mesa, proponent, en lo dit temps e any MDxxviii, en la fi de dit any e abans, detenia e posseia e fonch vist detenir e posseir com a verdader e indubitat senyor e posseïdor, un ort situat dins la dita

vila de Oliva, segons que lo (...) y en lo dit temps affrontava ab ort de mossén Pere Salas, prevere, que huy és del discret en Berthomeu Martí de Veces, notari, e ab céquia dita del Molí y ab corral del trapit. E huy en dia affronta lo residuo e part del dit ort ab la muralla de dita vila. E per tal, com a verdader e indubitat senyor e possessor del dit ort fonch, era y és hagut, tengut y reputat en la dita vila de Oliva.

3. Item diu ut supra, que en lo dit temps e fi del dit any MDxxviii, e/o principi del any MD y trenta, lo Il·lustre don Serafi Centelles, quondam comte de Oliva, estant la dita vila de Oliva sens muralla e amparo algú, feu e manà fer a dita vila muralla e circuir aquella de mur. E axí és ver.
4. Item diu ut supra, que fent-se la dita muralla de la dita vila de Oliva, de manament e provisió del dit tunc Il·lustre compte per al dit effecte e fàbrica de dita muralla, se prengueren moltes cases, patis e solars de diversos vassalls e singulars de dita vila. E axí és ver.
5. Item diu ut supra, que entre les altres cases e solars que's prengueren per a dit effecte de dita muralla, se prengueren la dessús dita casa e part del ort *desuper* mencionats en lo primer e segon capítols de la present demanda confrontats, los quals eren propis del dit mossén Cosme Ferràndiz de Mesa, proponent. E lo dit proponent fonch, era y és tengut e reputat per verdader senyor e indubitat possessor de dits casa y ort. E axí és ver.
6. Item diu ut supra que al dit Il·lustre don Serafi de Centelles succeí en la dita vila e condat de Oliva lo Il·lustre don Francisco Sentelles, nebot de aquell. E axí és ver.
7. Item diu ut supra que axí mateix al dit Il·lustre don Francisco de Sentelles ha succeit en la dita vila e condat de Oliva lo molt Il·lustre don Pedro de Centelles, conte que huy és de Oliva. E axí és ver.
8. Item diu ut supra, que axí lo Il·lustre don Serafi com lo Il·lustre don Francisco de Sentelles, successor de aquell en dita vila e condat de Oliva, pagaren e han pagat, refet e satisfet a algunes perso-

nes les cases que'ls foren preses per a la dita erectió y constructió de dita muralla. E axí és ver.

9. Item diu ut supra, que lo dit mossén Cosme Ferràndiz moltes e diverses vegades demanà e fonch vist e oit demanar axí al Il·lustre don Francisco Centelles quondam comte de Oliva, com al Il·lustre don Pedro Centelles, compte que huy és de Oliva, que fossen servits manar-li pagar, refer e satisfacer les dessus dites casa e part del ort *dessuper* mencionats. E axí és ver.
10. Item diu ut supra, que lo dit Il·lustre don Pedro Centelles, comte de Oliva, axí per lo descàrrech de lur consciència, com dels Il·lustres comtes antecessors de aquell, pare e oncle de aquell, manà pagar al dit mossén Cosme Ferràndiz de Mesa, proposant, cent setanta-tres lliures per les dites causes e rahons, ço és, per pagar, satisfacer e refer ad'aquell les dites casa e part de ort que per la dita erectió, constructió e fàbrica de dita muralla foren preses. E axí és ver.
11. Item diu ut supra, que lo dit Il·lustre don Pedro Sentelles, comte de Oliva, per conservació e seguretats dels drets del dit proposant, e per que aquell fos pagat de dita quantitat de cent setanta-tres lliures, manà expedir e fer albarà e cautela fermada de pròpia mà del dit Il·lustre don Pedro Centelles, comte de Oliva. E axí és ver.
12. Item diu ut supra, que lo albarà e cautela que comença *Doctor Marzilla, pagaréys a mosén Cosme Ferràndiz, fenex a xviii de ziembre* mil cinch-cents cinquanta-huyt, ab letres de guarisme, *y es ésta la primera en todo esto, y no hay otra desto* y està fermada de pròpia mà del dit Il·lustre don Pedro de Centelles, compte de Oliva, ab les paraules següents: *el Conde de Oliva*, es albarà escrit de voluntat, provisió e manament del dit Il·lustre don Pedro Centelles, compte de Oliva. E la ferma del dit albarà escrita de pròpia mà del dit Il·lustre don Pedro e per letra escrita de pròpia mà de aquell, és tenguda, haguda e reputada, e axí és ver, y u diran e testificaran persones dignes de fe, los quals tenen explícita notícia e pràctica e conexensa de la letra del dit Il·lustre don Pedro Centelles, comte de Oliva.

13. Item diu ut supra, que pràtica e ús és per los tribunals axí de la present ciutat e regne, e senyaladament per lo de Vostra Excellent Senyoria, inconcussament observat, que tostemps e quant dos o mes testimonis diuen e testifiquen que tenen e reputen alguna letra escrita de mà de alguna persona, per letra de la tal persona, la dita letra és tenguda e reputada per letra de aquella persona, axí en juhí com fora juhí. E así és ver.
14. Item diu ut supra, que lo dessús dit albarà e cautela que comensa *Doctor Marzilla, pagaréys a mosén Cosme Ferràndiz, e feneix a 19 de deziembre 1558, y ésta es la primera en todo esto y no hay otra desto*, y és fermat de pròpria mà del dit Il·lustre Comte, és albarà e cautela feta e fermada per les dites causes e rahons, ço és, perquè foren pagats al dit mossén Cosme Ferràndiz, proposant, les dites cent setanta y tres lliures per refaysó, satisfició e paga de les dites casa e part de ort, que per a la dita muralla al dit proposant foren preses. E axí és ver yndicaran e testificaran persones dignes de fe.
15. Item diu ut supra, que persones dignes de fe e que tenen explícita notícia e sabiduria de dites coses diran e testificaran ésser axí la veritat, que les paraules qu'estan insertades en lo dessús dit albarà, hon se lig *y son por las causas que él y yo sabemos*, volen dir e importen que lo dit Il·lustre don Pedro Centelles, comte de Oliva, manava pagar dita quantitat de cent setanta-tres lliures al dit mossén Cosme Ferràndiz de Mesa, proposant, per les dessús dites causes e rahons, a saber és, per pagar e refer e satisfacer ad'aquell les dites casa e part de ort, que al dit proposant foren preses per a la dita fàbrica y erectió de muralla de dita vila de Oliva. E axí és ver.
16. Item diu ut supra, que axí per evitar largueza de scriptura, com encara perquè altres de la dita vila de Oliva que encara no són pagats ne satisfets de semblants crèdits, no sabessen ni tinguessen notícia que lo dit Il·lustre don Pedro Centelles, comte de Oliva, pagava e manava pagar, refer e satisfacer la resta de les cases, patis e solars que foren presos per a dita fàbrica de dita muralla,

e encara restaven a pagar, lo dit Il·lustre Comte manà que no's digués ni scrigués, ne menys se especificàs en lo dessús dit albarà les causes per les quals sa Il·lustre senyoria manava pagar les dites cent setanta-tres lliures al dit mossén Cosme Ferràndiz de Mesa proponent, manant posar les dies paraules e infra següents, *por las causas que él y yo sabemos*. E axí és ver e diran e testificaran persones dignes de fee.

Ex quibus, manifestment se demostra e desprén la dita demanda ésser provada e adverada proceir e haver loch de justícia, e lo dit Il·lustre don Pedro Centelles ésser y restar deutor al dit mossén Cosme Ferràndiz de Mesa, proponent, de dites cent setanta-tres lliures en dit albarà contengudes per les dessús dites causes e rahons. E axí ho requir e demana lo dit proponent ésser per vostra spectable senyoria proveit e manat, condemnant al dit noble don Joan Alpont en lo dit nom, en donar e pagar al dit mossén Cosme Ferràndiz de Mesa, proponent, les dites cent setanta-tres lliures en dit albarà contengudes, ab conminació de despeses de la part altra, com axí era a justícia conforme e *jus complementum*, etc: Implorant etc.

Sobre los quals capítols requir testimonis li sien rebuts *in juncto alteri parti* fent-los occular demostració del dit albarà.

Documento 12

1568, maig 16. Oliva

1568, maig 19. Valencia

1568, setembre 7. València

Actes de la venda a la Corona de tres captius turcs capturats per veïns d'Oliva: procuració, certificació i carta de pagament.

AHN, Secc. Nobleza Osuna

419, 1

Die XVI, mensis maii, anno a Nativitate Domini, MDLXVIII.

Los honorables en mestre Joan de Aguirra, Miquel Joan Salelles, Joan Salelles, fill de Miquel, Anton Fornet, menor de dies, Joan Ferrando de Francés, Perot Joan Ferrando, Pere Vilarnau, Berenguer Escrivà, Miquel Salelles, menor, Matheu Puig, tots vehins de la present vila de Oliva. Attés y conciderat que aquells, poch dies ha, an pres en lo terme de Oliva, tres moros o turchs de allende, pelegant ab aquells, e altres, los quals, junctament ab altres, havien donat al través poch dies ha en les mars de Oliva y de Dénia, los quals són estats portats a la ciutat de València, e posats en les presons reals, los quals lo Excel·lentíssim senyor don Anthoni Alfonso Pimentel y de Herera, conte de Benavent, visorey y capità general per sa Magestat en la ciutat y regne de València, per execució del fur nou, fet en les Corts últimes, celebrades en la vila de Monçó, a manat y provehit ésser-los liurats y entregats con a prenedors de aquells, *et eciam* és estat tractat que los desús dits venesen e realment liurasen los dits tres moros e turchs a Sa Magestat e a Sa Excel·lència en persona de aquell, a rahó de sexanta lliures per cascun turch, franques de tot dret real e despeses. E com per a fer dita venda e rebre lo preu de dits tres turchs, no poden ésser presents, per ço, de sos bons graus e certa sciència, ab lo present donen poder bastant al honorable en Lloýs Monyiós, present, y lo càrech de dita procura acceptant, hu de aquells que-s trobaren en dita pelea y presa dels dits tres turchs, per a que en

[roto: nom?] d'ells e per aquells puxa vendre e realment [roto: lliurar a?] Sa Magestat e a Sa Excel·lència en persona sua, los dits tres [roto: turchs a la dita?] rahó de sexanta lliures cascun turch, ab tots [roto] e en aquells tenen e per a rebre lo preu de aquells, axí de Sa Excel·lència com del tresorer de Sa Magestat en la dita ciutat de València, com de qualsevol altra persona a qui s'esgarde pagar lo preu de dits turchs, e per a poder fermar àpoques, albarans e altres qualsevol cauteles del que rebrà, ab les renunciacions oportunes, e encara per a poder traure, rebre e levar de la taula de cambi de la dita ciutat, com de qualsevol banch de cambi de dita ciutat, la dita quantitat e preu de dits turchs, e fer les confecions y cauteles necessàries. E per què lo desús dit, per falta de poder, no dexe de efectuar-se, li donen poder per a tots e qualsevol actes, cogitats e incogitats, donant facultat a qualsevol notari que lo present poder lo allargue per a tot lo que ultra lo dit Loýs Monyiós, procurador, sola requesta de aquell, ha tots los plets circa predita, prometeren etc. obligaren etc.

Actum Olive, etc.

Testes los honorables mestre Jeroni Soriano, boter, y mestre Miquel Montó, sastre, habitants de Oliva.

Lo present acte de procura, de pròrpira mà *pro ut jaset* escrit, és estat rebut per mi, Francesc Josep Sala, per autoritat real notari públich per tot lo present regne de València, e tret del meu prothocol o prima seda. En testimoni de les quals coses, jo, sobredit notari, pose ací mon acostumat de art de notaria sig [signe notarial] ne.

Certifico yo, Pere Pau, notario y scrivano público de la ciudad de Valencia del Çid, como en dezinueue días de mayo, año mil y quinientos sesenta y ocho, con aucto recibido por mí, Luis Munyós, vezino de la villa de Oliva, en su nombre proprio y como a procurador de Joan de Aquirra, Miguel Joan Salellas, Joan Salellas, hijo de Miguel, Antón Fornet, menor de días, Joan Ferrando de Francés, Perot Joan Ferrando, Pedro Vilarnau, Berenguer Escrivá, Miguel Salelles, menor, e Mateu Puig, todos vezinos de la dicha villa de Oliva, según que de su poder consta con aucto recibido por Francisco Josephe Sala, notario de Oliva, en deziséys días de mayo del dicho anno, vendió y realmente entregó

al Excelentísimo señor don Anhonio Alfonso Pimentel y de Herrera, conde de Benavente, visorey y capitán general por Su Magestad en la ciudad y reyno de Valencia, en persona de Su Magestad, y para remar en las Galeras Reales, tres sclavos moros y turcos, nombrados Acén, Morato, Pichirino, los quales todos los susodichos, pocos días ha, es a saber, en el dicho mes de mayo, tomaron peleando con ellos en tierra, que havían sallido de una fragata que dio al través en los mares de Oliva y Denia, por precio de sesenta libras cada uno dellos, la qual venta hizo en Valencia, dicho día y anno, siendo presentes por testigos Pedro Joseph Olzina, notario, y Jayme Borrás, scriviente, vezinos de Valencia. Y en testimonio de verdad, yo, el dicho Pere Pau, fize esta de mi mano, en Valencia, dichos día, mes y año, y puse aquí rogado mi acostumbra-
do sig [signe notarial] no.

Sepan quantos esta carta de pago finyquito vieren como nosotros, Luis Munyós, vezino de la villa de Oliva, en nombre proprio y como a procurador de mestre Joan de Aguirra, Anthoni Fornet, menor de días, Joan Ferrando de Francés, Perot Joan Ferrando, Pedro Vilarnau, Berenguer Scrivá, Miguel Salelles, menor, y Matheu Puig, vezinos de la dicha villa de Oliva, según que de mi poder parece, con aucto recibido por Francés Joseph Sala, notario de dicha villa, en xvi días de mayo próximo passado deste presente año de mil quinientos sesenta y ocho, a que me refiero, y Miguel Joan Salelles y Joan Salelles, hijo de Miguel, todos vezinos de la dicha villa de Oliva, conoscemos y otorgamos haver havido y recibido del Excelentísimo señor don Anthonio Alfonso Pimentel y de Herrera, conde de Benavente, visorey y capitán general por Su Magestad en la ciudad y reyno de Valencia, ausente, como si fuese presente, realmente en contantes a toda nuestra voluntad, por manos de Diego de Argüello, camarero y procurador de Su Excelencia, y por la Tabla de Cambio de la dicha ciudad de Valencia, ciento y ochenta libras reales de Valencia, a nosotros y a los dichos nuestros principales devidas, por el precio de tres sclavos turcos nombrados Acén, Morato, Pichirino, los quales yo, el dicho Luis Munyuós, en los dichos nombres, y aun como a procurador de todos, vendí a Su Excelencia en persona de Su Magestad, a razón de sesenta libras valencianas por cada uno de ellos,

antel scrivano abaxo scritto, en dezinueue días del mes de mayo próximo pasado deste año, a que me refiero, y porques verdad que recibimos los dichos dineros y los pasamos a nuestra parte, renunciarnos a la excepción *non numerate pecunie* y al dol y error y no visto ni contado la pecunia, y a qualquier otra excepción que abla de las entregas.

Y en testimonio de verdad, otorgamos esta carta de pago finyquito en el Palacio Real desta dicha ciudad de Valencia del Çid, a los siete días del mes de setiembre del Nacimiento de nuestro Salvador Jesucristo de mil quinientos y sesenta y ocho años, siendo presentes por testigos para ello llamados Hernando Llosada, mayordomo de Su Excelencia, y Pere Josephe Olzina, notario, habitantes en Valencia.

Digo yo, Pere Pau, notario y scribano público de la dicha ciudad de Valencia y su reyno, que la carta de pago arriba inserta passó ante mí y a todo lo en ella contenido en uno con los dichos testigos fuy presente, y dello doy fe en testimonio de verdad, rogado puse aquí mi sig [signe notarial] no.

ABREVIATURES

AGS: Archivo General de Simancas

AHN: Archivo Histórico Nacional

AMV: Arxiu Municipal de València

ARV: Arxiu del Regne de València

BUV: Biblioteca de la Universitat de València

f.: foli

l·lig.: lligall

p.: pàgina

Veg: vegeu

SUMARI

Introducció	7
I. El senyor més amat del poble. Fidelitat, patronatge i influència en l'època de Serafí de Centelles	15
Conflictes veïnals.....	17
Baralles urbanes.....	22
Autoritat política i militar.....	28
II. El comtat en guerra	33
La guerra de les Germanies.....	34
La ruptura amb el poble	35
La guerra	38
Ruïna i reconstrucció.....	49
La segona guerra civil: les revoltes de Bèrnia i Espadà	53
La guerra exterior: els corsaris barberescos.....	60
III. Els pilars de la defensa	69
Les muralles d'Oliva.....	70
El castell de Santa Anna.....	80
La guarnició del castell de Santa Anna	84
La guàrdia de la costa	87
La quitació i la cavalleria feudal	89
El combat de l'Estany de Cullera (1532).....	94
La infanteria i la milícia.....	101

Les caces de moriscos i corsaris	105
Les armes del comte i les armes de la vila	115
El preu de la defensa.....	119
Sota la Casa dels Borja.....	126
Conclusió.....	139
Apèndix documental.....	143

APÈNDIX DOCUMENTAL

- Document 1. [1521] Escriptura presentada pel procurador del comte d'Oliva davant la Batlia general, a causa d'uns rumors sobre una suposada negociació entre el comte i els barbarescos sobre el rescat de corsaris presos a Oliva. (ARV, Batlia, Manaments i Empares. 1.227, 1^a mà de 1521, ff 18r-19r) 143
- Document 2. [1522] El comte d'Oliva informa el rei de la mort del batle general i suplica que li faça mercè a la filla del finat i a don Francisco Fenollet. (AGS, Estado, Castilla. Llig. 10, f 38) 146
- Document 3. [1522] Presentació a la Batlia general d'una provisió del virrei, amb l'ordre de suspendre les execucions contra la vila d'Oliva. (ARV, Batlia, Lletres i provisions. 1.169, f 65r-v) 147
- Document 4. [1532] Els jurats de València demanen al comte d'Oliva que done autorització al capità Càrceres per anar a la ciutat a aconsellar sobre el baluard que és projectat bastir al Grau. (AMV, Lletres Missives. g3-47, f 16r) 149
- Document 5. [1532] Els jurats de València al capità Càrceres sobre el mateix assumpte. (AMV, Lletres Missives. g3-47, f 16v) 150
- Document 6. [1532] El duc de Gandia, Joan de Borja, escriu al comte d'Oliva, Serafí de Centelles, sobre la falta d'auxili militar rebut en el

recent combat contra els corsaris. (AHN, Secc. Nobleza, Osuna Llig. 549, 1-16)	151
Document 7. [1533] El rei insta el pagament dels deutes de guerra pendents amb el comte d'Oliva. (ARV, Reial Cancelleria, Diversorum Valentiae. 322, f 209 r-v)	152
Document 8. [1543] El comte d'Oliva, Francesc de Centelles, comunica al secretari de Carles V, Francisco de los Cobos, el seu parer sobre les fugides de moriscos al nord d'Àfrica i sobre els plans de desarmament de la minoria. (AGS, Estado, Aragón. Llig. 287, f 263)	154
Document 9. [1547] El comte d'Oliva felicita l'emperador per la seua victòria en la campanya contra els protestants i li demana que escolte les súpliques que li presentarà de la seua part Juan Manrique de Lara. (AGS, Estado, Aragón. Llig. 300, f 271)	159
Document 10. [1552] La comtessa d'Oliva informa el príncep Felip sobre el casament del seu fill Pere amb Hipólita de Zúñiga, i demana que escolte, en el seu nom, a Honorat Joan. (AGS, Estado, Aragón. Llig. 309, f 284)	160
Document 11. [1566] Escriptura presentada per Cosme Ferràndiz de Mesa davant la cort del governador de València al·legant que l'administrador del comtat d'Oliva li deu certa quantitat en concepte d'indemnització pels béns que va perdre a causa de l'edificació de la muralla de la vila d'Oliva. (ARV, Gobernación, Pleitos. 4.622)	161
Document 12. [1568] Actes de la venda a la Corona de tres captius turcs capturats per veïns d'Oliva: procuració, certificació i carta de pagament. (AHN, Secc. Nobleza Osuna 419, 1.)	166

AGRAÏMENTS

Aquest treball va començar amb la concessió, fa anys, de la Beca d'Investigació Centelles i Riusec, atorgada per l'Associació del mateix nom d'Oliva; vull agrair el suport d'aquesta institució, i particularment d'Antoni Esteve, per a la realització de la investigació. Així mateix agraiïc la col·laboració de l'Ajuntament d'Oliva a través del seu arxiver, Vicent Olasso. També estic en deute amb el CEIC Alfons el Vell per haver acceptat la publicació del text. I, naturalment, amb el Departament al qual pertany (Història Moderna a la Universitat de València), i amb Rafael Benítez Sánchez-Blanco, per la seua ajuda personal i per haver comptat amb mi per als seus projectes d'investigació, al si dels quals (com el darrer, sobre "El govern, la guerra i els seus protagonistes als regnes mediterranis de la Monarquia Hispànica", finançat pel MICINN), he pogut eixamplar aquest treball. Finalment el deute més gran el tinc amb Diana i Hugo.

Edita: CEIC Alfons el Vell

www.alfonsellvell.com

© Del text: Juan Francisco Pardo Molero, 2011

© D'aquesta edició: CEIC Alfons el Vell / Associació Cultural Centelles i Riusech, 2011

Composició: Buenalettra

Coberta: Pau Lagunas

Impressió:

ISBN: 978-84-96839-40-3

DL:

